(پوۋېست)

مۇھەممەت باغراش

ئادەمدىن ھايا كەتسە، ئورنىغا بالا كېلەر.
- ئۇيغۇر خەلق ماقالىسى

1

دەريانىڭ كۆلگە قۇيۇلىدىغان ئېغىز قىرغىقىغا جايلاشقان كۆجۇم مەھەللە. مەھەللىنىڭ قايسىلا تەرىپىدىن قارىسا، ئەجدىھادەك تولغىنىپ ئېقىۋاتقان دەريا بىلەن نېرىقى چېتى ئۇپۇققا تۇتىشىپ، كۆك ئاسمانىنىڭ پارچىسىدەك سوزۇلۇپ ياتقان ھەيۋەتلىك كۆك كۆل كۆزگە تاشلىناتتى. مەھەللە ئىككى پېشى تاغ تەرەپكە قاراپ ئېگىزلەپ بارغان ئويمانلىقنىڭ ئوتتۇرىسىغا، دەريا بىلەن كۆل بولسا ئاشۇ ئويمانلىقنىڭ يۇقىرى پېشىگە جايلاشقاندى، شۇڭا، دەريا بىلەن كۆل مەھەللىدىن ئېگىز كۆرۈنەتتى.

مەھەللىدە ئاران 40 — 50 تۇتۇن يا-شايتتى. مېۋىلىك باغلار ھويلا - ئارام-لارنى پۇركەپ ياتاتتى.

بۇ مەھەللىدە نە كىنوخانا، نە قىرائەت-خانا يوق ئىدى. تولىمۇ چەت بولغاچقا، يېزىنىڭ كىنوچىسىمۇ كەمدىن كەم كېلەتتى.

بۇ يەردىكىلەر، بولۇپمۇ چوڭلار كىنو كۆرۈشكە ئادەتلەنمىگەنىدى. شۇڭا، كىنو كەلسە پەقەت كىچىك بالىلار ۋە بەزى ياشلارلا كۆرەتتى. مەھەللىدە تېخىچە ئېلېكتر يوق ئىدى. پەنەر، قاراچىراغ يېقىشاتتى. ئادەملەر كەچ بولۇش بىلەنلا يېتىپ قېلىشاتتى. پۈكىيىنى كېسەكتىن قوپارغان كىچىككىنە بىر مىلىش مال دۇكىنى بار ئىدى. بۇ يەردە ئەرزان بالىق رەختلەر، شام - كىرسىن، تۇز - چاي، قەنت - گېزەك، ئارغامچا - توقۇناق دېگەندەك نەرسىلەر سېتىلاتتى. دېھقانلاردا پۇل يوق ئىدى. تاپقان - تەرگىنى چاي بىلەن تۇزغا ئاران چىقىش قىلاتتى. بەزى كىشىلەر ئاشۇ لازىملىقلىرىنىمۇ ھېساب دەپتەرگە پۈتكۈزۈپ قويۇپ ئېلىشاتتى. پۇلىنى قولى قاچان پۇل كۆرسە، شۇ چاغدا بېرىشەتتى. قەنت - گېزەك دېگەنلەرنى سېتىۋالىدىغان ئادەم بولمىغاچ توپا بېسىپ ياتاتتى. رەختلەر ۋە كىيىم - كېچەكلەرمۇ ئىس ۋە توپا - تۇمان دەستىدىن قول تەگمەي تۇرۇپ كونىراپ كېتەتتى. گۆش - كۆ... ۋە ئاشلىقى قەدىر - ئەھۋال يېتىشەتتى، سىرتتىن سېتىۋالمايتتى، سىرتقىمۇ ساتمايتتى. شۇڭا، بۇ يەردە بازار بولمايتتى.

مەھەللىلەر بىر - بىرى بىلەن ئىناق ئۆتىشەتتى. يىللار ئۆتۈپمۇ كىشى ئۆنىدە-رىگۈدەك بىرەر ئىش سادىر بولمايتتى. مەھەللە ھاياتى ئۇچيۇز ئاتمىش كۈن بىر خىلدا، جىمجىت ئاقىدىغان دەريادەك ئوخشايتتى. ئۆلۈم - يېتىم، توي - تۆكۈن ئىشلىرى پۈتۈن مەھەللىلەرنىڭ قاتنىشىشى ۋە قولىمۇ قول يارىدىمى بىلەن ئۆتكۈزۈلەتتى. بىرەر ئائىلىگە كەلگەن بەختسىزلىككە ھەممە كىشى بىردەك قايغۇ-راتتى. بۇنداقلارنى قوشنا - قولۇملىرى نۆۋەت بىلەن چايغا چىللاپ تەسەللىي بېرىشەتتى. بىرەركىم قازا قىلسا، ھەممە ئائىلە ھازىرلارلارنىڭ قارىسىنى ئۇشتۇيتتى. ئۇ-لارنىڭ نەزىر - چىراغ ئىشلىرىغا روزىغار-دىكى بارىنى ئاياپ ئولتۇرمايتتى. ئۆي سېلىش، ئورما ئورۇش، خامان ئېلىش، تام چۆرۈش ... تەك بىر قەدەر چوڭ ئىش-لاردا ھەممە ئائىلە بىر - بىرىگە «ھە، ھۇ» دېيىشىپ يارەم قىلىشاتتى. بۇ، قە-دىمدىن تارتىپ داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئادەت ئىدى. باشقىچە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئېيتىشلىرىچە، بىر چاغلاردا دەريا سۇيى پات - پات قاشنى چېقىپ كېتىپ مەھەللىگە كەلكۈن ئارام بەرمەي ئادەم ۋە ھايۋانلارنىڭ جېنىغا زامىن بولاتتىكەن. دەريا قېشىنى قاشلاش بۇ يەردىكىلەرنىڭ ئومۇمىي ئەمگىكى بولغانىكەن. مەھەللىلەر بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ، بارىنى تەڭ كۆرۈپ، بىر - بىرىگە ھەمدەم بولۇشۇپ كەلكۈندىن قوغدىنىپ كەلگەنىكەن. پات - پات بولۇپ تۇرۇدىغان كەلكۈن ۋەھىمىسى ئۇلارغا بىر ئادەمنىڭ ياشىشى ئۈچۈن، نۇرغۇن ئادەمنىڭ ياشىشىنىڭ لازىملىقىنى، شۇڭ لاشقا كۆپىنىڭ كۈچىگە تەۋىنىش، كۆپ تۇرغان يەردە تۇرۇش، كۆپچىلىكنىڭ قاتا-رىدىن ئايرىلىپ قالماسلىق، كۆپچىلىك-نىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ قالماسلىق، كۆپ-نىڭ غەزىپىگە يولۇقماسلىق ئۈچۈن تاپ-تىن چىقماي، ئىنساب بىلەن پاكىز ياشاش لازىملىقىنى ئۆگەتكەنىكەن. قېرىلارنىڭ ئولتۇرسا - قوپسا ئۆگۈت قىلىدىغىنىمۇ مۇشۇ ئىدى. ياش - ئۆسمۈرلەرمۇ ئاتا-ئانىسىنى ئۆزلىرىنى ئاپىرىدە قىلغۇچى سۈپىتىدە ئۇلۇغلىسا، ئاتا سۆزىنى ياشاش مىزانى دەپ بىلىشەتتى. مەھەللە ھاياتىدە-كى تىنچلىق ۋە بىر خىللىق مەھەللىلەرنىڭ

قېنىغاسىكىپ كەتكەن ئاشۇ قۇدرەتلىك روھىي كۈچنى ھىمات قىلغانىدى...

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مەھەللىنىڭ ئايال چېتىگە، دەريا غا يېقىن قىيپاس تۈزلەڭگە مەھەللىنىڭ ئايىغىدىن ئۆتىدىغان چوڭ يولنىڭ بويىغا بىر ئاشپۇزۇل ئېچىلدى. بۇ، مەھەللىگە نىسبەتەن ئاجايىپ يېڭىلىق ئىدى. قېرىلار ھەيران بولسا، ياش - ئۆسمۈرلەر خوشال بولۇشتى. بۇ، ئۇلارغا كىچىككىنە بولسىمۇ يېڭىلىق تۇيۇلغانىدى.

راستتىنى ئېيتقاندا، بۇ يەردىكىلەر ئاشپۇزۇلدا تاماق يەپ ئۆگەنمىگەنىدى. ئايدا - يىلدا، بىرەر قېتىم، ئېشەك بىلەن ماڭسا، قاتتىق بىر كۈنلۈك (يول) يىراق لەقتىكى ناھىيە بازىرىغا بېرىشقىنىدا سامساخانا ياكى ئاشخانىغا تەرەپبال كىرىپ قېلىشمىسا، ئاشخانا دېگەنلەرگە يېمەن يولمايتتى؛ بالا - ۋاقا بىلەن بىر داستىخاندا دەرقەمتە ئولتۇرۇپ غىزالانمىسا، يېگەن غىزا غىزا بولمايتتى. خۇددى ئۆيدىكىلەرنىڭ رىسقىنى يەۋالغانىدەك گۇناھلىق تۇيۇلاتتى. ئاشپۇزۇلدا تاماق يەپ يۇرۇش، پەقەت خۇدانىڭ ئۆزلىرىگە ئاتا قىلغان كۈنلىرىگە شۈكرى قىلمايدىغان، ئۆي - ۋاقىلىق بولغۇسى، جاھان تۇتقۇسى كەلمەيدىغان، كەلدى - كەتتىسىنىك، ئالدى - بەردىسىنىڭ تايىنى يوق، تۇتسا سېپى، قىچقارسا ئېتى يوق ماكانسىز سايا قلارنىڭ، يا بولمىسا تەكەبىر ئاكابىر - چوڭچىلارنىڭ قىلىدىغان قىلىقى ئىدى. شۇڭا، بىرەر ئىش - كۈش بىلەن ناھىيە بازىرىغا بېرىپ قالغانلار قورسىقى ئاچسا، بىلمىگە تۆگىۋالغان نانلىرىنى ئۆستەڭ سۈيىگە چىلاپ، بەلبېغىنى داستىخان قىلىپ سېلىپ ئولتۇرۇپ يەيتتى. ناھايىتى كەتسە، ئۆيلىرىگە بىرەر يېرىم جىڭ گۆش ئالغاچ كېتەتتى. ياش-ئۆسمۈرلەر بىرەر ئاشخانىغا تاسادىپىي كىرىپ قالغان بولسا، قايتىپ بارغاندىن كېيىن تەڭتۇشلىرىنىڭ ئالدىدا خېلى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە ئۆزى كىرگەن ھېلىقى ئاشپۇزۇلنىڭ گېپىنى قىلاتتى. نېمىلا دېگەنبىلەن ئۇلارغا بازار بالىلىرىنىڭ ئاشپۇزۇللاردا توپ - توپى بىلەن كېرىلىشىپ ئولتۇرۇشۇپ، كۈلكە چاقچاق، قىيا - چىيا قىلىشىپ غىزالىنىشلىرى يېڭىچە تۇيۇلاتتى. ئۇلارغا ھەۋەسمۇ قىلىشاتتى...

ئاشپۇزۇلنىڭ ئىگىسى ھادى دېگەن كىشى ئىدى. ئۇ مۇشۇ مەھەللىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن دېھقان بالىسى بولسىمۇ، دېھقانچىلىقنى ياراتمايمۇ ياكى كومۇناغا ئۇچىۋۇز ئاتمىش كۈن جان تىكىپ ئىشلىسىمۇ، يىل ئاخىردا يەنىلا ئۇماچ پۇلىغا قەرزدار بولۇش ئۇنىڭ جېنىغا تەگدىمۇ، ئىشقىلىپ ئېتىرەتتىن: «دەريا قاشلىغىلى بارىسەن» دەپ ئۇقتۇرغان بىر كۈنى كېچىدىلا قوپۇپ چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇ چاغلاردا ھادىنىڭ تازا قىران چاغلىرى ئىدى. قېرىپ كۈچىدىن قالغان ئاتا - ئانىسى زار - زار يىغلاپ توسقان بولسىمۇ، ئۇنى توتۇپ قالالمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ، نە ئاتا - ئانىسىغا، نە مەھەللىلىكلەرگە قارىسىنىمۇ كۆرسەتمىدى. ئۇنىڭدىن نە خەت - چەك، نە خەۋەر كەلمىدى. ئۇ، يېزىدىن ئەڭ ئۇزۇن ئايرىلغان تۇنجى مەھەللىلىك ئىدى. ئارىدىن ئون نەچچە يىل ئۆتۈپ، ئۇ ئۇشتۇمتوت مەھەللىدە پەيدا بولدى. ھادى ئەمدى 46 — 47 ياشلارغا كىرىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بىلەن چاقچاقلىرى ساپسېرىق، كۆزلىرى كۆك ۋە ئېگىزگىنە بىر خوتۇن بىللە كەلدى. بۇ خوتۇننى «ئايالىم» دەپ تونۇشتۇردى ئۇ مەھەللىلىكلەرگە. كىشىلەر ئۇنىڭ «بىزنىڭ بالىلار بولىدۇ» دېمەستىن، تۇغرىدىن

ئوغرا جىمى ئادەملەرنىڭ يۈزىچە، قىزار-
ي تۇرۇپ: «ئايالىم» دېگىنىدىن ھەيران
قالدى. بۇ يەردىكىلەر ئايالىنى ئۇنداق
ھېيىشمەيتتى. پەقەت: «بىزنىڭ بالىلار»،
ۋالىنىڭ ئانىسى»، ياكى بولمىسا «بىز-
نىڭ ئۆيدىكىلەر» دېيىشەتتى. ھېچكىم
ھەددىدەك ئۇنداق تولۇمدىن توقماق چې-
قىدەك ئايالىم دەپ ئاتاشمايتتى. ئۇنداق
ئاتاش، ئەلۋەتتە ئەدەبسىزلىك ئىدى. لې-
كىن ھادى بۇلارنى ئويلاپمۇ قويمىدى.
ئۇنىڭ گەپ - سۆزلىرىمۇ ئۆزگىرىپ كەت-
كەن، ئاغزىغا ئالتۇن چىش سالدۇرۇۋال-
مىدى. پايدا قىلارمىش. «زىيان» دەيدە-
غان نېمىنى چېكمىدىغان بولۇۋاپتۇ. ئۇنىڭ
ھىلىقى مۇشۇككە ئوخشايدىغان كۆكىكۆز
ئايالى بولسا، قاشلىقىنى بولۇشىغا ئېتىپ
كالپۇكىنى بويىۋاپتۇ. بۇ يەردىكى قىز-
چوكانلار ئوسما قويۇپلا، قاشلىق ئەتمەيت-
تى. ئەڭلىك - پەڭلىك دېگەنلەرنى يېقىن
يولاتمايتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلارنىڭ ئۆڭ-
ىك ئېقى - ئاق، قىزىلى - قىزىل تۇراتتى.
يۈز - كۆزلىرىنى گۈل سوپۇن بىلەن
يۇيىۋالغان كۇنلىرى بولسا، ئۇلارنىڭ
يۈزى ممس تاۋاقتەك يالتىراپ كېتەتتى.
مۇنۇ خوتۇنىنىڭ ھېچ ئىزا تارتماي، شۆ-
كۈتەك نېپىز كالپۇكىنى بولۇشىغا بوياپ،
يېتەك قاشلىق ئېتىپ، مەھەللە كوچىسى-
غا قىسىپ دەسسەپ، تىكىسلاپ مېڭىپ يۈر-
گىنىنى كۆرۈپ، مەھەللىدىكى قىز - چوكان-
لارنىڭ «ھۆ» قىلغۇسى كەلدى. شۇنىڭ
بىلەن مۇشۇ مەھەللىدە تۇغۇلۇپ - ئۆس-
كەن ھادى ئۆز مەھەللىلىرىنىڭ نەزەر-
دە يات ۋە يۆچۈن ئادەم بولۇپ قالدى.
كىشىلەر قائىدە يۇزىسىدىن ھادى بىلەن
ئۇنىڭ ئايالىنى ئۆي بېسىپ ئۆيلىرىگە
چاقىرىپ، تاپقان - تەرگىنىنى ئايىپ
تولتۇرماي مېھمان قىلىۋاتقان بولسىمۇ،
ئۇنىڭغا يەر تېگىدىن قارىشاتتى. لېكىن
ھادى مەھەللىلىرىنىڭ مۇئامىلىسىدىكى بۇ
ئۆزگىرىشنى بايقىمىغاندەك ئىدى. ئۇ،
يەيدىغىنىنى يەپ، ئىچىدىغىنىنى ئىچىپ،
خوتۇنىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۆيىمۇ ئۆي يۇرۇپ
مېھمان بولۇۋەردى. ھادى گەپچى ۋە خۇش
چاقچاق بولۇپ قالغانىدى. قىزىق - قىزىق لەتە-
پىلەرنى ئۆگىنىۋاپتۇ. ئۇ، ئادەملەرنى كۈلدۈ-
رۈشنى بىلىدىكەن. ئۇنىڭ بىلمەيدىغىنى
يوق ئىكەن. ئۇرۇمچىدىكى كاتتا مېھمان-
خانا، ئاۋات بازار - باغچىلار، ئېگىز بى-
نالار، ئىككى قەۋەتلىك كۆۋرۈكلەر، مۇكە-
دەك چېپىپ يۈرىدىغان ماشىنىلار، ئۇۋۇ-
سى بۇزۇلغان چۈمۈلىلەردەك قىمىلدىشىپ
يۈرگەن ئادەملەر توغرىسىدا ئاغزى - ئاغز-
غا تەگمەي سۆزلەيتتى. ئۇرۇمچىدە ئەر -
ئايالالارنىڭ كۆپكۈندۈزدە بىر - بىرى
بىلەن قولتۇقلىشىپ ماڭىدىغانلىقى، بالە-
لىق ئەر - ئايالالار كوچىغا چىقسا، بالە-
نى ئەر كىشى كۆتۈرۈدىغانلىقى، ئۇ يەردە-
كى 40—50 ياشلىق ئايالالارنىڭمۇ پەدەز
بىلەن قىز بالىدەك ياسىنىپ يۈرىدىغان-
لىقى سورۇندىكى ئايالالارنى تاڭ قالدۇر-
غان بولسا، ئۇرۇمچىدە پۇل دېگەننىڭ شۇ
قەدەر كۆپلىكى، يولنىڭ ئۇ قېتىدىكى
ماگىزىنىدىن مال ئېلىپ، بۇ دوقمۇشقا ئۆ-
تۈپلا ئۇنىڭغا نەچچە ھەسسە باھا چاپلاپ
ساتسا، خەقلەرنىڭ يەنىلا تالىشىپ ئالە-
دىغانلىقى، ئۇ يەردە پۇل تاپماقنىڭ
ئوڭايلىقى، ئايروپىلان بىلەن بىر كۈندە
شاڭخەي، گۇاڭجۇ دەيدىغان شەھەرلەرنى
ئايلىنىپ يەنە ئۇرۇمچىگە يېنىپ كەلگىلى
بولىدىغانلىقى، ھازىر ئانچىكى بىر ئو-
قەتچىلەرنىڭمۇ ئايروپىلاندا ئولتۇرۇپ ئو-
قەت قىلىشىدىغانلىقى، ئۇلار ئەتىگەنلىك
چاينى ئۇرۇمچىدە ئىچىسە، چۈشلۈك تا-
مىقىنى شاڭخەيدە، كەچلىكىنى بېيجىڭدا

يەيدىغانلىقى، دۇنيانىڭ نېرىقى چېتىگە تېلېفون ئۇرسا، يېرىم پىيالە چايىنى سۈ- مۈرۈپ بولغىچىلىك ئۇلىنىدىغانلىقى، ئۇرۇمچى بازارلىرىدا شەخسىلەرنىڭ ماشىنا ئېلىپ - ساتىدىغانلىقى، سەپسەن چەت ئەل مالىلىرى بىلەن سودا قىلىشىدىغانلىقى، ياپياشلا يىگىتلەرنىڭ مۇشۇ يېزىنى سېغىنىپ ئۇخلىغۇدەك پۇلى بارلىقى ... توغرىسىدىكى گەپلەر سورۇندىكى ياشلارنى ھەيرانۇ ھەس قىلسا، ئۇرۇمچى دېگەن يەردە قارىساڭ ئادەمنىڭ بۆكى چۈشۈپ كەتكۇدەك ئېگىز بىنالارنىڭ بارلىقى، خەقلەرنىڭ ھېچ قورقماي ئاشۇ بىنالاردا ئولتۇرۇدىغانلىقى، ئۇ بىنالاردا تالادىن سۇ تۇشۇپ ئىچمەيدىغانلىقى، سۇنىڭ قازان بېشىغىلا كېلىدىغانلىقى، ئوچاقتا ئوتۇن ياكى كۆمۈر قالمىغاي قانداقتۇ «گاز» دەيدىغان نېمىنى يېقىپلا قويسا تاماق پىشىدىغانلىقى، ئۆينىڭ ئىچىدە ھاجەتخانىمۇ بار ئىكەنلىكى، ئۆيدە ئولتۇرۇپ ھاجەت قىلىدىغانلىقى، كوچىدىكى ھاجەتخانىغا كىرمەكچى بولسا پۇل تۆلەيدىغانلىقى، بۇ ھاجەتخانىنىڭ مېھمانخانىدەك پاكىز ۋە ياسىداق ئىكەنلىكى، نىجاسەتلەرنى سۇ بىلەن ئېقىتىپ كېتىدىغانلىقى، ئۇ يەردە داڭگال ئىشلەتمەي، يۇمشاق قەغەز ئىشلىتىدىغانلىقى ... توغرىسىدىكى گەپلەر قېرىلارنى ھاڭ - تاڭ قالدۇردى. ئۇلار دەسلەپىدە ھاڭۋاققىنىدىن ئاغزىنى كۇشۇكتەك ئېچىپ ئولتۇرۇپ قالغان بولسا، ئاخىرىغا كېلىپ: «ۋاي بىچارىلەرەي... » دېيىشىپ ياقىلىرىنى تۇتۇشتى. بىچارە بولمايچۇ؟! بۇ ئادەملەر ئۆيلىرىگە ھاجەت قىلىشىدىكەن، پۇلى بولمىسا تالادىكى ھاجەتخانىلارغا كىرەلمەيدىكەن تېخى، پۇلى يوق چاغدا ئىشتىنىغا قويۇپ بېرەمدىغاندۇ؟ ... يېتىپ- قوپۇدىغان، تاماق يەپ، ناماز ئوقۇيدىغان، مېھمان كۈتۈدىغان ئۆيلىرىگە ھاجەت قا- دىغان قانداق ئادەملەر - ئۇ؟ يا خۇدا يىم، قۇلىقىم ساغرۇ، بىزدەك بەندەكگە شۇنداق كۈننى راۋا كۆرمىگەيسەن! ھاۋا يى - مۇئەللەقنىڭ تۆپىسىدە ياشايدىغىنچۇ تېخى؟ ئالمادىس يەر تەۋرەپ قالسا، يا قاتتىقراق بوران چىقىپ كەتسە كۆر، بىچارىلەرنىڭ جېنىغا ۋاي ... ئۇۋۇسىنى بوران ئۇچۇرتۇپ كەتكەن قۇچقاچ بالىلىرىدەك «پوك - پوك» چۈشكىلى تۇرسا، كۆر!

ھادى مېھماندارچىلىق سەل سىلىككەندىن كېيىن، يۈرتقا نەزىر بەردى. ئۇنىڭ بىچارە ئاتا - ئانىسى ھادى كىچىك ئۈچىنچى يىللا ئارقا - ئارقىدىن ئۆلۈپ كەتكەنىدى. ئۇلار يالغۇز ئوغلىنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ جان بەرگەنىدى. شۇ چاغدا مەھەللىلىكلەر ھادىنى يوقسىنىشقان، گاھىلىرى ھادىنى قارغىغانىدى. شۇمۇ ئوغۇل بوپتۇمۇ؟ ئاتا - ئانا بالادېگەننى نېمىگە باقىدۇ!

ھادىنىڭ نەزىر بەرگىنى مەھەللىلىكلەرنى خۇش قىلدى، كىچىككەن بولسىمۇ! مەھەللىنىڭ ئەڭ مويسىپىتى جامالىددىنباي (بۇ يەردە كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ ئېتىنىڭ ئاخىرىغا «باي»، «بەگ» لەرنى قوشۇۋالغان ئامراق) نەزىرنىڭ تۆپىسىدە تۇرۇپ بەردى. ئۇنىڭ ئوغلى كامالىددىن ۋە جىمى قولتۇقسىنىلار ھادىنىڭ ئىشلىرىغا يۈگۈرۈشتى. يۈرتقا ئاش تارتىلدى. قەبرە قاتۇرۇشتى. تۆپراق بېشىدا ئوچ كۈن خەتمە قۇرئان قىلىندى. مانا ئەمدىلا مەھەللىلىكلەرنىڭ بولۇپمۇ قېرىلارنىڭ كۆڭلى ئارامغا چۈشكەندەك بولدى. ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ھادىنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ قازايىۋە قەدىرىگە ئىگە بولىدىغان ئوغلى چىقىپغىنى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ كۆڭلى پەرىشان بولۇشقانىدى،

ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرەتلىكىنى مۇ-
ئۇنداق بولىدىغاندەك.

جاماللىددىنباي ساقلى ئۇچتەك ئاقارغان
بەستلىك بوۋاي ئىدى. يۈرت ئىچىدە
ھۆرمىتى چوڭ ئىدى. ئۇ، نەزىر - چىراغ
نى تۇغقىنىڭ ئۆيىگە قايتىپ كېلىۋاتاتتى.
جامائەتتىن ئايرىلىپ ئۆز ئۆيى تەرەپكە
بۇرۇلغان چاغدا، ئىككى بالىلىق بولۇپ
قالغان بولسىمۇ ئۆزىنىڭ كۆزىگە يەنىلا
ئون ياشلىق بالىدەك كۆرۈنىدىغان كەنجى
ئوغلى كامالىددىننى توپتىن چاقىرىۋالدى.
ئۇ بوۋاي نېمىشقىدۇر مۇشۇ ئوغلىغا ئا-
راق ئىدى. ئۇنىڭ ھەر دائىم ئۆز يېنى-
دا بولۇشىنى خالايتتى. ئۇنىڭدىن ئايرىل-
ھۇسى كەلمەيتتى، ھاسسىدىن ئايرىلال-
مىغاندەك.

— ھادى نەزىر بەردى، — دېدى بوۋاي
ھاسسىنى توكۇلدىتىپ ئالدىرىماي كېتە-
ۋېتىپ، ئۆزىگە سوغدىشىپ كېلىۋاتقان
ئوغلىغا، — نەزىر ئېشىنى جامائەت يېدى،
بىز يېنىپ كەلدۇق، ئىش تۈگىدىمۇ؟
ياق ... ئىش تۈگىمىدى، ھادى تۇپراقتا
كىرگىچە تۈگىمەيدۇ. دۇرۇس، بۇگۈن خۇدا
بىلىدۇكى، ھادىنىڭ رەھمەتلىك ئاتا -
ئانىسىنىڭ روھى بىر قېتىم خۇش بولدى،
قۇۋۋەت تاپتى. ئەمدى ئۇلار كېلىدىغان
جۇمەدىكى مەككە - مۇكەررەم سەپىرىدە
باشقا روھ - ئەرۋاھلارغا يېتىشىپ ماڭا-
لايدۇ. ئەمما كېيىنچۇ؟ ھادى بىر قېتىم
نەزىر بېرىپلا «ئىشىم تۈگىدى» دەپ ئاتا-
ئانىسىغا دۇئا قىلىشنى ئۇنتۇپ قالسىچۇ؟
ئۇ چاغدا رەھمەتلىكلەرنىڭ روھى يەنە
كۆچتىن قالىدۇ، يېتىمسىراپ قالىدۇ. مەك-
كە - مۇكەررەمگە بېرىپ جۇمە نامىزىغا
داخىل بولالمايدۇ. ئادەم ئۆلگەندىن كې-
يىن ئۇنىڭ روھى ئۆلمەيدۇ، مۇشۇ ئالەمنى
كىزىپ يۈرىدۇ. ئۇرۇق - پۇشتىدىن دۇئا
تەلەپ قىلىدۇ، خالىس نىيەت ئادەملەردىن
دۇئا تەلەپ قىلىدۇ. ئۇلار ئاشۇ دۇئانى
ئوزۇق قىلىدۇ. مۇبادا كىشىلەر تەرىپىدىن
ئۇنتۇلۇپ قالسا، ئۇ چاغدا — شۇڭا دەي-
مەنكى ئوغلۇم، ھەرۋاق تائامدىن كېيىن
ئاتا - ئانا، قېرىنداشلىرىنىڭ، ئەجداد-
لىرىنىڭ روھىغا دۇئا قىلماقنىڭ خاسىيىتى
بەك ئۇلۇغ. بۇنىڭ خاسىيىتى ئىككى،
بىرى، ئەجدادىڭنى ھەر ۋاقىت ئۇنتۇمايە-
سەن، ئەجدادىڭنىڭ نامى - سىماسىنى كۆز
ئالدىڭغا كەلتۈرسەڭ، ئۆزۈڭنى پاكلاپ
تۇرىسەن، ياخشى - يامان يولغا ماڭمايە-
سەن، ئەجداد يولىدىن چىقىپ گۇمراھلىق
يولىغا كىرىپ كەتمەيسەن؛ يەنە بىرى،
ئەجدادىڭنىڭ روھى سەندىن رازى بولىدۇ،
سېنى يۆلەيدۇ، سېنى ھىمايە قىلىدۇ،
خېيىم - خەتەر، بالا - قازادىن ساقلايدۇ،
شۇنىڭ بىلەن قىلغان ئىشىڭ راۋاج تې-
پىپ، ئۇرۇق - ئەۋلادىڭ كۆپىيىپ، يىلتىز
تارتىسەن. كۆكلەپ، گۈللەيسەن. ئەۋ-
لادىڭمۇ ئەجدادىنى ئۇنتۇمايدىغان ئادەم
بولۇپ چىقىدۇ.

بوۋاي ھاسسىنى بىلىگە قويۇۋېلىپ،
ئىككى قولىنى ھاسىغا ئارتىۋالدى. ئۇنىڭ
بېلى تالغانىدى.

— يەنە بىر مۇھىم گەپ بار، ھېلىقى
سۇ پەرىلىرى تۇغرىسىدىكى گەپنى ئۇنۇ-
تۇمىغانسەن؟ ھە ... ئۇ يالغان گەپ ئەمەس،
ئاتا - بوۋاڭنىڭ روھىغىلا دۇئا قىلىش
كۆپايە قىلمايدۇ، ئاشۇ پەرىلەرگىمۇ
دۇئا قىلىش كېرەك، ئۇلار بىزنى، مەھەل-
لىمىزنى كەلكۈندىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن
سۇغا قۇربانلىق قىلىنغانلارنىڭ روھى.
ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جېنىدىن كەچمىگەن
بولسا، مەنمۇ، سەنمۇ، بالىلىرىڭمۇ، مۇشۇ
مەھەللىمۇ بولماس ئىدى. قەدىمدىن شۇنۇ-
داق، ئۇلار دېگەن تۈگىمەس ساۋابنىڭ

ئىگىلىرى، ئاللانىڭ ھىممىتىگە نائىل بولغانلار، ئۇلار دېگەن ياخشىلىق ... ئۇلار-مۇ تىرىكلەردىن دۇئا تەلەپ قىلىدۇ. ئادەملەرنىڭ توغرا، ھالال ياشىشىنى، پاسىق، گۇناھكار، گۇمراھ بولماسلىقىنى تىلەيدۇ، شۇڭا باللىرىڭغىلا سۆزلەپ بېرىپ قالماي، ئۆزۈڭمۇ سوغۇق سۇ ئىچسەڭمۇ ئۇلارغا دۇئا قىلىشنى ئۇنتۇما، بۇنىڭ خاسىيىتىدىن توغرا، ھالال ئادەم بولسەن، ئىنساب ۋە ياخشىلىقنى دوست تۇتسەن ... ھەممىلا ئادەم شۇنداق بولسا، شۇلارنىڭ كۆتكەن نىدەڭ ياشسا، ئاندىن ئۇلارنىڭ روھى قۇۋۋەت تېپىپ، خۇدائى ئارامغا ئېرىشىدۇ. ئادەملىك دېگەن مانا شۇ؛ ئۆزلىرىمۇ ئۇ ئالەمدە خاتىرجەم، خۇشال-خۇرام ياشايدۇ. مابادا بىز ئۇلارنى ئۇنۇتۇپ قالساق، ئۇلارنىڭ ئادەملەرگە قىلغان ياخشىلىقىغا، پاك نىيىتىگە، ئادەملەرنىڭ بەختى ئۈچۈن جېنىمدىن كېچىپ قىلغان ئەقىدىسىگە تۇزكورلۇق قىلساق، ئۇ چاغدا بۇ دۇنيادا بىزنى ھامان بىر پالاكەت باسىدۇ، ئۇ دۇنيادا بولسا تۇگىمەس ئازاب - ئوقۇبەتكە قالىمىز ...

جامالىددىنباينىڭ غىلاجىددىن، سىراجىددىن دېگەن ئوغۇللىرىمۇ بار، ئۇلارغىمۇ دەيدىغانىدۇ بۇنداق گەپلەرنى، لېكىن كامالىددىنغا بولسا، ئولتۇرسا - قوپسا دەيدىغىنى مۇشۇ ئىدى. بۇنى كامالىددىن چۈشىنەلمەيتتى.

— بۇنى مەنمۇ بىلىمەن دادا، ئۇنتۇپ قالمىدۇ دەپ ئويلىماڭ ... — كامالىددىن ئەمدىلىكتە دادىسى بىلەن مۇرىدىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ، دادىسىنىڭ سۆزلىرىگە دادىسى رازى بولغىدەك جاۋاب ئىزدەيتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئۆتۈكىنىڭ باشلىقىغا تىكىلگەنىدى. ئۆتۈك كونىراپ كەتكەن، بەكمۇ كونىراپ كەتكەنىدى. ئاكىسى كىيىپ ئۇنىڭغا بەرگەن، ئاكىسىغا چوڭ ئاكىسىدىن قالغانىدى. «ئادەمدەك ياشا-مىز، ئادەمدەك ياشاپ ئۆتەرمىز جاھاندىن» شۇنداق، كامالىددىن ئىنسابلىق، كۆيۈم-چان، ئەدەبلىك يىگىت بولدى. ئاتا - ئانىسىغا تىك قارىمايدۇ، ئاكىلىرىنىڭ ئالدىدا توغرا ئۆتەيدۇ، تا شۇ ئۇنگىچە ئاتا - ئانىسىنىڭ ئايىغىدا ئولتۇرۇپ ئۇلار سۇنغان ئاشنى يەيدۇ، ئاكىلىرى كىيىپ تاشلىغانىنى كىيىدۇ. تاپقان - تەر-گىنىنى دادىسىنىڭ پېشىگە تۆكىدۇ. ئاتا ئىزنى بېسىپ،مەھەللە ئىچىدە يۈزى يورۇق ياشاۋاتىدۇ ... نومۇسلۇق بالا بولدى جىگەرلىك ئەر بولدى ... ئاتا يولىنى تاشلىمايدۇ، ئەجداد چىرىغىنى ئۆچۈرمەيدۇ، نومۇسىنى بۇلغىمايدۇ، خۇدايىم بۇيرۇسا ... جامالىددىنباي يېنىك تىن ئالدى، قەدىمى ئىتتىكلىدى.

2

ھادى ئاشپۇزۇلنى ئاچقان كۈنى مەسچىت جامائىتىنى چىللاپ، ئاشپۇزۇلدا چاي بەردى. پاقلان سويۇپ ئاش - مانتا قىلىنىدى. جامائەت ھەيران بولسىمۇ تەرسا بولمىدى، داستىخانغا ئوبدان داخىل بولۇپ بەردى. شۇغىنىسى، ھادىنىڭ ھېلىقى كۆككۆز خوتۇنى جامائەتنىڭ ئالدىدا بېشىغا ياغلىقىمۇ سالماي، ئۇياقتىن - بۇياقتا، بۇياقتىن - ئۇياققا ئايناقشىپ چېپىپ يۈردى. پەقەت مۇشۇ ئىشلا جامائەتنىڭ كۆڭلىگە تەگدى. يامان خوتۇن ئىكەن، چىشى ئالۇاستىنىڭ ئۆزىلا. يالاڭباش بولۇپلىپ، ساغرىسىنى ئويناتىپ غىتىلداپ يۈرگىنى يەتمىگەندەك، شۇنچە ئادەمنىڭ تېخى ئېرى بولغان ھادىنىڭ كۆزىچىلا ئاشخانىغا قارىشۇاتقان ياش بالىلارغا قاش - قاپاقلىرىنى سوزۇپ غىلجىڭلاشلىرى-چۇ، تېخى!ھەتتا ھادىنىمۇ ھېلىدىن - ھېلىغا

چاقىرىپ، جامائەت بىلەن بىللە ئارام خۇدا ئولتۇرغىلى قويمىدى. جامائەتنىڭ ئۆزىگە قاراپ ياقىسىنى تۇتۇپ توۋا ئىستىغپار ئېيتقانلىرىنى، كۆزلىرىنىڭ ياشىنى چىقىرىشىپ ئۇنلۈك غۇدىراشلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇپ قىرىغىنى ئېلىپ قويمىدى. هار كەلدى، بوۋايلارغا، ساقاللىرىنىڭ ئۇچلىرىنى زەردە بىلەن چىشلەپ قويۇشتى. لېكىن كۆڭۈلگە هار كەلگەن بىلەن ئىشتەيگە هار كەلمىدى. لىگەنلەرنى يالاۋەتتى. قوللىرىدىكى ياغ يۇقلىرىنى سالقال - بۇرۇتلىرىغا، ئاشقىنىنى مەيسىسىنىڭ قونچى - باشلىرىغا سۈۋاشتى. ئۇلار بۇنداق مېهماندارچىلىقنى 30 — 40 يىلدىن بېرى ئاز كۆرگەنىدى. لەززەتلىك تائامغا تازا تويۇنۇشتى، شامال ۋە ئاپتاپتا يېرىلىپ كەتكەن يۈز - كۆزى، يۇلغۇن قاقشىلىدەك قېتىپ كەتكەن بارماقلىرى، ياغسىراپ، يوغانسىراپ قالغان، ئاداپ قۇرۇپ كەتكەن ئىچى - باغرى ياغلىشىپ يۇمشىدى. ئىلىك - ئىلكىلىرىگە ئىسسىق ئۆتۈپ، تارتىشىپ كەتكەن ئەزايى - بەدەنلەر راهەتلىنىپ بوشاشتى. كېكىرىشتى، لەۋلىرىنى يالاشتى، تائام هوزۇرى بىلەن مەست بولۇشتى، ياغقا چىلىشىپ يايراپ ياتقان يېڭى پىلىكتەك...

ياشلارغا بولۇپ بەردى، بوۋايلار قايتىشقاندىن كېيىن مەشرەپ قىلىشتى. دەسلەپىدە تارتىنغاندەك قىلمۇدى، هادى ئەدەپ كەتتى، خوتۇنىمۇ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. كېيىن ئۇلارنىڭ كەيپى بالىلارغا ئۆتتى - دە، ئاستا - ئاستا ئېچىلغىلى تۇردى. سەهرانىڭ مۆڭگە بالىلىرى بىردىنلا هۆركىرىشىپ سورۇنغا تاشلىنىپ، قىيغىتىپ چېچاڭ ئاتقىلى تۇردى، ئېغىلدىن قېچىپ چىققان غۇنۇجۇندەك. گاهىلىرى چولاق دۇتارغا تەڭكەش قىلىپ ئالا - تاغىل ۋارقىرىشىپ ناخشا توۋلايتتى، سەپسەن سەهرا ناخشىلىرىنى:

ئېشەكىم ئوروق دېسەم،
يوغان تاغارنى ئارتىدۇ.
چۆنتەكمەدە موچەن يوق،
كۆكلۇم بازارنى تارتىدۇ.

كامالىددىن باشتا ئۇسسۇلغا چۈشمىدى، ناخشىغا جۆر بولدى، قورۇنۇپراق. ئۇنىڭ يۈز - كۆزى ئوت ئالىدىغاندەك لاۋۇلداپ كەتكەنىدى. كېيىن ئۆزىمۇ سەزمەستىن ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. قارا تەرگە چۆمدى، كارنىيى قىزىپ تامىقى قۇرۇدى، ئاۋازى خىرىلداپ قالدى. ئۇ خۇشال بولدى. ئۇلار خۇشال بولدى. ئىلگىرى بۇلچىلىك خۇشال بولۇشۇپ باقمىغانىدى، زەيكەش، شورتاڭ يەرمۇ، كۆل ئاسمىنمۇ، دەريامۇ، هاۋامۇ ... يۇلتۇزمۇ ...

غالجىرانە قىزغىنلىق ئىچىدە ئەۋجىگە كۆتۈرۈلگەن قىقاس - چۇقاندىن مەهەللىدىكى قىز - چوكانلار ئالاقزادە بولۇشتى. چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتكەن قىزلار كۆزلىرىنى جامدەك ئېچىشىپ، ئۆيلىرىنىڭ رۇجەكلىرىدىن، هويلىنىڭ قاشاسىدىن، باغ شورلىرىدىن بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ، ئاشپۇزۇل تەرەپكە - مەهەللىنىڭ چېتىدىكى ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداۋاتقان كىچىككىنە تۇزلەڭلىككە سارايسىمان دەككە - دۈڭكە ئىچىدە قورقۇمسىراپ قاراشتى. چوكانلار هېچنېمىدىن هېچنېمە يوقلا تاتلىق ئۇخلاۋاتقان بوۋاقلىرىنى باغرىغا مەهكەم تېڭىشتى. بوۋاي - مومايلار بىر - بىرىگە ئۇنسىز تىكىلىشىپ، ۋەهىمە ئىچىدە ياقلىرىنى تۇتۇشتى. ئۇلارنىڭ كۆڭلى نېمىدۇر بىر نەرسىنى تۇيغاندەك ئۆيۈپ، يۈرەكلىرى ئاغقىلى تۇردى. شامنىڭ ئاداققى يالقۇنىدەك كۆچسىز گىنە لىپىلداپ، تىترەپ تۇرغان نازۇك

دللىرىغا نامەلۇم قايغۇنىڭ سوغۇق شاملى ئۇرۇپ ئۆتكەندەك بولۇپ ئەندىكىشتى، ئارامسىزلىنىشتى. سىنەلىرىنى تولدۇرۇپ — تىترىتىپ، چوڭقۇر تىنىپ قويۇشتى ...

3

سەھرادىكى مەھەللىلەرنىڭ يۇرتىكى بولـ دۇ، ئادەملەر چاقىرمىسىمۇ ئۆزلىكىدىن كېلىشىپ توپلىشىپ قالمىدىغان، تاغدىن - باغدىن سۆزلىشىدىغان، نەرقى - ناۋانى، ئۆلۈم - يېتىمنى، توي - تۆكۈننى سورـ شىدىغان، ماختىنىدىغان، قارغىشىدىغان، غاجىشىدىغان ... ھايات ۋە ئۆلۈم توغرىسـ كى پەلسەپىلەر يارىتىشىدىغان. كىملەرنىـدۇ تۇغدۇرۇپ، كىملەرنىـدۇ ئۆلتۈرۈشىدىغان ... ھادىسىدىكى ئۆزگىرىشلەر، ئۇنىڭ ياسانچۇق، نايناق كۆككۆز خوتۇنى ۋە ئۇنىڭ قىلمىـ لىرى مەھەللە قېرىلىرىنى چۆچۈتكەن، ھەتـ تا ئۆچلىكىنى كەلتۈرۈپ قويغان بولسىمۇ، ھادى جامائەتكەچايى بەرگەن كۈندىن ئېتىبارەن ئۇنىڭ ئاشپۇزۇلى مەھەللىنىڭ يۇرتىگە ئايلىنىپ قالدى. ياش - ئۇسەنلەر قوللىرى ئىشتىن ئارا بولسىلا (مەھەللىدە يەرلەرنى كۆتۈرىگە بېرىشكەندىن كېيىن، ھېچقانچە ئىش قالمىغانىدى) ئاشپۇزۇلىغا چاپاتتى. قېرىلارمۇ مەسچىتتىن تارقاشقاندىن كېيىن بىرلەپ - ئىككىلەپ ھادى تامان جۇنەيتـ تى. ياشلار داق يەردە ئولتۈرۈپ كورت ئوينىشاتتى. قېرىلار سۇپىغا سېلىنغان كىگىز - ئەدىيال، شىرداق ئۈستىدە بەـ داشقان قۇرۇشۇپ ئولتۈرۈپ ئاجايىپ ياشـ لىقلىرى توغرىسىدا، كۆلدىكى سۇ ئاستى شەھىرىدە ياشايدىغان سۇ ئادەملىرى توغـ رىسىدا، دەريا، ئېكىن، ئىسسىق - سوغۇق، يەل - يېشىن، مول ھوسۇل، ئۆلۈكلەر ۋە تىرىكلەر توغرىسىدا، ئەۋلىيا - ئەنبـ يا، پەيغەمبەرلەرنىڭ قىسسەتلىرى توغرىسـ دا، باقمي ۋە پانمي ئالەمنىڭ سىرلىرى توغرىسىدا ... ئۆزۈنىدىن - ئۇزۇنغا سۆزـ لىشەتتى. گەپ دېگەن چىقىپ تۇراتتى. ھەر كۈنى قىرىپ تۇرسا ئۆسۈپ تۇرۇدىـ غان ساقالدەك. كۈنلەپ ئولتۇرۇشسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ھادىنىڭ تامىقىنى يەيدىغانلار ئاز ئىدى. ھېلىقى مېھماندارچىلىقنىڭ ئەتىسـ دىن باشلاپ ھادى دېگىنى تامىقىنى پۇلـ غا بېرىدىغان بولمۇالغانىدى. ھېچكىمدە پۇل يوق ئىدى. ئاز - تولا پۇلى بارلىرى ئۆيدە قازان قاينىۋاتسا، بۇ يەردە مۇسا- پىردەك تاماق يەپ ئولتۇرمايتتى، ئەلۋەتتە. شۇڭا، ئاشخانىنىڭ ئوقىتى ئانچە ئاقمايـ ۋاتاتتى. بۇ يەردە پەقەت كۆلگە بېلىققا ماڭغان شەھەرلىك ئېلىپ - ساتارلار، كۆلـ دىن بېلىق ياكى قوموش بېسىپ چىققان بىرە - سىرە شوپۇرلار ياكى كۆلدىن زېـ رىكىپ قاڭقىپ كېلىپ قالغان بىرىدە - بىـ رىم بېلىقچى گەدەنكەشلەرلا تاماق يەيتتى. لېكىن ئۇنداقلار ئاندا - ساندا ئىدى. ھادى بىلەن ئۇنىڭ خوتۇنى چۈشىن قورۇپ ئولتۇرۇپ قالاتتى. شۇنداقتىمۇ ھادى ئاش- پۇزۇلنى تاقىمىدى، تاقۇپتىشنى ئويلاپمۇ قويمىدى. ئۇنىڭ نېسىلەرنى ئويلاپ يۇر- گىنىنى بىر خۇدا بىلەتتى. سودا بولسۇن، بولمىسۇن ئۇ دۇكانىنى بىر خىلدا ئېچىۋەر- دى، ۋايسىماپمۇ كەتمىدى. ئۇنىڭ خوتۇنى پەدىزىنى جايىدا قىلىپ، قولىغا تۆت تال چىغنى ئېلىۋېلىپ، رەڭگارەڭ يىپىلارنى كاللەكلىۋالاتاتتى - دە، بىر چەتتە سۇزۇلۇپ ئولتۇرۇپ توقۇش توقۇيتتى. ھادىگاھى ياشلار ئارىسىدا كورت ئوينسا، گاھى قېرىلار نىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ ھېچكىمگە گەپ بەرمەي ۋاتىلدايتتى. ئۇنىڭ بىلمەيدىغىنى يوق ئىدى. نەدىن سورساڭ شۇ يەردىن چىقاتتى. بولۇشىغا لاپ ئۇراتتى. قېرىلار- گاھ ھەيرانلىق، گاھ تېڭىرقاش، گاھ چۆ- چۈش، گاھ ئىشەنمەسلىك ۋە گاھ بىزارلىق

قويغۇسى ئىچىدە ئۇنىڭ ئاغزىغا بىقىپ ئولتۇرۇشاتتى. ھادى كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ يالغان - ياۋىداقنى توقۇۋېرەتتى. ئولۇپمۇ قېرىلاردىن زېرىككەندە. قانداقتۇر ھازىر ئادەم ياسايدىغان زاۋۇتلارنىڭ تۇرغۇلۇشاتقانلىقى، ئۇرۇمچىنىڭ باغچىسىدا ئادەمدەك سۆزلىيەلەيدىغان مۇشۇكلەرنىڭ بارلىقى، بىر تال يەۋالسا ئادەمنى ئون ياش ياشارتىدىغان دورا چىققانلىقى، قاقچىلىڭ يەۋالسا بەش يىلغىچە قورساق ئاچمايدىغان كومۇلاچ ياسالغانلىقى، بۇنىڭدىن كېيىن بۇغداي، قوناق تېرىمسىمۇ بولمىدىغانلىقى، ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ھېلىقى يىمەككە ئۆگىنىپ كېتىدىغانلىقى، ھازىر ھۆكۈمەت خالىغان چاغدا ئاسماندىن قار-يامغۇر يېغدۇرالايدىغانلىقى، تاشلىۋەتكەن ئەخلەت - چاۋارلاردىن قەنت - گىزەك، چاي - دورا ياسايدىغانلىقى، بۇنىڭدىن كېيىن پۇل بولمىسا ياشىغىلى بولمايدىغانلىقى، پۇلى يوق ئادەملەر نوپۇستىن ئۆچۈرۈلىدىغانلىقى، بالىسىنىڭ پۇلى بولمىسا دادىسى بالا قىلمايدىغان، دادىسىنىڭ پۇلى بولمىسا بالىسى دادىسىدىن تانىدىغان كۇنلەرنىڭ كېلىۋاتقانلىقى ... توغرىسىدا بىلجىرلايتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرى قېرىلارنىڭ كۆڭلىگە دەھشەت سالاتتى. ئۇلارنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ، روھى چۈشۈپ كەتكەندەك كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئولتۇرۇپ قالاتتى. گاھىلىرى كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى - دە، ئىچىۋاتقان چېيىنى تاشلاپ بىر - بىرلەپ كېتىپ قالاتتى، ئىچىدە ھادىنى مەڭنى تىللايتتى. ئۇنى دىنسىز — كاپىرغا چىقىرىۋېتەتتى. ھادى ئىچىدە كۈلەتتى. ئۇمۇ مۇشۇنى كۈتەتتى. بولمىسا، بۇ قېرىلار بىر ئولتۇرۇۋالسا نەچچە ئاش پىشىم ئولتۇرۇۋالاتتى. ئۇلارنى «كەت» دېگىلى بولمايتتى. لېكىن ھادى ئۇلاردىن قۇتۇلالمايتتى. تىللىغان بىلەن ئەتىسى يەنە كېلىشەتتى، يەنە ھادىدىن ئۇنى - بۇنى سورىشاتتى. دېمىسىمۇ شۇ كۈنلەردە ھادىنىڭ سۆزلىرى كىشىلەرنىڭ بېشىنى قايدۇرۇپ، راست - يالغانىنى پەرق ئەتكۈسىز قىلىپ قويغانىدى. قېرىلارلا ئەمەس، كاماللىددىنەدەك ئەقلى-ھوشى جايىدا يىگىتلەرمۇ ھادىنىڭ گەپ سۆزلىرىنىڭ غاز بىلەن ئۇردىكىنى ئايرىپ بولالماي دۇت يۇتۇپ يۈرەتتى. شۇنداق دېگەنبىلەن كاماللىددىنمۇ ھادىنىڭ ئاشۇ بىلجىرلاشلىرىغا ھېرىسمەن ئىدى. چۈنكى ئۇ، ئۇنىڭ ئاشۇ ۋالاقلاشلىرىدىن بىرەر ھەق نەرسىنى ئۆچۈرىتىپ قالغىلى بولارمىكىن، دېگەن ئۈمىدتە ئىدى. ھېچ بولمىغاندا ئاشۇ ھادى — ۋالاقەگكۇر، يالغانچى، ساپساپچى ھادى ھازىر كىشىلەر دەپ يۈرگەن ھېلىقى تېلېۋىزور دېگەن نەرسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى. بۇ يەردىكى نەرسىنىڭ قولى قىسقا ئىدى. توكمۇ يوق ئىدى. شۇڭا، ھېچكىم تېخىچە تېلېۋىزور دېگەن نەرسىگە ئېرىشكىنى يوق. مانا، ھادىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىسا، ئادەم تېلېۋىزور كۆرگەندەك بولۇپ قالاتتى.

راست گەپنى قىلغاندا، كاماللىددىنغا بۇ يەر كۆڭۈللۈك ئىدى. ئەركىن ئىدى. ياش ئەمەسمۇ، چەللىدە ئات چاپتۇرغىسى كېلىپ تۇرۇدىغان! كاماللىددىننىڭ كىچىكىنە تۇڭلۇكى بار، تۆپىسىدىن قومۇش پاسسىز ساڭگىلىمشىپ تۇرۇدىغان، سېلىنغاندىن بۇيان تېمى ھاك كۆرمىگەن، تاملىرى قېلىن، گۈردەك قاراڭغۇ ۋە جىمجىت ئۆيىدە قانىتى قول، دىلى نازۇك، گېپى ئۇششاق ئاتا - ئانا ئالدىدا سەگىلىپ، قىسىلىپ، بۇرۇقتۇم بولۇپ، تۇنجۇققان جېنى بۇ يەردە بىردەم بولسىمۇ يايرىۋالاتتى. ئۇ ئىلگىرى ئۆزلىرىنىڭ قانداق ياشاۋاتقانلىقى

ھەقسىزدە ئويلاپمۇ قويمىغانىدى. مانا ئەمدى ھادى كېلىپ كۆڭۈلگە بىردىنلا غولغۇي سالدى. كامالىددىن ھەيران بولدى، ئۇنىڭغا ئاشۇ ئۆيى — شۇ كۈنگىچە يۇمشاق تۇشەك، راھەتلىك بۆشۈك، ئەبەدىيلىك تۇرالغۇ - ماكان بولۇپ تۇيۇلغان ئاشۇ ئۆيى ئەمدى ھادى كەلگەندىن بېرى تار ۋە قىستاڭ قەپەس، ئۆيىنىڭ قېلىن تاملىرى ئۇنىڭغا شەپقەتسىز ۋە نەپرەتلىك دۈشمەن بولۇپ تۇيۇلماقتا ئىدى. كامالىددىن ئۆزىدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەردىن تۇرۇپ چۆچۈپ قالدىۋ، ئۆزىنى ئەيىبلەيدۇ، لېكىن بۇ خىل تۇيغۇ كۈچىيىۋېرىدۇ، ئۇنى بىئارام قىلىدۇ، ئۇنىڭ ۋارقىرىغىسى، جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىغىسى كېلىدۇ. ياق، ئاغزىنى ئاچالمايدۇ، جۇرئەت قىلالمايدۇ، لېكىن ئۇ يېرىم كېچىگىچە، ھەتتا توخۇ چىللاپ كۆل تەرەپتىكى ئاسمىنى ئاقارغىچە ئۆيىگە كىرمەيدۇ، ئۆيى ئۇنىڭ تېنىنى تەرەپ - تەرەپتىن چاقىدىغاندەك. ھادى كامالىددىننى قوغلىمايتتى، يەنە بىر نەچچىسىنى — مەھەللىنىڭ ئوتتۇرا قولدەك يىگىتلىرىنى، چېچەن، «خېلى سۈيى بار يىگىت» دېيىلىدىغانلارنى، «بولىدىغان بالا» دېيىلمىدىغانلارنى... ھادىلارمۇ ئۇيقۇدىن، يالغۇزلۇقتىن قاچىدىكەن، ياش بالىلارنىڭ قىقاس - چۇقانلىرى ئۇلارغا — ھادى بىلەن كۆككۆز خوتۇنغا ياقمىدىغان چېغى. ۋاقتى كەلسە ئۇلارمۇ قوشۇلۇپ ئاق مۇشۇك - قارا مۇشۇك بولۇشۇپ كېتەتتى. ئۇلارنى — ئاشۇ يېرىم ياۋايى، تارتىنچاق، لېكىن قىزىپ كەتسە توختىمايدىغان سەھرا بالىلىرىنى ياخشى كۆتەتتى، زاكۇسكا، ئاچچىق چاي ۋە قىزىقتۇرغۇچ لاپلىرى بىلەن ...

ھادى بۇلارغا — ئاشۇ تەشنا، چاكىقاق تەلۈلەرگە، قېرىلارغا سۆزلىگىنىدىنمۇ بەتتەرەك قورقۇنچلۇق لېكىن قىزىقارلىق نەرسىلەر توغرىسىدا — ئۇرۇمچىدىكى ئاجايىپ ئېچىش، چېكىش سورۇنلىرى، ئەرئايال ئولتۇرۇشلىرى، ئەر - ئاياللارنىڭ قۇچاقلاشما ئۇسسۇللىرى توغرىسىدا، 40—50 كوي بەرسە پۈتۈن كېچە ھەمراھ بولىدىغان ئالىي مەلۇماتلىق قىزلار توغرىسىدا، «لۇشياك» دەيدىغان، ئۆيدە كۆرۈدىغان مەخسۇس فىلىملەردىكى ئېغىزغا ئالغىلى بولمايدىغان ئاجايىپ - غارايىپ كۆرۈنۈشلەر توغرىسىدا سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ چە بولغاندا بۇلار يەتكىلى بولمايدىغان مەنزىل ئەمەسمىش، دۇنيا دېگەنىنىڭ راھىتى جەمئىمىش، پەقەت پۇل بولسىلا ھەممىگە ئېرىشكىلى بولارمىش. ئۇرۇمچى دېگەندە سەھرالىقلارمۇ بەگدەك ياشارمىش، پۇلى بولسا ھېچكىمنى سەھرالىق دېمەيدىكەن، ئۇرۇمچىنىڭ ئەك مەدەنىي سەتەڭلىرىمۇ!... كامالىددىن ۋە ئۇنىڭ تەڭتۇشلىرى ھاڭۋېقىپ تۇلتۇرۇپ قېلىشاتتى. كېيىن بولسا تېلىقىپ - تېلىقىپ كۈلەتتى، ھاياسىزلارچە، ئاچكۆزلەرچە. ئاخىرىدا بولسا خىيالغا چۆكەتتى، خامۇشلارچە، بىچارىلەرچە.

كامالىددىنىنىڭ تۇرۇپلا ئۆزىگە ئىچى ئاغرىيدىغان بولۇپ قالدى. دېمىسىمۇ، ئۇلاردا پۇل يوق ئىدى. ئۇنداق مەينەت تۇرمۇش ئۇچۇن بولمىسىمۇ، ئادەمدەك ياشاش ئۈچۈن پۇل بولمىسا بولمايدىكەن. مەلۇم بولدىكى، پۇل نېمىنى تىلىسە شۇنى ئىجابەت قىلىپ بېرىدىغان خىزمەت ئىكەن. بۇ خىزمەتنىڭ قولىنى تۇتالمىغانلار ھېچنېمە ئەمەس ئىكەن، ھەتتا ئادەممۇ! شۇنداق ئەمەسمۇ؟ مۇشۇ كۈنلەردە مۇشۇ خىزمەت ئازراق ئىلتىپات قىلغان بولسا، مۇشۇ مەھەللىدە ھەممە نەرسە — تېلېۋىزور، كىنو، ئېلېكتر، ماشىنا، يېڭى ئۆي، يېڭى ئۆتۈك...

ئىشقىلىپ كامالىددىن مۇشۇ كۈنلەردەتار-
زۇ قىلىشقا باشلىغان ھەممىلا نەرسە تەل
بولار ئىكەن. ئەنە ھادىنىڭ قازىنىدا شور-
پا، قاسقىندا مانتا، چوغلۇقىدا كاۋاب، ئۇنىڭ
ھىدى ئادەمنى ساراڭ قىلىدۇ. لېكىن ئاشۇ
پۇل، ئاشۇ خىزىر بولمىغىنى ئۈچۈن،
كامالىددىنىدەك يىگىتلەر تۈكۈرۈكىنى
يۇتۇپ ئولتۇرۇپتۇ. مانا، پۇل
بولمىسا ھېچنېمە بولالمىغىدەك، ھەتتا
سەھرالىقمۇ؟ كامالىددىن تېخىچە ھېچنېمە
ئەمەس ئىكەن، ئادەممۇ، سەھرالىقمۇ!

كامالىددىننىڭ نەزەرىدە ھادى كۈنسې-
رى، ياق، سائەتسېرى بۇيۇمەكتە ئىدى. ھادى-
نىڭ گەپلىرى ئۇنى كۆزگە كۆرۈنمەس قىل
بىلەن باغلۇۋالدى. ئۇنىڭ تەكتۈشلىرىنى
قوغلىسىمۇ كەتمەس قىلۇۋەتتى، بىرخون
سۇپىكەشلىۋەتكەندەك. ھادى ئۇلارنىڭ يۈرە-
كىگە بىر ئوت، ئادەم بولغىنى ئۈچۈن
ئادەمچە ياشاش، ياق، ھېچبولمىغاندا سەھ-
رالىق بولغىنى ئۈچۈن، باشقا يەرنىڭ
سەھرالىقلىرىدەك بولسىمۇ ياشاش ئوتىنى
يېقىۋەتكەنىدى. كامالىددىن تەكتۈشلىرى
بىلەن بۇ يەردە ھەممىنى ئونتۇپ، ئۆزھال
ئويناپ - كۈلگەن بولسا، ئۆيگە يانارىدا
دەررۇ ئۆزىنىڭ كىملىكىنى يادىغا ئالاتتى—
ئەنە شۇ نامرات، قىستاڭ، قاراڭغۇ ئۆيى ۋە
تەرەپ - تەرەپتىن ياغدىغان جىملەشلەر،
ھەسرەتلىك ئۇھسىنىشلار ۋە بىر خىل
ھىدىكى زېرىكىشلىك ئىش - كۈش، چاڭ-
غۇر توغرىغان ئۇگرە ئاش ياكى بىر خىل
ھىدىلا بولىدىغان توكۇر لەغمەن، پىياز
چۆپ، نان بىلەن چاي ... كۈتەتتى. شۇ-
لارنى ئويلاۋېتىپ، يەنە بىر تەرەپتە، مېڭ-
سىنىڭ، ياق، يۈرىكىنىڭ يەنە بىر بۇرجە-
كىدە ھادى سۆزلەپ بەرگەن ئاجايىباتلار-
نىڭ ئەلەڭگىپ تۇرغان كۈلەڭگىسىنى كۆ-
رەتتى. كۆز ئالدىدىكى ئۆزھاللىق بىلەن
مېڭىسىنىڭ يەنە بىر قىسمىدىكى بوشلۇق-
تا ئەلەڭگىپ يۈرگەن خىيالىيلىق ئۆزئارا
كىشىنىشىپ، چىشلىشىپ، تارتىشىپ، تۇر-
تۇشۇپ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى، پىكرىنى، تۇيە-
غۇسىنى، سېزىملىرىنى ھالسىرىتىۋېتەتتى...
ئاشپۇزۇلغا ئاتتەك چېپىپ بارغان كامالى-
ددىننىڭ پۇتلىرى ئەمدىلىكتە ئۆيىگە يانار-
دا تاش ئېسىۋالغاندەك ئېغىرلىشىپ كې-
تەتتى. مانا مۇشۇ ئازابلىق ئىزتىراپ
ئۇنى ئەتىسى يەنە ئاشپۇزۇل تەرەپكە
ئىتتىرەتتى. كامالىددىنىدەك ئىنسانىيلىق،
مۇمىن يىگىتمۇ ئاشۇ ئىزتىراپ ئىچىدە،
تىرىكلىكىنىڭ ئىزتىراپى ئىچىدە تالاي تۇن-
لەرنى كىرپىك قاقماي گۇناھلىق خىياللار
بىلەن ئۆتكۈزدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا
ئەمدى پۇلنىڭ، ئاشۇ خىزىرنىڭ سايىسى
پۇلاڭلايدىغان بولۇپ قالدى — خىزىر،
ئاشۇ كەم دىدار، تۇغۇشلۇق، ھەر بېقىشى-
دا مىڭ قىزنىڭ ئوتى بار خىزىر، بۇ چەت-
خىلۇەت ۋە نامرات سەھرادىكى قولى قىس-
قا، كۆڭلى سۇنۇق ئوغۇل بالىلارغىمۇ ئان-
چە - مۇنچە كۆرۈنۈش قىلسا، ئۇلارنىڭمۇ
قەددىنى كۆتۈرۈپ، كۆڭلىنى ئۆستۈرۈپ
قويسا، ئادەمچە ياشاشنىڭ تەمىنى تېتىتىپ
قويسا ... نېمىسى كېتەرئىدى؟ بېشى كۆك
كە يېتىپ كېتەر ئىدى سەھرالىقلارنىڭ،
جاھاننىڭ شۇنچىلىك خۇۋلۇقىنى كۆردۇق
دېيىشىپ ... ئادەم ئەمەسمۇ؟ ئادەم تۇر-
ماق يەرمۇ، ئاسمانمۇ، كۆلمۇ، دەريامۇ
ئەلۋەتتە...

4

كۈن چۈشتىن قايرىلغان مەھەل. كەچ
كۈز شامىلى ئىزغىرىن بولۇپ ئۇراتتى.
ئاشپۇزۇل ئالدىدىكى مەيدانچاقتا ئاجىزغە-
نە پورپاك توزۇيتتى. قۇرۇۋاتقان قوراي،
چىغ، يىمكەن ۋە شۇۋاقلارنىڭ غولىلىرى
شامال يۇنلىشىگە ئىگىلەتتى. ئەتلىنىشكە

باشلىغان ئاق قۇشقا چلار توپ - توپ بولۇ- ۋىلىپ مەيدانچاقتا پورۇلدىشىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى. بەزىلىرى تېخى ھېيىقماي قازان بېشىغا قونۇۋىلىپ، بەھۇزۇر چورۇق لىشىپ يۈرەتتى.

قازان بېشى سوۋۇپ قالغانىدى. ھادىمنىڭ جىنىتەك خوتۇنى ئەتىدىن كەچكىچە ئەسنەپ ئولتۇرۇپ، تېخى يېڭىراقتا ئوخلاش ئۈچۈن يان ئۆيگە كىرىپ كەتكەنىدى. ھادى يەرگە سېلىنغان كونا ئەدىيال ۋە كىگىزلەردە ھەررەڭ - سەررەڭ ئولتۇرۇشقان مۇشۇ مەھەللىنىڭ بەش - ئالتە بالا بىلەن موخۇركا چېكىشىپ ئولتۇراتتى. بىكارچىلىق ئۇنىمۇ زېرىكتۈرگەنىدى. ئۇنىڭ قازان بېشىدىكى قۇشقاچلارنى قوروپ قويۇشقىمۇ ھەپسىلىسى يوق ئىدى. كامالىدىن پاراڭغا ئارىلاشماي، مەيدانچاقنىڭ نېرىسىدىكى شۇاقلىق دالىغا تىكىلىپ خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يۈز - كۆزىدىن توپا ئۆرلەپ تۇراتتى، لەۋلىرى قۇرۇپ، گەز باغلاپ كەتكەنىدى. ھادىنىڭ سوغۇلۇپ كەتكەن تەمسىز ئىلمان چېيى، يەنە دېسە يەنە شۇ گەپلىرى، ئاغىنىلىرىنىڭ ئۆزلىرى ئېتىۋالغان يىرىك، قاۋسىق، كۆكى جىق كۈچلۈك تاماكىسى بۇگۈن ئۇنى قىزىقتۇرمايتتى.

يىراقتىن، قويۇق چاڭ ئارىسىدا ئۆر- دەكتەك ئىغاكلاپ كېلىۋاتقان بىر يۈك ماشىنىسىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ھەممەيلەن قىلىۋاتقان گەپلىرىنى توختىتىپ، ئۇ تەرەپكە قاراپ قېلىشتى. بۇ تەرەپكە ماشىنا ئۆتمىگىلى خېلى كۈنلەر بولغان، شۇڭا، ھادىنىڭ ئاشپۇزۇلى ھوۋۇلداپ قالغانىدى.

ئۇزايىدىن ماشىنا شەھەردىن خېلى ئەتىگەن چىققانەدەك ئىدى. شەھەر يولى بەك يامان ئىدى. قوغۇنلۇقنىڭ چۆنىكىدەك بەلدەم - بەلدەم ئېرىق بولۇپ كەتكەنىدى. ماشىنا، تراكتورنىڭ جۇلىقى چىقىپ، شو- پۇر دېگەننىڭ ئىچى - قارنى ئېلىشىپ كېتەتتى. شۇڭىمۇ شوپۇرلار بۇ يولدىن قاچاتتى، قورقاتتى، بىزار ئىدى — دۇمبىسى يېغىر، ئۇچۇلۇقسىز، ئەبگاھ ئېشەك ئوتۇن ئارتىشتىن قورقانەدەك.

ماشىنا يېقىنلاپ كەلدى. ئۆز ھالىچە ئولتۇرۇشقانلار ئەمدى ئۆرە بولۇشتى. ماشىنا ئارىشقا كېلىپ قالغانىدى. ماشىنا توختىدى. كابىنكىدىن كىمدۇر بىرى سەكرەپ چۈش- تى ۋە شوپۇر بىلەن نېمىلەرنىدۇ دېيىشىپ قولى بىلەن مەھەللە تەرەپنى جۇنىدى. ئۇنىڭ قولىدا چوڭ بىر سومكا بار ئىدى. ماشىنا كۆل تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. سومكا كۆتۈرۈۋالغان ئادەم ئاش- پۇزۇلنى قارارلىغانەدەك ئۇدۇل بۇ تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئاشپۇزۇلدىكىلەر بۇ ئادەمگە پۇتۇن دىققىتى بىلەن سىنچىلاپ قاراشتى. بۇ ئادەمنىڭ كېلىشى بىلەن، ئۇلارنىڭ بويلىرى ئۆسۈپ قالمىغانەدەك، ھېچ بول- مىغاندا بۇ ئادەم بىر توپ چىشى قىچە- شىپ ئولتۇرغانلارغا بىكىرىغا چاچقۇ چېچىپ بېرىدىغانەدەك. كامالىدىن ئىچىدە كۈلدى. ئۆزىمۇ شۇنداق قىلىۋاتسىدىغۇ؟ ياق، نېمىلا بولسۇن بىر يېگىلىقتە، يېگى گەپ، ھېچ بولمىسا، كىچىككىنە بولسىمۇ...

ئۇ ئادەم ئاشپۇزۇلغا يېقىنلاپ كېلىپ توپقا قاراپ سالام قىلدى. ئۇنىڭ تەققى- تۇرقى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ توپقا بەرگەن سالمى ئولتۇرغانلارنى ھودۇقتۇرۇپ قوي- دى. كامالىدىن كەلگىنىدىگە كۆزىنى پارقىرىتىپ قاراپلا قالدى. ئۇنىڭ سالمى بۇ يەردىكىلەرنىڭ سالمىغا ئوخشىمايتتى، ياق، ھېچ سالامغا ئوخشىمايتتى. سالام دېگەننى قولنى قوۋۇشتۇرۇپ، سەل ئېگىلىپ، مۇلايىم، خۇش چىراي، سەل قىسىلىش

ئىچىدە قىلغانىنى كۆرگەن. نەدىكىنى، ئۇ غادايغىنىچە بىر قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، بېشىنى سەلگىنە گىلدىڭشىتىپ قويدى، خالاس. بالىلىرىغا تىمىن تاشلاپ بېرىپ: «ھە، ئەمدى بولدىمۇ؟» دەۋاتقانىدەك. ئۇ يالاڭباش ئىدى. چاچلىرى گىدە ئىدى. قوش بۇرۇن، ئۇچلۇق ئېغىز بولۇپ، ئىنچىكە بۇرۇت قويۇۋالغانىدى. بۇرۇتلىرى شۇنچە ياراشقانىكەنۇ، لېكىن بۇرۇتلىرىنىڭ دىڭگىيىشلىرى شوخ ۋە ئەدەبسىز، رەسىدە بولغان سەھرالىق قىز بالىنى قورقۇتقۇدەك. كۆزلىرىچۇ ئۇنىڭ، قاپقارا، ئىچكىرى. ئۇزۇن ۋە قويۇق كىرپىكلىرى ئارىسىدا يالىلدايدۇ، يېنىۋاتقان كۆمۈر پارچىسىدەك، تۇندىكى بۇرىنىڭ كۆزىدەك.

ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن ئوخچۇپ دېگۈدەك تۇرۇپ كېتىشتى. كامالىددىنمۇ ئۆزى بىلىپ - بىلمەي، ھەتتا ھادىمۇ ... يۆچۈن ئادەم ئودۇل كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى. ئاندىن ئۆزىگە ھەيرانلىق ئىچىدە قارىشىپ قالغانلارغا بىر - بىرلەپ كۆز سالدى. ئەھۋال سورىغىنىمكىن، كۈلۈمسىرەپ قويدى. سەھرالىقلار ئوڭايسىزلىنىپ قېلىشتى ۋە: «تىنچمۇسىز» دېيىشىپ قويۇپلا كۆزلىرىنى ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن قاچۇرۇپ يەرگە قاراشقىنىچە جايلىرىغا ئولتۇرۇشتى. ئىلگىرىكىدەك، تاشلاپ قويغان ئەسكى چاپان سىياق، ھەررەڭ - سەررەڭ ئەمەس، قائىدە بويىچە يۆكۈنۈپ، كامالىددىن بەدەشقان قۇرۇپ. پەقەت ھادىلا ئۆرە تۇرۇۋەردى، سەھرالىقلارنىڭ كۆزىچە ئۆز قىممىتىنى ساقلىماقچى بولغانىدەك. لېكىن كەلگىنىگە قاراپ: «ھارغانسىز» دەپ قويدى كونا تونۇشلارچە. مېھمان: «رەھمەت» دېدى ھادىغا يەر ئاستىدىن سەپسالغاچ. ھادى ئالدىرىماي بېرىپ بىر چەينەك چاي دەملەپ كېلىپ پىيالە بىلەن مېھمانىنىڭ ئالدىغا قويدى ۋە بىر ئورۇندۇقنى تارتىپ، مېھمانىنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ ئولتۇردى، سەھرالىقلارنىڭ قاتارىغا ئەمەس. ئۇ، چاينى ئەتەي ئۆزى قۇيۇپ بەرمىدى. يەنە ئىززىتىنى پەش قىلىۋاتاتتى. ياكى قىتىغۇرلۇقى تۇتۇۋاتامدىكىن؟ كامالىددىن ئىچىدە ھىجايدى. مېھمان چاينى سورۇپ قۇيۇپ ئالدىرىماي سۈمۈردى، ئۇ ئۇسسىمىغانىدەك ئىدى. چاينى ئالدىرىماي ئاز - ئازدىن سۈمۈرەتتى. ئۇسسۇمامدۇ؟ پۇتۇن بىر كۇن دەشتۇ - قاقاستا قېقىلىپ - سوقۇلۇپ كەلگەن ئادەم، تۇزۇتى بولمامدۇ؟

ھادى كامالىددىننىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغانىدەك ئۇنىڭغا قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويدى. كامالىددىن ھادىغا قارىماي ئولتۇرۇۋالدى، مېھمان سېزىپ قالسا سەت ئىدى. مېھمان بۇلارنى ئاللىقاچان سېزىۋالغان چېغى، كامالىددىنغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويدى. كامالىددىن قىزىرىپ كەتتى. ھەي قەغەز قوڭ، چاشقانىدەك سەزگۈر نېمىكەن - دە، ئۆزى. شەھەر كۆرگەن ئەمەسمۇ؟!

— نەدىن سورايسىز؟ — ھادى ئوراۋاتقان تاماكىسىدىن بېشىنى كۆتۈرمىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى چوڭ سۇپەتلەرچە سۇزۇق، ئېغىر، تورلۇق ئىدى.

كەلگىندى گويا ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغانىدەك، پىيالىنى قولىدا ئويناتقىپ پىيالىدىكى چاينىڭ پىيالە دىۋارىنى بويلاپ يېيىلىپ چۆرگىلىشىگە زوق بىلەن قاراپ ئولتۇراتتى. بىركەم بولغاندا، بىردىنلا كۆزىنى پىيالىدىن ئاغدۇرۇپ ھادىغا «لەپپىدە» قارىدى.

— ئۇرۇمچىدىن، گۇاڭجۇدىن، شاڭخەيدىن...

خىرىسمۇ بۇ؟ ئولتۇرغانلار چۆچۈپ

كېتمشتى. هادىمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ مېھ-
مانغا تىكىلگىنىچە ئورنىدا قىمىرلاپ
قويدى، بىر يېرى كۆيگەندەك. ئورۇندۇق
ھىچىرلاپ كەتتى. لېكىن شۇ ھامانلا بېپەر-
ۋا قىياپەتكە كىرىۋالدى، تاماكىسى بىلەن
بولدى، بىلىندۇرمەيمەن دېگەندەك. كاما-
لىددىن يەنە ئىچىدە ھىجىيىپ قويدى.
لېكىن دەررۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. نېمە
دەۋاتىدۇ بۇ؟ يېنىدىكىلەرمۇ كامالىددىن-
دەك كۆزلىرى ئارقىلىق بىر - بىرىگە:
«نېمە دەۋاتىدۇ، بۇ؟» دېيىشكەنىدەك كۆز
بىلەن سۇئال قىلدى. ئۇلارغا «ئۇ ئالەمدىن،
ئايدىن، جەننەتتىن!» دېگەنىدەك
تەسىر قىلغانىدى. كامالىددىن كۆزىنى چۆ-
چەكتەك ئېچىپ يۆچۈن ئادەمنىڭ باش -
ئايىغىغا قايتىدىن كۆز يۈگۈرتتى. كامالىد-
دىن ئەمدى كۈلىدى، ئۇنىڭ قوشۇمىسى
تۇرۇلدى. كاللىسى ئىشلىگىلى تۇرغانىدا
شۇنداق قىلاتتى. كەلگىندى 34 — 35
ياشلاردا ئىكەن، ئۇستىگە ئالدىدا سىرتى-
سى بار، قۇلۇپلۇق چاپان كىيىۋاپتۇ.
چاپان ئۇنىڭ تارغىنە سارجا شىمىدا
پوسكويۇپ قالغان ساغرىسىغا خالتىدەك
كىيىلىپ قاپتۇ، شەھەر ئېشەكلىرىنىڭ
تىزەك خالتىسىدەك. چاپىنىنىڭ ياقىسىدىن
ھاۋارەڭ رەختتىن تىكىلگەن غىلدىر -
غىلدىر كۆڭلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. شەھەرنىڭ
شاللاق قىز بالىلىرىنىڭ كۆڭلىكىدەك. بەك
ئېسىل، تازىمۇ قىممەت بولسا كېرەك!
يۇز - كۆزى پاكىز قىرىلغىنى ئۈچۈن توقاچ
نانىدەك پارقىراپ تۇرىدۇ. قاش - كۆز،
بۇرۇتلىرى قاپقارا بولۇپ يالتىرايدۇ،
يافلاپ قويغانىدەك. پېشانىسىدىن نۇر
تېمىپ، مەڭزى، لەۋلىرى رەڭلىنىپ تۇرى-
دۇ، ئېرىگە قانغان چوكانىڭكىدەك.
پەقەت كۆزىنىڭ ئاستىنقى قاپقى سەلگىنە
سولىشىپ، بىلىنەر - بىلىنمەس قارىيىپ
قاپتۇ، تازا خوتۇنبازدىن ئوخشايدۇ، بۇ
بەگچەك. ھەددى - ھېسابسىز شەھۋەت
تۆككەن، ئەمدىلىكتە شەھۋىتى قۇرۇۋاتقان
ئادەمنىڭ چىرايى شۇنداق بولىدۇ، يەنە
ئۇيقۇسىز ئۆتكەن تالاي تۈنلەرنىڭ بەل-
گىسى ئۇ! ... بارسىمۇ بارغاندۇ، ئۆرۈمچى،
شاڭخەي، گۇاڭجۇ دېگەن يۇرتلارغا، ئۇ
يەرلەرگە مانا مۇشۇنداق ئادەملەرلا بارالاي-
مىغاندۇ، ھەقىچان؟ ... ئۇ يەرنىڭ ئادەم-
لىرىنىڭ ھەممىسلا مۇشۇنىڭدەك ھىلىپرەك-
لەردىنمىدۇ؟ شەھەرنىڭ كوچا خوتۇنلا-
رىدەك چىرايلىق، ئاجىز، پاكىز ۋە ئەر-
كەن ... كامالىددىن ئېغىر خۇرسىنىپ
قويدى. بىر يېرىدىن خۇشالمۇ بولدى.
ھېلىمۇ ئۇنىڭدەك يارىلىپ قالماپتۇ ئۆزى.
خۇداغا شۈكرى. ھەر نېمە بولسا، سەھرا-
لىق بولسىمۇ ئەركەكتە، تۆت سېنى توشۇق،
ئۇچىغا چىققان ئەركەك. قاسماق، گېپىنى
تېپىپ قىلالمايدىغان مۆڭ بولسىمۇ! ئۇ
شەھەرلىرىنىڭمۇ بولمايدىغان چېغى ...
ئەرلىرى بۇنىڭدەك بولۇپ كېتمىدىغان
بولسا ... نېمىلا دېگەنىمىلەن سەھرا
يېرى باشقا گەپ ئىكەن، ئاسمىنى كەڭ،
ئوغۇل بالىلىرى بۇقىدەك ھۆركىرىشىپ
چوڭ بولىدۇ. لاي بولسىمۇ تىرىك سۇ،
زاغرا نان، تاۋلىق ئاپتاپ، قىزىق يەر،
ئوتلۇق قوم، خىرامانچىلىق، غەم يوق،
ئەندىشە يوق، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەرنى
ئەركەك قىلىدىغان، ئوغۇل بالىنىڭ بېلى
نى تەيلەپ، كۆزىگە قان تىقىپ ھۆركىرە-
تمىدىغان نەرسىلەر ... ئىسىت، ئۇلارنىڭ
ئۆمرىگە ... جېنىغا ئىچى ئاغرىمايدىغان،
ياشلىقىغا ئېسەكسىمەيدىغان نېمىلەر ئوخ
شايدۇ ھەممىسى، قاراڭلار بۇ شوينا
بەلگە ... تۇزۇكرەك يېمەمدىغاندۇ — يە
گىلىغا... ھادىمۇ شۇڭا يېنىپ كېلىۋالغان
گەپ، لاتىسى سۇغا چىلىشىپ، پالتا -

كەكسىنى تەتۇر قاقتۇرۇپ. نېمىلا قىلسا سەھرا بالىسى ئەمەسمۇ؟ نەنىڭ قانداقلىق قىنى ئوبدان بىلىدۇ - دە! «ئەجەب ماخ تايسز ئەنجانىنى، باقالمايسز بىر جانىنى» دېگەندەك. ئاغزىمدا «ئۇ، بۇ» دېگەن بىلەن سوغۇق ئەگگىز چىرماپ، ئىلىكىم سۈيۈلۈپ كېتىپ ئاجىزلاپ كەتمەي دېگەندە — ئۇ! ياماڭ تاز ... ئەمدى تازا خۇش كەلگەندۇر بۇ يەرلەر ...

— كۆلگە ماڭغانمۇ؟ بىرەر تۇغقىنىڭىزنى ئىزدەپ كېلىپ قالدىڭىزمۇ - يا؟

ھادى ھارۋىكەشچە ئۇرىۋالغان تاماكىسىنى ياغلىشاڭغۇ ۋە نېپىز لەۋلىرىگە قىستۇرۇپ قاتتىق بىرنى شورىدى. «زىيان» دېگەن نېمىسى بۇ يەردىن تېپىلمىغاچقا يەنە موخۇركىغا قالغانىدى.

— ياقەي، ئۇدۇل مەشەگە، كۆلگىمۇ بارارمىز...

— بىرەر ئىش - كۈش بارمىدى؟

يۆچۈن ئادەم پىيالىنى يەنە ئويىنغىلى تۇردى. ئولتۇرغانلار پەقەت شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ ئۈچ بارمىقىدا قاتىرىسىغا يېلىنىپ جاپ تۇرغان ئالتۇن ئۈزۈكلەرنى كۆرۈپ قالدى، ھادىمۇ، كامالىددىنمۇ.

ئەمدى كامالىددىن قۇرۇق يۇتۇنغىلى تۇردى، باشقا سەھرالىقلارمۇ. قۇرۇق يۇتۇنماق قىيىن ئىدى. گال قىسلىپ، ئاغرىپ، كۆزلەر پارقىراپ چوڭىياتتى. قارچۇقلار مىدىرلىماس ئىدى. ئالتۇن - دە، كۆپ لىرىنىڭ ئاڭلىغىنى بولمىسا كۆرۈشى شۇ ئىدى، بۆرە ئوشۇقىغا ھەر بىر ئەركەك قىزىقسىمۇ كۆرۈپ باققىنى ئاز بولغاندەك.

بۆرە ئوشۇقى ئەركەكنى دۈشمىنىگە سۈرلۈك كۆرسىتىپ، قەستىسىن ساقلىسا، ئالتۇن دېگەن گاچىغا تىل بېرىپ ساراڭ نى ساقايتىدۇ، يۈرەكنى يوغىنىتىدۇ، ھۇشنى سۈزۈلدۈرىدۇ، ئەقىلنى بىلەيدۇ، ئايىغىنى چەبدەس، قولىنى چەپەر قىلىدۇ، سۆزىنى ئۆتكۈر، كۆزىنى ئىتتىك قىلىدۇ، دەپ ئاڭلىغانىدى كامالىددىن. يۈرىكى تۇم نېمە ئىكەن - دە، بايىقى سالام قىلغان چاغدىكى ھالى شۇنىڭدىن بولمايزە! دېمىسىمۇ - ھە؟! مۇنۇ سومكىسىدا نېمىلەر باردۇ؟ بوغاز خوتۇنىدەك كېرىلىپ ياتقان. پۇل - دە، بولمىسا قولۇپ سالامدۇ؟ ئاھىتى بار سومكا! شۇنچە پۇلنى قوينىغا سولاپ ياتىدۇ، لاتا بولىسمۇ! يېرىلىپ كەتمەيدىكەن - ھە؟ ئادەم شۇنچە پۇلنى قۇچاقلاپ ياتسا، ئوت كېتەرمىكىن ئەت يېنىغا؟! قورۇقتىن - قورۇق، سەرەڭگە ياقمىسمۇ...

كامالىددىننىڭ كۆكرىكى ئاغرىشقا باشلىدى، بىر نەرسە قىسقاندەك، ئىچ ئاغرىتماي قىسقۇچقاندەك، تاش بېسىۋاتقاندەك، ئېغىر، سوغۇق، قاراتاش.

ھادىنىڭ سۆزى ئەمدى سىيلىق چىقتى، قىز بالىنى ئەركىلەتكەندەك. ئەمدى ھادى دېگەن تاز ئامەتلىك. ئۇ، كۈلىدۇ، سۆزلەيدۇ، سورايدۇ، تونۇشىدۇ، شۇنچە نۇرغۇن پۇلنىڭ ئىگىسى بىلەن ... كامالىددىن قەدىرسىز، توپىدەك، ئۇنىڭدا ھېچنەرسە يوق، پۇرسەتمۇ، سۆزمۇ، يۈرەكمۇ.

— سودا ئىشى، ئوقەت، ئالىدىغان نەرسىلىرىم بار، سېتىۋالىدىغان، — يۆچۈن ئادەم يانچۇقىدىن ئالتۇندەك پارقىراپ تۇرىدىغان قوتىنى چىقىرىپ، بىر يېرىنى بېسىۋىدى، «تارس» قىلىپ ئېچىلدى. ئۇنىڭ ئىچىدە غىچ تاماكا بار ئىكەن — «زىيان» دەيدىغان. قويرۇقى سېرىق تاماكىلار خۇددى قاتار تىزىلىپ ياتقان ئوقتەك، كىنودا ئەسكەرنىڭ پىلىموتىغا تىزىلىپ كىرىدىغان ئوقلاردەك. كەلگىندى ھادىغا تەگمىدى. ھادى قولىدا موخۇركىسى تۇرسىمۇ دەررۇ بىر تال سۇغۇرۇۋالدى

ئوقتىن. ئاندىن سېرىق قۇيرۇقىنى لېۋىگە قىستۇردى. قولىدىكىسىنى ــ ھارۋىكەش تاماكىسىنى تاشلىۋەتتى. سېرىق قۇيرۇقى تەرەپنى ئاغزىغا سېلىپ چېكمىشنى بىلىدىكەن، ئاق تەرىپىگە ئوت ياقىدىكەن. «ھەي ھادى، ھەر سالادا بار نېمە جۇمۇ! نەگىلا بارسا، نېمىلا قىلسا چانىمايدۇ. شەھەر كۆرگەن - دە، ئەككىلىسى. شۇڭا بىلىدىكەن ... ئۇلار راھەت بىلەن شوراشتى، مەززە قىلىپ پۇۋ- لەشتى. ئاخىرىدا بىر - بىرىگە قارىشىپ كۈلۈمسىرەشتى. ھادى زادى بوش نېمە ئەمەس ئىكەن راستتىنلا، بىرەدەمدە گۆش بىلەن ياغ بولۇشالدى. يارايدۇ كاساپەت، ئۆزى سەھرالىق، بولمىسا ... توۋا!...

ــ سىزگە ئېلىشقا بىرەر نەرسە چىقام- دىكەن - تاك بۇ سەھرايى قىيامەتتىن.

ھادىنىڭ سۆزى ھىلىشىپ، سوزۇلۇپ، تاتلىق چىقتى، قىيامەتكە، قايماقتەك، يېڭى قايماقتەك. يۆچۈن ئادەم تاماكىسىنىڭ كۈلىنى ئىنچىكە ۋە ئۇزۇن بارماقلىرى بىلەن ئالدىرىماي قېقىپ چۈشۈردى، ھۇنەر كۆرسىتىشتەك ئۇستىلىق بىلەن، لەززەت بىلەن. ئۇ ھەممە ئىشنى شۇنداق قىلىدى- كەن، چايىنى سۈمۈرۈشنىمۇ ... ئولتۇرغاندا ئۆزىنى تۇتۇشنىمۇ، سۆزلەشنىمۇ، كۈلۈشنىمۇ، قاراشنىمۇ ... ئۇيۇن قويۇشتەك، ئەپچىل، ھەۋەس بىلەن، مەززە قىلىپ، چىرايلىق...

ــ چىقمايزە. مەن ھەممىنى سېتىۋالمەن، ھەممىنى.

كۆزلەر يالتىراپ كېتىشتى، قولاقلار دىڭگىيىپ، ساقال - بۇرۇتلار تىكلەشتى. شۇبھە ۋە ھەيرانلىق ئىچىدە ...

ــ بۇ يەردىن نېمە سېتىۋېلىشمىنى بىلمەن، بولمىسا شۇنچە ھەرەج تارتىپ، بېشىم ئىششىپ قالغىنى يوق، ئۇنىڭ ئۈس- تىگە ماڭا ۋاقىت دېگەن ئالتۇن، ئالتۇن دېگەن گەپ.

كامالىددىن چۆچۈپ كەتتى. مانا ئەمدى كۆر بۇنى، «ۋاقىت ــ ئالتۇن!»، «ۋاقىتنىڭ ئالتۇنغا تېگىشمەيدىكەن ياكى ئالتۇنغا ساتقىلى بولامدىكەن؟ توۋا ... ۋاقىتنى - ھەئ ئاشۇ ۋاقىتنى! بۇ يەردىكىلەر ۋاقىتتىن بىزارغۇ، بۇ يەردە نېمە جىق؟ ۋاقىت جىق. ھەممە ئادەمدە ئېشىپ - تېشىپ تۇرۇپتۇ، ئاشۇ- زۇلدا، يولدا، ئېتىزدا، ئۆيدە، كېچىدە، كۈندۈزدە ... ھورۇن ئېشەكتىك ۋاقىتدىنمۇ جىق ۋاقىت بارغۇ ئۇلاردا! ھە ... بۇنداق گەپ ئىكەن - دە! بۇ يەل تاپان ۋاقىت سېتىۋالىدىكەن. قوللىرىدىكى ئاشۇ ئالتۇن ئۈزۈكلەر، ئۇچىسىدىكى ئاۋۇ غىلدىر كۆڭ- لەكلەر ئاشۇ ۋاقىت سودىسىدىن كەلگەن ئىكەن - دە! ۋاي كاززاپ، ئۆلمە بەچچىغەر، ۋاقىتنى - ھە؟ ... توۋا، بۇ يەردە ۋاقىتنى ئۆتكۈزۈپ بولالماي ئاۋارە، بۇ بولسا ۋاقىتنى دەپ ھەرەج تارتىپ يۈرۈپتۇ. توختاپ تۇر، ۋاقىت دېگەن زادى نېمە - ئۇ؟ ئۇنى قانداق ساتىدۇ؟ تۇتۇۋالغىلى، باغلىۋالغىلى بولامدۇ؟ كامالىددىنىڭ ۋاقىت- نى، مەھەللىدىكى شۇنچە ئادەمنىڭ ۋاقىت- لىدىن قانداق ئاجرىتىۋالغىلى بولىدۇ؟ كۆل- نىڭ ئىچىدىكى سۇدىن، كۆلنىڭ ئىلگىرى- كى سۈيى بىلەن يېڭىدىن قوشۇلىۋاتقان دەريا سۈيىنى ئاجرىتىۋالغىلى بولمايدىغۇ؟ ئۆستەڭ چاپساڭ، ئېرىق چاپساڭ سۇنى خەقنىڭكىدىن ئاجرىتىۋالغىلى بولار، «ماۋۇ ئۆزۈمنىڭ سۈيى!» دەپ. ئەمما، بۇ ۋاقىت دېگىنىڭنى ئېرىق - ئۆستەڭ چېپىچۇ، پاسىل - قاشا بىلەن قورشاپمۇ، بوينىغا ئارغامچا تاشلاپمۇ ئايرىۋالغىلى بولمايدى- غۇ؟ ياكى قاپقا قاچىلىۋالغىلى بولمىسا؟ ئۇنى قانداق سېتىۋالىدىكەن؟ مېتىرلاپمۇ، جىگىلاپمۇ ... قانداق ئەكىتىدۇ دېگەن! ماشىنىغا بېسىپ؟ سومكىسىغا سولاپ؟ ۋاي

كاللىسى ئىششىپ قالغان، ۋاقىتنى سېتىۋالارمىش تېخى! يوق گەپ، لېكىن بۇنىڭدا سىر ھۇنەر بار. بىكارغا كېلەمدۇ بۇ يەرگە! مانا مەن دەپ تۇرمامدۇ! ماۋۇ ھادەك تازمۇ بىكارغا غىلجىڭلىمايدۇ ئۇنىڭغا، خوتۇنىنى دوراپ. نەم يەرگە دەسسەيدىغان پاخشەك - بۇ! بىر نېمىنى بىلمەسە ...»

كامالىددىن ھادىنىڭ سەپسالدى. ھادىنىڭ قوشۇمىسى بىردىنلا تۇرۇلدى. ياغاق، غىلتاڭ پېشانىسى قورۇلدى، تاز قىزىنىڭ پېشانىسىدەك. ئۇ، تۇرۇپلا سەتلىشىپ كەتتى، ئەسلىدىمۇ ئۇنچە چىرايلىق نېمە ئەمەسقۇ (ئازراق پۇلى بولغاچ، چىرايلىق كۆرۈنۈپ قالغان بۇ يەردىكىلەرگە). ھادىنىڭ قارچۇغى دەم يۆچۈن ئادەمنىڭ قولىدىكى ئالتۇن ئۈزۈكلەرگە، دەم ئۇ ئادەمنىڭ كۆزىنىڭ ئەستىرىگە چاشقان تىنىتىپ يۈرگەن ئاچ مۇشۇكتەك يۇگۇرۇشكە باشلىدى. ئۇ شۇ تاپتا تۇساتتىن تىنچسىزلىنىپ قالدى، ئارامسىزلاندى. ئىچىدە بىرەر نەرسە يۇگۇرۇۋاتقاندەك، ئاچ چاشقان قارنىنى تاتلاۋاتقاندەك. قورسىقىغا جىن كىردى بۇ ئاقسانەك. ھادى كامالىددىنغا قاراپ گۆلىيىپ قويدى، كامالىددىنىڭ ئىچىدىكىنى بىلۋالدىمكىن؟ ئۇنىنى چىقىرىپ تاشلىدىمۇ - يا؟ كامالىددىننىڭ يۈزى چىمىرلاپ كەتتى، چۈمۈلە يۇگۇرگەندەك.

— ھەجەپ قارايمۇ تۇشۇشمىدىغۇ ھەرقايسىڭ؟ زەي يەرگە چاپلاپ ئولتۇرۇشۇۋېرەمسەن، تۇخۇمغا ئولتۇرغۇزۇپ قويغاندەك ...

ھادى ئولتۇرغانلارغا تۇيۇقسىز گۆرگىرىدى، ئىسسىرى تۇتقاندەك. ئولتۇرغانلار ئۇنىڭغا ھەيران بولۇپ چەكچىيىپ قېلىشتى. لېكىن ئۆزىنى بىلىپ بىرلەپ قوزغىلىشتى. كامالىددىن ھادىغا ھومۇيۇپ قويدى. ئۇنىڭ ئىچى ئاداپ كەتتى. خەقنىڭ ئالدىدا قىلۋاتقان قىلىقىنى ما تازىنىڭ، يۈزسىز تاز. ئۇرۇش كېرەك ئىدى، خامىرىنى يېرىش كېرەك ئىدى، خام كاۋىنى يارغاندەك. لېكىن ئۆگەنمىگەن - دە، ئادەم بىلەن ئۇرۇشۇپ. دېمىسىمۇ نېمىسىگە ھۆركىرەيدۇ! تۆت كۈن بولمايلا بۇرنى كۆپكىلى تۇرىدىغۇ بۇ سايىقىنىڭ؟ چېتىنى كىرىلىپ كەتتى - يا، بۇ قوڭالتاقنىڭ؟ خەپ توختا ئەۋرەز پاقىسى، كىم شۇنچە ئۆزۈڭ؟ ئاشخانائىنى پەش قىلامسەن؟ ھەسسىنەي، خەق بىلەن يامانلاشقۇدەك جاھان ئەمەستە، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۈز يېيىشكەن ئەمەسمۇ؟ بوپتىلا، ئەل قاتارى، دىلى ئازار يېگەن يالغۇز كامالىددىنمىدى؟ ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت دەپتىكەن، ھادەك دېگەننىڭ ئىچىنى ئەسكى تۇماقنى ئۆرۈۋەتكەندەك ئۆرۈۋېتىدىغان بىر كۈنلەر كېلەر ئىگەكسىمبا! بوپتۇ.

كامالىددىنمۇ دېھقان - دە، دېھقان ئەپۇچان كېلىدۇ. يۈز ياكى غورۇر دېگەننى بىلمەيدىغاندەك. كامالىددىنمۇ يولداش لىرىنىڭ ئارقىسىدىن چاپىنىنى قېقىشتۇرۇپ مەھەللىگە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئىچى ئاچچىق ئىدى.

كامالىددىنلارنى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن ھادى مېھمانغا ئاتىنىڭ قېنىدەك قىلىپ قايتا چاي دەملىدى. ئاندىن خوتۇنىنى ئويغىتىپ چىقتى. خوتۇنىنىڭ پەردىزى بۇزۇلمىغانىدى. ھېچقاچان بۇزۇلمايتتى. سۈزۈلۈپ چىقىپ كەلدى. «يىراق-تىن مېھمان كەلدى» دېگىنى ئۇنى خۇشال قىلغانىدى. ئۇ بۇ يەردە تۇنجۇققانىدى، زېرىككەنىدى، ئۇرۇمچىنىڭ ھاۋاسىنى سېغىنىپ قالغانىدى. كۆردىكى، مېھمان راستىنلا مېھمان دېگۈچىلىكى بار ئىكەن. كۆكۈل قويۇپ قىلغان پەردىزنىڭ خېرىدارى،

زىبالىقىنىڭ، سۈزۈلۈپ جىلمىيىشىلىرىنىڭ خەۋىرىدارى؛ بىلمەيسۇ - دە، ھەممىنى كۆرگەن — قەدىرىگە يېتىدۇ، بۇ يەردىكى بايقۇشلارغا ئوخشىمايدۇ. بۇ يەردىكىلەر نەدىن بىلمىشىۋىن بۇنداق خوتۇنىنىڭ قەدىرىنى، چەكچىيىپ قاراپ قالمىدۇ — شۇ، ئالۋاستىغا قارىغاندەك.

ئۇ، مېھمانغا سالام قىلدى. مېھمان چوڭچى ئەمەس ئىكەن، ئورنىدىن قوپۇپ ئالايىتەن جاۋاب سالام قىلدى. بۇ خوتۇن مېھماننىڭ ئۆزىگە قاراپ تاڭ قالغانلىقىنى سېزىۋالدى.

«بۇنداق كىيىنگەن، ئۆزىنى بۇنداق تۇتىدىغان، شىمال چىراي، مەدەنىي خوتۇن بۇنداق سەھرايى قىيافەتتە نېمە ئىش قىلىدىغاندۇ» دەپ قالدىغۇ - تايمەن. زايە كېتىپتىمۇ؟ ئۇنى بىر دەيسىز، مۇشۇ يەردە بىر تازىنىڭ كەينىگە كىرىپ بولمامدۇ... خوتۇن كۆزلىرى ئارقىلىق ھەممىنى سۆزلەپ بولدى...

ھادىنىڭ ئىمانى ئۇچتى. ماۋۇ غېتمەكنى قارا، ئۆزى تاپسىغا كېلىپ بولغىچە، بىر نېمىسى تۆرگە چىقىپ بولىدىغان ناكەس ئىكەنغۇ - بۇ؟ ۋۇ دەيۋز، خام يەۋېتىدىغاندەك قىلىپ كەتتىيا؟ ئۆتەپىيار قوڭالتاق، چۆچۈرىنى خام سانىما جۇمۇ! ھادى - دە، 30 قىمارۋازنىڭ ئارىسىدىن چامغۇر قومارغاندەك يۇلۇۋالغان خوتۇن بۇ...

ھادى خوتۇنىنىڭ ئۆزىگە جەھلى بىلەن ئالايغىنىنى كۆرۈپ قالدى. ۋۇي، ما سېرىق‌مىكيانىنى.خۇش يېقىۋاتىدۇ — يا ئۇنىڭغا! ئاران تۇرۇپتىكەن - دە، كونا كېسىلى تۇتقىلى تۇردى قانجۇقنىڭ ماۋۇ كۆسۈكىنى كۆرۈپ. خەپ توختا، يۇكۈزلىۋەتىمەيدىغان بولسام! ئەمما ھازىر ئەمەس، غىلجىڭلاپ تۇرسۇن بىردەم. ئالمىدەك كورسىدە چىشلەپ يەۋالمىغاندىكىن... ئىش مۇھىم، پۇل تاپىدىغان گەپ... ھادى مېھمانغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. خوتۇنى باشقىدىن ئېچىلىپ كەتتى. ھادى مېھماننىڭ سومكىسىغا كۆز تاشلىدى. پات - پات، ئوغرىدەك. تەخسە - تەخسە قورۇمىلار كەلدى. خوتۇنى ئۆز قولى بىلەن ئاش تارتتى. ھادى پالاقلاپ يۇرۇپ تىقىپ قويغان بىر شىشە ھارىقىنى ئېلىپ چىقتى. بۇ يەردە ھاراق سېتىشمايتتى. شەھەردىن ئېلىپ چىققانىدى. ئاران بىرسى قاپتۇ. يېتىدۇ، يەتمىسە قالغىنىغا گەپ. ئىش ئۇستىدە مەست بولۇۋالسا بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە بوش تۇرسا ماۋۇ ئىككى داپيۇز دوپپىسىغا جىگدە سالار...

خوتۇنى دۇتار چالدى. ئىككىسى ئىچىشكە باشلىدى.

ئالتۇن تارتايمۇ، يامبۇ تارتايمۇ،
كەلمەي، كەلگەنىكىدە
ئۆزۈمنى ئاتايمۇ.

ھادى چالدى:

ئاھ، خېنىم داگەنزىدە، بەنجىڭ
سىلاڭ جۇلار قېنى؟
شۇل ھاراق، شۇل جوزىدا زۆھرە
گىلدىڭلار قېنى...

... كۈلۈشتى، يايراشتى، ئىچىشتى، چېكىشتى، كېيىن دۇتار بىلەن ناخشا يىغىشتۇرۇلۇپ، پەنەرنىڭ ئوتى پەسلىتىلدى. مېھمان بىلەن ھادى سۆپىنىڭ بۇلۇڭىغا قىستىلىشۇپلىپ ئاغزىنى قۇلاقلىرىغا يېقىشىپ، كۈسۈرلاشقىلى، بارماقلىرىنى پۈكۈپ ھېسابلاشقىلى تۇردى. نېمىلەرنىدۇر تالاشتى ۋە ئاخىرىدا كېلىشىپ قېلىشتى. ھادىنىڭ خوتۇنى مېھمانغا يەر تېگىدىن قاراپ، بەز مارىغان مۇشۇكتەك ماراپ ئولتۇردى. لېكىن مېھمان نېمىشقىدۇر ئۇنىڭغا قىزىقماي قويدى. ئۇنىڭ

زلىرىغا پەرۋا قىلماي ئۆز ئىشى بىلەن بولۇۋەردى. خوتۇننىڭ خۇيى تۇتۇپ قالغىنى. ئولتۇرۇپ - ئولتۇرۇپ ئەسىنىگىلى تۇردى، ئاخىرىدا بېشىغا ياستۇق تاشلاپ ئىڭىيىپ ياتتى. ئېلىپ - ساتار دېگەنگە ئىشىنىدىغان نەرسە ئەمەس زادى، پۇل ئەسە ئانىسىنىمۇ ئونتۇپ قالىدۇ. ئۇزۇنغا چىق زەپىلى، نېمە ئادەمنىڭ جېنىنى چىقىرىدۇ، قوۋۇرغىسىنى ئېگىپ... خوتۇن ئىچىدە غۇدۇرغىنىچە ئۈيقۇغا كەتتى.

ھادى بىلەن مېھماننىڭ گېپىنى تۈگىگەنچە، كۆل تەرەپ ئاقىرىشقا باشلىغانىدى. ساھەللە تەرەپتىن قېرى، ئاغرىقچان مەزىنىڭ ھالسىز ئاۋازى غىڭىلداپ ئاران ئاڭلاندى. ھادى بىلەن مېھمان بىر - بىرىگە قول بېرىشىپ ئورنىدىن تۇرۇشتى.

— بۇ يەردە كېچە نېمانچە قىسقا؟ ئادىلا كېچە بولىمغانىدەك؟

ھادى مېھماننىڭ گېپىنى تۇزەتتى:

— بۇ يەردە كۈندۈزمۇ بولامدۇ، تاڭ ئاتامدۇ، دەيدىغان، بۇ يەرنىڭ كۈندۈزى كېچىگە ئوخشاش قاراڭغۇ...

ئاخىرىدا ئىككىلىسى ئۆزلىرىنىڭكىنى توغرا تېپىپ، يېتىپ قېلىشتى.

5

ھادى چۈشتە كامالىدىننى ئىزدەپ كەلدى.

— ئاشپۇزۇلغا بېرىڭلار، مۇھىم ئىش بار. ئاغىنىلىرىگە ئېيىت، ھەممىسى بارسۇن...

ھادىغا نېمە بولدىكىنە؟ ئۇنىدەرەپلا قاپقا، بىر ئىزدا جىم تۇرالمايدۇ، پاچىقىغا پىت چۈشكەنىدەك. تېخى ئۆزى ئىزدەپ كەپتۇ. تۇنۇگۈن قوغلىغان ئەمەسمىدى؟ يۈزى قېلىن تاز، يەنە نېمە ئويۇن چىقىرارىكىن؟

كامالىدىن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ بېرىپ قالدى. قالغانلىرىمۇ بېرىپتۇ. تۇنۇگۈنكىلەر، باشقىلارمۇ بار. ھېچنەرسە بولمىغاندەك ئولتۇرۇشىدۇ، كۈلۈشۈپ تېخى! ھادىنىڭ تۇنۇگۈن ئىتنى قوغلىغانىدەك قوغلىغىنىنى ئۇنتۇپتۇ - دە! ھەي ... پۇلى يوقنىڭ جېنى يوق دېگەن شۇ! مانا ئۆزىمۇ كەلدىغۇ؟ قانداق قىلسەن، قانىنى قان بىلەن يۇغىلى بولمايدىكەن ... ھادىغىمۇ بىر يېرى چىڭ كەلگەچ شۇنداق قىلغانىدۇ، مەيلى، ھەممىمىز ئادەم ئەمەسمۇ؟

كامالىدىن سورۇن تۈزۈپ ئولتۇرغانلار بىلەن سالاملىشىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا جايلاشتى. ئۆپچۆرىسىدە ئۆزىنىڭ ھەقەمسايىلىرى — مەھەللىنىڭ ئوتتۇرا قوللىرى، ئۆزىنىڭ ئېشىنى ھالال ئىشلەپ يەپ، گېپىنى تېپىپ قىلالايدىغانلىرى، ئىش كۆرگەن (ئانچە - مۇنچە!) بالىلار. بەزىلىرى ئۆيلەنمىگەن بولسىمۇ بىر ئۆيلۈك ئادەمنى بېقىپ، جاھانىنى چۆرگىلىتىپ يۈرگەنلەر. ھادى ئۇلارغىمۇ مۇھىم ئىش بار دەپتۇ. تاغدىن-باغدىن گەپ بولدى.

ھادى كۆرۈنمەيدۇ، ھېلىقى مېھمانمۇ. گېپى پىشمىغان ئوخشايدۇ. نېمە گەپكىن؟

كۈز شامىلى غۇرقىرايدۇ. سارغىيىپ، بوزۇرۇپ ياتقان كەڭرى دالادا شورتاق پورپاك توزۇپ تۇرىدۇ. بەتەرەك قۇياش، چۆلدەرەپ تېپتىنىچ سوزۇلۇپ ياتقان دالا ئاسمىنىدا كۆكۈلسىز پارقىرايدۇ. ئۆزلىرىنىڭ ئاللىقانداق يەرلەردىكى قىشلاقلىرىنى ئىزدەپ كۆلدىن قايتقان ئۆردەكلەرنىڭ مۇكۈلۈق غاقىلداشلىرى ئاڭلىنىپ قالىدۇ.

ئاشپۇزۇل ئالدىدا بىر ئادەم پەيدا بولدى، يەردىن ئونۇپ چىققاندەك ئۇشتۇمتۇت، جىددەك.

بۇ، جۇلدۇر كېپەنگە يۆگىلىۋالغان، مىجىلغان كىگىز مالخاي كىيىۋالغان،

چاچ - ساقالىلىرى مەينەت ۋە ئۆسكەلەك، ياداڭغۇ بىر بوۋاي ئىدى. يالىڭاياغ، كېسەل چىراي، لېكىن روھلۇق، كۆزلىرى چاقناپ تۇرىدۇ. بوزلاشقان گىدە چاچلىرى يەلكىسىگە چۈشكەن. يېنىدا مەينەتلىشىپ كەتكەن بىر توۋۇر ئېسىلىق.

— خۇش كەپسىز، تىللاخان ئاتا...

كامالىددىن ئورنىدىن قوپتى. باشقىلارمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ بوۋايغا سالام قىلدى.

بوۋاي ئىرغاي تېلىدىن كېسىۋالغان ھاسىسىنى توكۇلدىتىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى.

— قېنى مەيەرگە...

كامالىددىن سۈرۈلۈپ ئورۇن بوشاتتى.

بوۋاي ھېچكىمگە پەرۋا قىلماي شىردەك ئۇستىگە ئەمەس، داق يەرگىلا ئولتۇردى. باشقىلارمۇ ئولتۇرۇشتى. كامالىددىن ئالدىدىكى چەينەكتىن چاي قۇيۇپ، بوۋايغا ئىككى قوللاپ تۇتتى. بوۋاي پىيالىنى قولىغا ئېلىپ كامالىددىنغا كىشىنىڭ قورقۇسى كەلگۈدەك قىلىپ «لاپپىدە» قاراپ قويۇپ، ئىلىمان چاينى ئاچكۆزلۈك بىلەن ئىچىۋەتتى ۋە پىيالىنى «دوققىدە» قويۇپ ئالقىنى بىلەن بوزلاشقان ساقال - بۇرۇتىنى ئېرتتى. ئاندىن ئولتۇرغانلارغا بىر - بىرلەپ سەپسالدى. ئادەملەر بوۋايدىن ھېيىقىشىپ ئولتۇراتتى. خەقلەر ئۇ بوۋايىنى «غايىبلار بىلەن باردى - كەلدى قىلىشىدۇ» دېيىشىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن قورقىدۇ. كامالىددىن ئۇنى ھۆرمەت قىلىدۇ. چۈنكى ئۇ نۇرغۇن نەرسىلەرنى، بەك نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىدۇ، ئۇنىڭ دېگىنى، مۇندا قىلا دەپ قويغان گېپى بولماي قالمايدۇ. ئۆتكەن ئىشلار توغرىسىدا دېگەنلىرى بولسا راست چىقىدۇ، يۈزدە يۈز. بوۋاينىڭ كۆزلىرى — ئوتتەك يېنىپ تۇرغان ۋەھىمىلىك كۆزلىرى ئولتۇرغانلارنىڭ يۈرىكىنى ئاسمىقتۇرۇپ ئۇلارنىڭ كۆزلىرىنى، ياق، كۆزلىرىدىن يۈرەكلىرىنى بىر - بىرلەپ تىنتىپ چىقتى، ئەمزچى بۇنىڭ ئاخىرى ئۇنىڭ كۆزى كامالىددىننىڭ كۆزىدە توختىدى.

— سەن جامالىددىننىڭ ئوغلىمۇ؟

— ھەئە! كامال مەن...

— ئاتاڭ ساقمۇ، كامال؟

— خۇداغا شۈكرى.

— ھەپتە بولدى، يوقلىمىدىم. باشتا غەم تولا... — بوۋاي يىغلىغاندەك كۈلدى.

— ئاتام سىزنى يوقسىنىدۇ...

بوۋاينىڭ كۆزلىرى نېمىشقىدۇر كامالىددىننىڭ كۆزىگە مىقتەك قادالدى. كامالىددىننىڭ شۇركۈنۈپ كەتتى. بوۋاينىڭ كۆزلىرىدە قايغۇ، ئىچ ئاغرىتىش، دىل ئازارلىقى، ئومىدسىزلىك، رەنجىش، غەزەپ، ئەندىشە ... كامالىددىن بوۋاينىڭ كۆزىدە چاقناپ تۇرغان ئاقۇچ سوغۇقلۇقنى ئەقلى يەتكەن ھەممىگە جورىدى. ئۇ، بوۋاينىڭ كۆزلىرىدىن كۆزىنى ئېلىپ قېچىپ، ئۆتۈكىنىڭ باشلىقىغا قارىۋالدى. ماكىچىيىپ كەتكەن كونا ئۆتۈك. مايسىراپ، ئاقىرىپ كەتكەن. بۇ ئۆتۈك ئاكىسىدىن قالغان، ئاكىسىغا چوڭ ئاكىسىدىن قالغان ...

— سەن ئارتقىنىڭ قىزىمۇ؟

ۋىجدىككىنە كەلگەن ئىنچىكە قاشلىق يىگىت قىزاردى، كۈلدى:

— ياق، ئوغلىمەن...

— سىكىلەك، نىياز چېچىڭ قېنى؟ پۈپەك قويۇۋاپسەنغۇ ئەمدى؟ — بوۋاينىڭ كۆزلىرى كۈلدى، يىگىتلەرنىڭ كۆزىدەك شوخ. بوۋاي چىرايلىقلىشىپ قالدى، كۈلكىسى بىلەن.

— شۇ ياشقا كەلگەندە نىياز چاچنى نېمە قىلىمەن ... يوغانلا ئەرغۇ مەن ...

— ۋاي يوغانەي، نومۇس قىلمۇ-ئاتامەن؟ بوۋىلىرىڭىزنىڭ ئىشلىرىدىن نومۇس قىلمۇ-ئاتامسەن؟ شۇنداق قىلىپ تۇغەيسىلەر ... بوۋاڭنىڭ يولىدىن تېنىشىپ كەتكەيدىغان بولۇشتۇڭ... ئاھ، ئاللا، مەن نېمىسەمەن، ئىگىسى بىلمىدۇ...

بوۋاينىڭ چىرايىغا بايىقى ئەندىشە، ھودۇقسىمەش تېپىپ چىقتى. بوۋاي ئۇگدەپ قالغانىدەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ، بېشىنى ئىڭىلاتتى. كامالىددىن ھادىنىڭ ئايالىغا بىر بىر چىنە سۈيۇق ئاش قىلدۇردى.

— تىللاخان ئاتا، ئاشقا ئېغىز تېگىڭ.

بوۋاي بىر ھازادىن كېيىن كۆزىنى ئاچتى ۋە ئاشنى ئېلىۋېتىپ، كامالىددىنغا بىر بايىقىدەك غەلىتە نەزەردە «لەپپىدە» قىلاپ قويدى. كامالىددىنىڭ يۈرىكى ئاسمانغا كەتتى.

بوۋاي ئاشنى ئالدىراپ - تېنەپ ئىچىۋېتتى، ئوغرىلىۋالغاندەك، يالماپ، ئاچكۆزلەنچە. ئاندىن چىنىنى قويۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى. ھەممە ئەگەشتى.

— بەرگەن ئېشىڭغا رازى بول.

بوۋاي بېشىنى سىلىۋالدى، كۆزىنى يۇمۇپ، بايىقىدەك. مەھەللىلىكلەر بوۋايغا قىلاپ ئۇنچىمۇ-ئاي ئولتۇرۇشتى. ئۇلار چېكىتىقان تاماكىلىرىنى ئاللىقاچان تېگىشتۈرۈۋەتكەنىدى. چەكىكۈسى كېلىشتى ئۇلارنىڭ، لېكىن ئاتا يوللۇق بوۋاينىڭ كۆزىچە تاماكىنى قىڭغىر چىشلەپ ئولتۇرۇشقا ھېچقايسىسى پېتىنالمىدى. بوۋاي ئۇشتۇمتۇت كۆزىنى ئاچتى:

— كۆلگە باردىم، ئۇلارنى كۆردۈم، كېچىچە ئۇلارنىڭ سۆزلەشكىنىنى ئاڭلىدىم، نەغمە - ناۋاسىنى تىڭشىدىم. جەق خىيال قىلدىم، ئۆزۈن ياشاپتىمەن، ئەمما قارىسام ئۇلار مەندىنمۇ ئۇزۇن ياشاپتۇ. بىز ئۆلۈمىز، مەن ئۆلۈمەن، ئەمما ئۇلار ئۆلمەيدىكەن. ئۇلار ئۆز ۋاقتىدا قانداق بولسا شۇ ھالىچە ياشاۋېتىپتۇ. قېرىش دېگەن نەدە، ئۆز ئەينى ... شۇنداق ياش، نۆۋەر، پاكىز...

بوۋاي غۇدۇرايتتى، پىچىرلايتتى، دۇرۇت ئوقۇغاندەك. ئولتۇرغانلار ھېچنەرسىنى چۈشىنەلمەي، ئاز - ئوز بوۋاينىڭ ئاغزىغا قارىشىپ ھاڭۋېقىپ قېلىشتى.

— كىمنى دەيسىز تىللاخان ئاتا؟

بوۋاي «لەپپىدە»كۆزىنى ئېچىپ كامالىددىنغا تىكىلدى. كامالىددىننىڭ ئاۋازىنى تونۇيدىكەن. ھەممىنىڭ ئاۋازىنى تونۇسا كېرەك.

— ھۇر - پەرىلەرنى، كۆلدىكى سۇ ئادەملىرىنى...

ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن قىمىرلاپ قويۇشتى، ئۇلارنى سۇ ئادەملىرى توغرىسىدىكى سۆزلەر قىزىقتۇراتتى، كېچىكىدىن ئاڭلاپ كېلىۋاتقان بولۇشسىمۇ...

— ئاتامدىن، سىزدىن نۇرغۇن ئاڭلىدۇق، لېكىن...

— ئايىغىنى دە، دېمەمسەن؟

كامالىددىن قىزاردى.

— گۇناھلىقتۇرمىز ئاتا، گۇناھلىق ئادەملەرگە يولۇقماسمىش، كۆرۈنمەسمىش. شۇڭا...

— بىلىدىكەنسەن، گۇناھلىق يولغا كىرىپ قالما. غاپىل بولما، شەرمى - ھايانى ساقلا، ئۇياتسىز، باغرى تاش، ئاچكۆز بولما... ئۇياتنى يوقاتقان كۈنىڭ ھالاك بولسەن. ھەممىگلار ئۇيات، ئىنساب دەگلار ئۆزۈگلەرگە، بىر - بىرىگلارغا ... بولمىسا ھەممىگلار ھالاك بولمىسىلەر ... بىر - بىرىگىنى ئىتتىك تالاش جىغىن، گۇناھنىڭ ئەڭ يامىنى ئۇياتنى يوقتىشتۇ بىر - بىرىگلارغا شەپقەتسىزلىك

قىلمىش ... بىر - بىرىنىڭ بىلەن ئۆچەكەشكىنىڭ، بىر - بىرىنىڭنى خارلىغىنىڭ - ئۆزۈڭنى خارلىغىنىڭ، ئۆزۈڭ بىلەن ئۆچەكەشكىنىڭ، خەقنە قىلدىم دېگىنىڭ ئۆزۈڭگە قىلغىنىڭ، ھالاكەتنى چىللىغىنىڭ. بوۋاڭنىڭ روھى تىنچسىزلىنىۋاتىدۇ ھەي خەق، ئاڭلىمىدىم دېمىگىن، سۇ ئادەملىرى دىن بىشارەت ئالدىم ... غەپلەتتە قالماڭلار، ئۇلارغا، ئاتا - بوۋاڭلارنىڭ روھىغا تۆزكورلۇق قىلماڭلار ... ھالاك بولىسەن... ھالاك ... ھالاك... پاك - پاكىز ...

كامالىددىننىڭ يۈرىكى دۈپۈلدىدى، قان مېڭىسىگە تەپتى. ئۇنى تۇرۇپلا بىر نامەلۇم قورقۇنچ قاماللىۋالدى. ئۇ ماغدۇرسىزلانغان ھەك بولۇپ، ئولتۇرغان يېرىدە تامغا يۆلىنىپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزى بوۋايغا تىكىلگەنىدى.

ــ كۆرگەنلىرىڭمزنى سۆزلەپ بېرىڭ، ئاتا... ئاڭلاپ قالايلى.

كامالىددىننىڭ رازىق داراز دېگەن يېقىن ئاغىنىسى بوۋاينى ئاۋايلاپ تۇرتتى. ئۇ، كامالىددىنغا بىر قاراپلا ئۇنىڭ ئارام سىزلىنىۋاتقانلىقىنى سەزگەنىدى. بوۋاينىڭ بايىقى سۆزى بىلەن ئۆزىمۇ بىر قىسما بولۇپ قالدى. پەرىشان، ئەندىشىلىك. بوۋاي يەنە كۆزىنى يۇمۇپ بېشىنى سىلىۋالدى. ئۇخلاپ قالدىمىكىن؟ ئۇيقۇ ئىچىدە ئولۇمنى كۈتۈپ ياتقان قېرى ئىتتەك.

شۇ ئەسنادا ئاشپۇزۇل ئالدىدا كونىراپ جۇلىقى چىقىپ كەتكەن ۋېلىسىپىتنى يېتىلەپ بىر يىگىت ئۆتۈپ قالدى. ئۇ، شۇ مەھەللىدىكى بىردىنبىر مۇئەللىم ئىدى. مۇئەللىم ئولتۇرغانلارنى كۆرۈپ، ۋېلىسىپىتنىڭ بېشىنى قايرىپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ سالام بەردى. ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ مۇئەللىمنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. مۇئەللىم ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ تونۇشقاندىن سوروشۇۋېتىپ، بوۋاينى كۆرۈپ قالدى. بوۋاي شۇ ھالىچە ئىدى. بېشىنى كۆتۈرمىدى، كۆزىنىمۇ ئېچىپ قويمىدى. ئۇگىدىگەندەك ئولتۇرغىنى ئولتۇرغانىدى. بولۇۋاتقان ئۆزە - تۆپىدىن بىخەۋەردەك.

مۇئەللىم يىگىت ھەمەيلەن بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ بولۇپ، بوۋايغا كەلگەندە نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. مەھەللىدىكىلەر: «بوۋاينى ئۆز ھالىغا قويۇڭ» دېگەندەك قىلىپ، ئىشارەت قىلىشتى. مۇئەللىم كۈلۈپ كامالىددىننىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇشقا تەمشىلدى.

بوۋاي ئۇشتۇمتۇت خىرقىردى:

ــ مېنىڭ يېنىمدا ئولتۇرغىن، مەن بىلەن بىللە ئولتۇر. ئايىغىمدا ماغدۇر يوق، ئالدىڭغا ئۆرە بولۇپ چىقالمىدىم كەل شامچىراغ، ــ بوۋاي ئاستا كۆزىنى ئاچتى. ئۇنىڭ چىرايى گۈلدەك ئېچىلىپ كەتتى. مۇئەللىم بالا بىلەن دائىم مۇڭدىشىپ تۇرىدىكەن دەپ ئاڭلىغانىدى كامالىدىن، راست ئىكەن - دە.

مۇئەللىم بوۋاينىڭ ئالدىغا ئىلدام مېڭىپ كەلدى ۋە ئىككى قولى بىلەن بوۋاينىڭ ئەتىسز ۋە سوغۇق قولىنى سىقتى.

ــ رەھمەت، ئاتا، ــ مۇئەللىم يىگىت بوۋاينىڭ يېنىغا ــ داق يەرگە ئولتۇردى. بوۋاينىڭ چىرايى نۇرلانغاندەك بولدى.

ــ گەپلىرىڭمزنى سېغىندۇق، ئاتا...

بوۋاي مۇئەللىمگە قاراپ بېشىنى چايقىدى.

ــ بىلىسەن، كۆپنى بىلىسەن، مەن كونا گەپنى بىلمەن، سەن يېڭى گەپنى بىلىسەن... يۇرتىنىڭ كۆزىسەن، ئۆزۈڭ ياش بولساڭمۇ... قېنى ئېيتقىنا، جاھاندا نېمە ئىشلار بولىۋاتىدۇ؟

ئولتۇرغانلار قۇلاقلىرىنى مۇئەللىمگە دىك

ئوتتى. سەھرالىق دېگەن قولاق موللىسى كېلىدۇ، ئوقۇيالمىغاندىكىن، يازالمىغاندىكىن... كامالىددىنمۇ شۇ... بۇڭاي راست ئېيتىدۇ، مۇئەللىم مەشەدىكىلەرنىڭ ھېچقايسىسى بىلمىگەنىنى بىلىدۇ.

ئۇ سۆزلىدى. نۇرغۇن - نۇرغۇن سۆزلىدى. ھەر سالا - ھەر تاماندىن، بۇگۈنىدىن، ئەتىدىن... شۇنداق، مۇئەللىم دېگەنىنىڭ ئاغزىدىن گەپ دېگەن قايماق بولۇپ چىقىدىكەن، يېڭى قايماق. شۇڭمۇ ھەممىسى چوڭ بىلىدۇ - دە ئۇنى. كامالىددىنمۇ ئۇنىڭدىن ھېيىقىدۇ، ئۆزىدىن كىچىك بولسىمۇ، ئۇ بىلىدىغانلىقىنىڭ مىڭدىن بىرىنى بىلمەيدۇ ئەمەسمۇ؟ ئەمدى نۆۋەت تىللاخان ئاتىغا كەلدى. بۇڭاي خىرقىراپ باشلىدى گېپىنى:

... بۇرۇن، بۇرۇنلاردىن، قەدىم زامانلاردىن شۇنداق سۆز قالغان.

... دەريا سۇيى ئۇلۇغمىش، دەۋرەپ - گۈلدۈرلەپ ئاقسا، ئېقىنىڭ شىددىتى بىلەن سۇ يۇزىدىن ئىس كۆتۈرلەرمىش. ئىتتىكلىكىدىن، سۇ بېتىگە پەسلەپ ئۇچۇپ، سۇغا قانتى تېگمەي قالغان قارلىغاچنىڭ قانتى سۇنارمىش. ھەر يىلى 6 - ئايدا — ئىنجىق ئىسسىق — تومۇزدا دەريادا سۇ ھەسسىلەپ جىقلاپ دەريا سۇيى تاشارمىش. ھەممىلە — كوي، يېزا - كەنتلەرنى تاشقىن باسارمىش، نۇرغۇن ئادەمنىڭ جېنىغا زامان بولارمىش. باغ - ۋاران، ئېتىز - ئېكىن ۋەيران بولارمىش، جانۇ - جانۋارلىرىڭ ئۇۋۇسى بۇزۇلۇپ، چۆجىلىرى نابوت بولارمىش... ئادەملەر يىل بويى دەريا قېشىنى قاشلايدىكەن، سەلنى كۆلگە باشلايدىكەن. لېكىن تەلۈە قىيان سارائىلىقىنى تاشلىمايدىكەن. ياماق پەيلى بىلەن كۆزلىرىنى ياشلايدىكەن. ۋاقىت - سائىتى كەلگەندە تاغدىن لاۋا ئاققاندەك گۈلدۈرلەپ بېسىپ كېلىۋېرىدىكەن. تۇمەنلىگەن ئادەم يىل بويى قاشلىغان دەريا قېشىنى خانۋەيران قىلىپ، ئۆي - پۆي، ئادەم - پادەم دېگەنىنى «لەپپىدە» كۆتۈرۈپ كېتىدىكەن. كىشىلەر ئاھۇ - پەريات ئۇرۇپ، يىغا - زار قىلىشىدىكەن. ئاللادىن رەھىم-شەپقەت تىلەيدىكەن.

بىر كۈنى يېرىم كېچىدە، ئەتىدىن - كەچكىچە چىم قومۇرۇپ، بۇقا① باغلاپ، تاش توشۇپ ھېرىپ ھالىدىن كېتىپ، دەريا بويىدا كەتمەن دەستىسىگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلاپ قېتىپ كەتكەن ئادەملەرنىڭ قۇلىقىغا بىر سادا ئاڭلىنىپتۇ: «ھەي ئادەملەر، سىلەردە گۇناھ — كۆپۈرلۈق چېكىگە يەتتى، ھەممە يەردە ئەيشى - ئىشرەت، بۇزۇقچىلىق يامراپ كەتتى. ئادەملەر ئاچكۆز، نائىنساب، باغرى تاش، ھەسەتخور، رەزىل، پاسىق بولۇپ كەتتى. بىر - بىرىڭلارغا دۇشمەنلىك قىلىپ، ئۆز قېرىنداشىڭلارغا زىيانكەشلىك قىلىشتىن ئۇيالمايۋاتىسىلەر. پۇل بىلەن مەنپەئەتنى دەپ، ئەمەل بىلەن ئورۇن تاماسى قىلىپ قېرىنداشىڭلارنى، ئاتا - بوۋىلىرىڭلارنى، ئۇرۇق - پۇشتۇڭلارنى سېتىشتىن يانمايۋاتىسىلەر. ئاچكۆزلۈك ۋە ئارسىزلىقتىن، كۆرەلمەسلىك ۋە دۇشمەنلىكتىن ئېچ قارىڭلار دۇتلىشىپ، قارىيىپ كەتتى. قېنىڭلار بۇزۇلدى، كۆڭۈل كۆزۈڭلار كور بولدى. ياخشى بىلەن يامان، ھالال بىلەن ھارام، پاكلىق بىلەن پاسىقلىق، ئۇيات بىلەن ئۇياتسىزلىقنىڭ چېكى - چېگرىسىنى يوقاتتىڭلار. زېمىنىڭ پىغانى تۇتتى. ئاجىزنىڭ ئاھى يەتتى. بىزنىڭ تاقىتىمىز پۈتتى، شۇڭا سىلەرگە تاشقىنىنى ئاپەت قىلدۇق، زېمىننى چېركىنىلەردىن تازىلاشنى نىيەت

① تاشقىن توسىدىغان توسما.

قىلدۇق. روھى چىرىگەن تىرىك جەسەتلەرنى تاشقىن بىلەن جەھەننەمگە كۆچۈردۇق، بۇنىڭغا ئەقلىڭلار يەتمىدىمۇ؟ بۇنىڭ سەۋەپ - سەۋەنى ئەتراپىڭلاردىن ئاقتۇرۇپ باقمىدىڭلارمۇ؟ ئۆزۈڭگە ھەم ئەتراپىڭغا باق ھەي گۇمراھ ئادەم، يۈرىكىڭگە قول سېلىپ باق، بەزىنىڭ قۇدرىتىمىزدىن گۇمانلانمىساڭ، ۋەيرانچىلىق، بالايى - قازادىن، ئۆلۈم - ھالاكەتتىن، ئۇرۇق - نەسلى قۇرۇشتىن، زېمىندا ئەزى پۈتۈنلەي ئۇچۇپ كېتىشتىن ساقلىنىپ قالاي دېسەڭ، يامانلىقتىن قول ئۈز، ياخشىلىق بىلەن مەشغۇل بول، بىر - بىرىڭگە مېھرىبان بول، دەپىدۇنيا ئۈچۈن نومۇسىڭنى بۇلغىما، ئاتا - بوۋاڭنىڭ يولىدىن چىقىپ، ئۇلارنىڭ شەنىنى بۇلغىما، ئىنسابلىق بول، ھېممەتلىك بول، نومۇسلۇق بول...

ھەي بىۋاپا ئادەم، بەش - ئالتە كۈن ئۆتۈپلا تارتقان دەرد - ھەسرىتىڭنى، قىلغان تووڭنى ئۇنتۇپ قېلىپ، يەنە گۇمراھلىق يولىغا مېڭىپ قالماسلىقىڭ ئۈچۈن يۈرتتىكى ئەڭ چىرايلىق، ئەڭ پاكىز، مەسۇم ئۆسمۈر ئوغۇلدىن بىرنى ھەممە ئادەمنىڭ كۆزىچە دەرياغا تاشلا! ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ قىلغان يامانلىقى ئۈچۈن قانچىلىك بەدەل تۆلەيدىغىنىنى چۈشىنىشسۇن! ئادەملەر مۇشۇنداق پاجىئەلىك قىسمەتنىڭ ئۆز باشلىرىغا كېلىپ قېلىشى مۇمكىن ئىكەنلىكىنى ھەر مىنۇت ئەستىن چىقارمايدىغان بولۇشسۇن. بىز سۇغا تاشلانغان پاك مەسۇمنى قۇربانلىققا مەقبۇل كۆرسەك، سىلەرنىڭ توۋاڭلارنى قوبۇل ئەتسەك ئانداىن تاشقىن بالاسىنى توختىتىمىز. بۇ بالا - قازادىن سىلەرنى خالاس قىلىمىز...»

ئادەملەر قورقۇپ كېتىپتۇ. يۈرەكلىرى لەرزىگە كەپتۇ. ئۇلار ياتقان يېرىدىن سەكرەپ قوپۇشۇپ، ئەتراپقا كۆز ساپتۇ. ئۆزىدىن بۆلەك ھېچبىر ئادەمزاتنى كۆرەلمەپتۇ، پەقەت دەريا ئۈستىدە، قاراڭغۇ لۇقنىڭ قوينىدا لوغۇلداپ تۇرغان بىر دەستە كۆك نۇرنى كۆرۈپتۇ. بايىقى سادا ئاشۇ نۇردىن كەلگەنىكەن. بۇ نۇر سۇ پىرىنىڭ مۇبارەك جامالى ئىكەن. سۇ پىرى ھېلىقى ۋەھىينى قىلغاندىن كېيىن ئاستا - ئاستا يىراقلىشىپ، ئادەملەرنىڭ كۆزىدىن غايىب بوپتۇ. ھاڭ - تاڭ بولغان ئادەملەر بىركەمدە ئېسىنى تېپىشىپتۇ. يىغا - زار قىلىشىپتۇ. بويۇنلىرىغا قارا ئارغامچا سېلىشىپ، قىلغان - ئەتكەنلىرىگە تۇۋا قىلىشىپتۇ. بىر - بىرلىرىگە كۆڭۈل قويۇشۇپ، قىلغان يامانلىقلىرى ئۈچۈن ئۆزىرە سورۇشۇپتۇ. غېرىب - غۇرۇبا، ئاجىزلارغا ھېممەتلىرىنى ئايىماپتۇ. پىتىنچى - ئىغۋاگەرلەرنى، بۇزۇق - پاسىقلارنى، روھنى بۇزۇدىغان چېركىنلەرنى دارغا ئېسىپتۇ. ئاخىرىدا يۈرت بېشىنىڭ نازارەتچىلىكىدە يۈرت ئىچىدىن ئەڭ پاكىز ۋە سەبىي بالىدىن بىرنى تاللاپ، سۇ پىرىگە ئاتاپ، دەريانىڭ تاشلاپتۇ... شۇنىڭدىن ئېتىبارەن دەريا سۈيى ياۋاشلاپ، كەلكۈن چېكىنىپتۇ. مەھەللە - كوي ئامان قاپتۇ... يىللار - قەرنەلەر ئۆتكەنسېرى ئادەملەر گاھىدا بالا - قازانى ئەسلىرىدىن چىقىرىپ، يەنە گۇمراھلىق يولىغا مېڭىپ قالىدىكەن - دە، تاشقىنلىق جازاسىغا ئۇچراپ خانۇەيران بولۇپ تۇرىدىكەن. يەنە ئەسلىرىنى يىغىپ، تۇۋا قىلىشىدىكەن، سۇ پىرىگە ئاتاپ قۇربانلىق قىلىشىدىكەن. شۇنداق قىلىپ يەنە جانلىرىنى ساقلاپ قالىدىكەن...

كۆك كۆل ئاستىدا قالتىس كاتتا بىر دۇنيا بار ئىكەن. ئۇ يەردە سۇ پەرىلىرى ياشايدىكەن. ئۇ يەر جەننەتنىڭ ئۆزى ئىكەن. ئادەملەر سەن سېمىز، مەن ئورۇق، سەن گادای، مەن زەردار دېيىشمەي ئىجىل -

ئىناق ياشايدىكەن. ئۇ يەردە يۇقىرى - تۆۋەنلىك تالىشىش، ھەسەتخورلۇق، ئاچ-كۆزلۈك، تاماگەرلىك، بۇزۇقچىلىق، غەيۋەت-شىكايەت، دۇشمەنلىك دېگەنلەردىن ئەسەر يوق ئىكەن. ئۇلار دۇنياغا، ئادەملەرگە ياخشىلىق، ئاسايىشلىق، دوستلۇق، مېھرى شەپقەت تىلەشمىدىكەن... بۇلار قەدىم-قەدىمدىن بۇيان سۇ پىرىگە ئاتاپ قۇر-بانلىق قىلىنغانلار ئىكەن. ئۇلار قېرىمايدىكەن، ئاغرىمايدىكەن، ئۆلمەيدىكەن. ئۇلار ياخشى نەيەت، پاكىز روھنىڭ قۇۋۋىتى بىلەن قىيامەتكىچە بىر خىلدا ياشايدىكەن. ھەر جۈمە كۈنى دەل چىگتى چۈش مەزگىلىدە كۆلدىن چىقىشمىدىكەن. قەزلىرى قوموش پۇپەكلىرىگە قونۇشۇۋېلىپ چاچلىرىنى تارىشمىدىكەن، ئۇغۇللىرى كۆل بويىدىكى ئىسسىق قۇمغا ئېغىنىشىپ ئاپتاپ سۇنۇپ يېتىشمىدىكەن... ئۇلار مەھەللە - كويلارغا كىرەرمىش، كېچىلىرى ئادەملەرگە ھەر خىل سىياقتا كۆرۈنۈپ، كىشىلەرنى پاكلىق ۋە ياخشىلىققا ئۈندەيدىكەن، مېھرى - شەپقەت ۋە ئىناقلىققا دالالەت قىلمىدىكەن.

ئۇلارنىڭ قولىدا بىردىن نىلۇپەر بولىدىكەن، بۇ، كىشىلەرگە ئۆزلىرىنىڭ ئادەملەرنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن سۇغا قۇربانلىق قىلىنغانلار ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئىكەن. كىشىلەرنىڭ ئاشۇ نىلۇپەر كۈتۈرگەن قۇربانلارنى كۆرگەندىن كېيىن، قەدىم-قەدىمدىن بۇيان ئۆزلىرىنىڭ ئازغۇنلىقى، روھىي چېرىكسىنلىكى تۈپەيلى باشلىرىغا كەلگەن بالا - قازانى، ئاپەت - ھالاكەتنى قايتىدىن ئەسلىرىگە ئېلىشىپ، چۆچۈشلىرىنى، ھۇشلىرىنى تېپىشلىرىنى، يامان يولىدىن ئۆزلىرىنى تارتىشلىرىنى ئۈمىد قىلىدىكەن... مۇبادا، ئادەملەر ئۇلارنى كۆرۈپ-ھۇ ئەس - ھۇشىنى تاپمىسا، پاسىقلىق ۋە گۇمراھلىقتىن قول ئۈزمىسە، ئۇلار ئاھ ئۇرۇپ يىغلايدىكەن. ئۇلار يىغلىغاندا كۆزلىرىدىن ياشنىڭ ئورنىغا قان تامچىيىدىكەن. بۇ قان تامچىلىرى ئۇلارنىڭ قوللىرىدىكى نىلۇپەرگە تېمىپ سىڭىدىكەن. سۇ پىرى ئاشۇ نىلۇپەرلەرنى قان داغلىرىدىن، زېمىندا - ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا سادىر بولۇۋاتقان ھايا-سىزلىق ۋە گۇناھىكىبىردىن خەۋەر تاپىدىكەن - دە، كۈنلەرنىڭ بىرىدە، قەرەلى توشقان بىر ساەتتە ئادەملەرنىڭ ئۈستىگە تاشقىن بالا-سىنى ئەۋەتىدىكەن...

مانا... كۆل بويىدا تۇنەپ باققانلىرىنىڭ كۆل ئاستىدىن كېلىدىغان يىغا ئاۋازىنى ئاڭلىغان بولغىدىك. تۇنەپ باقمىغانلىرىنىڭ بۇگۈن كېچىلا تۇنەپ باق، ئۆز قۇلىقىڭ بىلەن ئاڭلاپ باق. ئۇلارنىڭ يىغلىغان، ئۆكسۈپ يىغلىغان ئاۋازىنى ئاڭلايسەن! — بوۋاي يەنە جىم بولۇپ كۆزىنى يۇمدى.

— شۇنداق، بىز تالاي قېتىم ئاڭلىغان، تىللاخان ئاتا...

شۇنداق، ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئاڭلىغان، ناھايىتى ئېنىق، يېنىدا بىرسى يىغلاۋاتقاندەكلا ئاڭلىغان. كامالىددىنمۇ ھەم. شۇ چاغدا تىللاخان ئاتا، ئەقلىنى بىلگەندىن بۇيان ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەرگەن، كۈرمىنىڭ سۆزلەپ بەرگەن مۇشۇ رىۋايەتنى ئېسىگە ئالغان. شۇنداق، بۇ رىۋايەت ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىگە يادا بولۇپ كەتكەن. تىللاخان ئاتا ھەممىسىگە قايتا-قايتا، تەكرار - تەكرار سۆزلەپ بەرگەن. ئادەملەرنى ئۇنتۇپ كەتمىسۇن دەيدىغان ئوخشايدۇ. ئەجدادلىرىنىڭ كۆز ياشلىرىنى ئەسلىرىدىن چىقىرىشمىسۇن دەيدىغان ئوخشايدۇ... بۇ ئاينىڭ ئەندىشىسىنى ئاڭلىغانلار چۈشىنىپ يەتسۇن دەيدىغان ئوخشايدۇ... بۇ ئاي ھەممىنى

بىلمدۇ، ئۆتكەننى ئەمەس، ئۆتمىدىغانلىرىنىمۇ بىلمدۇ... شۇ ۋەجىدىنمۇ ھەممە ئادەم بۇ بۇۋايىدىن ھېيىقمىدۇ، تەپتارتمدۇ، پېقىر بولسىمۇ، ئۇستىبېشى مەينەت ۋە جۇلجۇل بولسىمۇ، ئۆي - ماكانسىز سەرسان بولسىمۇ.

بووۋاي ئۇشتۇمتۇت كۆزىنى ئېچىپ ئادەملەرگە بايىقىدەك ۋەھىمىلىك نەزەردە تىكىلىپ بىر - بىرلەپ قاراپ چىقتى. ئاندىن ھاسىسىغا تايىنىپ ئورنىدىن قوپتى. مۇئەللىم يىگىت بووۋاينى يۆلىۋالدى.

6

ھادى ئۆيدىن چىقتى، ئۇ بەك خۇشال كۆرۈنەتتى. ئۇ ئولتۇرغانلارغا قاراپ ھەجەپسىپ، سالام قىلدى. ئۇنىڭ يۈز - كۆزى سۇدىن سۈزۈۋالغان تاۋۇز شاپىقىدەك پارقىراپ كەتكەنىدى. ئۇ، توپنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇردى. خوتۇنى بىر چەينەك چاي ئېلىپ كەلدى، ئۇنىڭ تەرىمۇ ئېچىلىپ قالغانىدى. سەھرالىقلارغا ھومۇيۇپ كەتمىدى ئىلگىرىكىدەك. ھادى كۆچىلىككە قاراپ يەنە ھەجايىدى:

— ئاغىنىلەر، پۇل تاپقىلار كېلەمدۇ؟

تولۇمدىن توقماق چىققانىدەك بۇ گەپتىن كامالىددىن تېڭىرقاپ قالدى. نېمە گەپ بۇ؟ كىمنىڭ باي بولغىسى يوق؟ زاكىلىق قىلمۇاتامدۇ يا بۇ پاخشەك، ئاچ ئادەمگە: «پولۇ يىگىڭ بارمۇ؟» دېگەنىدەك كولدۇرلىتىپ. كۆچىلىك كۈلۈشنىڭ ئورنىغا ھومۇيۇشتى.

— راست دەۋاتىمەن. سەن خەققە بىر ئىش بار. باي بولىدىغان گەپ. لېكىن كۆتۈگىنى بېسىپ ئولتۇرۇپ ئىشلىمىسەك بولمايدۇ...

نېمە دەيدۇ مۇنۇ قوتاز، كامالىددىننىڭ ئىچى قوداڭشىغىلى تۇردى. كىم ئىشلەمەيدۇ؟ ئايىغى يەرگە تەگمەيدىغان بۇيان ئىشلەپ كېلىۋاتىدىغۇ؟ يەنە ئىش دەيدۇ يەنە نېمە دەيدىكىن قېنى؟

— ماناداق گەپ. شاپىلاقتەك يەر بىلەن ئىش تاك ئاتمايدۇ. باي بولۇش دېگەن «تېكەستە بەنە»①. بىر ئىشنىڭ ئېپى چىقسىپ قالدى، ئاغىنىلەر.

كامالىددىننىڭ چىشلىرى گەز - گەز بولدى، نېمانچە تىلىنى چاينايدۇ، بۇ ھادى! گەپ دېگەننى غاچ - غاچ قىلمامدۇ ئادەمنىڭ ئېچىنى پۇشۇرۇپ. قاچاندىن بۇيان شۇنداق بولۇۋالدىكىن؟ بىر گەپ تاپالمىدەۋالغىچە كۆزى تۆت بولۇپ كېتىدىغان نېمىتىغۇ، بۇ؟

— نېمىگەپ ھادىكا؟

— ئەزمەكنى ئەزمەي...

— نىزىقاپ كەتتىغۇ؟

— بۆدۈنىدىن گەپ كۈتمە، كۈندە دەيدۇ ۋىتۋالاق.

— كېتەمدۇق ئاغىنىلەر.

— جۇرە بولمىسا.

لېكىن ھېچكىم قوزغالمىدى. كۆزى ھادىدا. يانغان كۆزلەر بەز ھىدىنى ئېلىپ قالغان ئاچ مۇشۇكنىڭ كۆزلىرى. ھادى ئالدىراپ كەتمىدى، ئۇلارنىڭ كەتمەيدىغىنىنى ئوبدان بىلىدۇ. نەگە كېتىدۇ، نەگە؟ قوغلىساڭمۇ كەتمەيدىغان نېمىلەر، باي بولسەن دەۋاتقان يەردىن كېتەمدۇ؟

— مۇنداق گەپ ئاغىنىلەر، كېتىدىغىنىڭ كېتىشىڭەر، كەتمەيدىغىنىڭ ئاڭلاش، ھە...

ھادى كامالىددىنغا قارىدى:

① موڭغۇلچە — تېكەسىنىڭ نېرىسىدا دېگەن سۆز. ئۇيغۇرچىدىكى «يەتتە تاغنىڭ نېرىسىدا» دېگەن بىلەن ئوخشاش. بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار كۆپ قوللىنىدۇ.

— كۆلنىڭ ئۆپچۈرىسى غىچ قومۇشقۇ؟ ئورسا - ئورسا تۇگىمەيدىغان؟...

كامالىددىن ئۇنى زائىلىق قىلغانىدەك مېيىقىدا كۈلدى. ئەمدى شۇمۇ سورايدىغان گەپمۇ؟ قومۇش بولماي، ئاتاڭدىن قالغان يانتاق دېۋىدىڭمۇ؟ قومۇش بولسا نېمە بوپتۇ؟

ھېچكىم ئۇندىمىدى.

— ھەممىڭلار دېھقان بالىلىرىغۇ، قولۇڭلار- دا ئورغاق ئويناۋاتامدىغان؟

تېتىقسىز لاشقىلى تۇردى ماۋۇ ساراڭ، چېكىۋالدىڭمۇ نېمە بىرەر پېنىك... — ئول تۇرغانلار كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئۇزۇپ قىمىرلاپ قويۇشتى. لېكىن ھېچكىم ئۇندىمىدى.

— بىر چاغلاردا بورا توقۇيتتۇق، ئۆي سالساق ئۆزگە ياپقىلى، كىگىز - پالازنىڭ تېگىگە سالغىلى. ياداڭلاردا - ھە؟ توقۇشنى بىزدە چوڭ - كىچىك ھەممىسى بىلىدۇ. مۇنداق گەپ، ماڭا ئون تۆمەن بورا كې- رەك، ئون تۆمەن دېگەن يۈزمىڭ تال بولىدۇ. مانا بىر توپ بولسا، ئاشۇنداق توپتىن يۈزى دېگىنىم، مېتىرغا توشقۇزۇپ ئالسەن. چوڭىنى بىر كوي ئىككى مودىن، كىچىكىنى بىر كويدىن، — ھادى كۈلدى. يۈزى كۈلدى، كۆزى كۈلمىدى. گۈلدەك. گۈل ئېچىلغان بىلەن، تىكىنى ئېچىلمايدىغۇ؟ ئۇنىڭ كۆزى ئادەملەرگە قادالدى، تىكەندەك.

— شۇنچە بورىنى توقۇشقا قانچىلىك ۋاقىت كېتىدۇ؟

— ساقالغا ئاق كىرىپ كېتەر...

— يىل ئۆرۈلۈپ كەتسىمۇ مەيلىمۇ؟

— بەك ئەرزان ئالىدىكەنسەن ھادىكا...

ھادى جاۋغىينىنى مايماق قىلىپ ئالايدى. ئىنجىقلىغىنى كۆر، قىلىدىغان ئىشى يوق، ھورۇن ئېشەكتەك ئېغىنىشىپ ياتىدۇ، ئەمدى ئىش تېپىپ بەرسە، تىلىنى چاي- نىشىدۇ، قۇرۇق ئاغىز قىلىپ. دوپپىسىنى ئاسمانغا ئاتماي. سەھرالىق دېگەن مانا شۇ... ھادى گېپىنى قىردى، ئاگاھلاندۇر- غاندەك. ھېلى بىكار...

— يەر يۈمشاپ، قومۇش كۆكەرگىچە ئورۇپ بېسىۋالىدىغان گەپ، قانچىلىك ئورۇيالىسا شۇنچىلىكىنى. بىر تەرەپتىن ئورۇپ بېسىپ، بىر تەرەپتىن توقۇيدىغان گەپ. ھەر يىلدا 100 مىڭ تال، قانچىلىك نېمە ئۈ 100 مىڭ تال دېگەن، گەپ شۇ. خالىغىنىڭ بۇگۈنلا باشلا، پۈلنىڭ لازىمى يوق دەيدىغىنىڭ يېتىپ، سۈيۈق چىقىرىپ يۈرۈشىۋەر ئاغىنىلەر، گەپ شۇ!

كامالىددىن ھادىغا گۈلۈيۈپ قارىدى. بۇ گېپى ئارتۇق كەتتى. بىر سىنتنىڭ پۇچۇقىنىمۇ كۆرسەتمەي تۇرۇپلا گەددىنى قويۇرغىلى تۇردىغۇ؟ ھەر گەپ بولسا چې- رايلىق دېمەمدۇ؟ ۋاي، بوپتۇ. پۇلى بار- نىڭ گېپى - دە، بۇ! ئىشقىلىپ قول پۇل كۆرۈدىغانلا ئىش بولسا، ھېلىغۇ دوق قە- لىپتۇ، تىللىسىمۇ مەيلى ئەمەسمۇ؟ گېپى راستلا بولسا... ئۇلارمۇ چوڭ - چوڭ گەپ قىلىدىغان، ھادىدەكلەرنىڭ تۇمىقىنى تەتۇر ئۆرۈۋېتىدىغان كۈنلەرمۇ كېلەر ئىگەكسىمىا...

— ئۇنچىۋالا قومۇشنى ئورۇپ كەتسەڭ ھۆكۈمەت نېمە دەيدۇ؟

— قومۇشنى توشۇشقا ھارۋا ئاز، ئۇ- لاغقا ئارتىپ قانچىلىك توشۇغىلى بولىدۇ؟

— ھارۋىسىز يوق، كانايغا ياغلىغىلى ياغ يوق، سۇنايغا نەدە تۇرۇپتۇ. ھارۋىغا چۈشلۈق پۇل بېرىپ تۇر ھادىكا...

راست گەپ. بۇنى ھادىمۇ ئويلىغانىدى. ھېلىقى مېھمانغىمۇ شۇنداق دېگەن.

— مۇنداق گەپ ئاغىنىلەر، ھۆكۈمەت دەپ يوغان يەر ئارىلىشىپ كەتمەيدۇ، كۆلنىڭ سېسىق قومۇشىنى ئورىغانغا. نېمە تولا،

قومۇش تولا. بىر - ئىككىسى بار، شۇ، قومۇش باقىدىغان، ئۇلاردىمۇ گاڭ بار، ئۇنىڭغىمۇ پۇل لازىم. بۇنىڭ ئىشىنى ئۆزۈم ئەپلەيمەن. بولمىغان يەرنىگە كەلگەندە ئۆزىمىزنىڭ يەرى، ئۆزىمىزنىڭ قومۇشى، ھېچكىمنىڭ چىشى پاتمايدۇ. «غىدى - پىدىڭ» قىلىپ، خاممىغا مۇشت. مەن شۇڭا قەرىلارنى قىچاراماي، سىلەرنىلا قىچاردىم. ياشلارنى شۇنداق قىلالايدۇ، دەپ.

كامالىددىن خۇرسىنىپ قويدى. ما كال ۋانى، ھۆكۈمەت بىلەن ئويناشقىلى بولامدۇ؟ ئىشنى بىر ئېپى بىلەن قىلىشنىڭ گېپىنى قىلماي، نەدىكى ئەمەس گەپنى قىلمدۇ... يا، ما مۇتتەھەم. ھۆكۈمەتكە كۆكەمىلىك قىلىڭلار دېگىنىمۇ؟ سىڭگەن ئۇماچنى ئىچكەن تۇزۇكمىكىن، ئۇنداق يەرى بولمىدىغان بولسا... قاينىقسۇ ئىچ، كۆڭلۈڭ تىنچ.

— ياق، ھادىكا، سەنمۇ ئاغزىمغا كەلدى دەپ دەۋەرمە، باي بول دېگەن ھۆمەت بەك قورۇپمۇ كەتمەس، بىزگە ئېچىلغىنى پەقەت مۇشۇ يولغۇ، ھۆكۈمەت بىلەن سۆزلىشىپ كۆرسەك بولمىدىغۇ؟ بۇ بىر بەلەن ئىش تۇرسا...

بۇ گەپ كامالىددىنىڭ ئويلىغان يېرىدىن چىقتى. مۇئەللىم دېگەن مۇئەللىم - دە، مۇئەللىم نەدە، ھادى نەدە. ئىش دېگەن مۇنداق بولامدۇ؟ ياخشى گەپ تاشنى ئېرىتەر دەيدۇ. ھۆكۈمەتمۇ تاش ئەمەسقۇ؟ مۇشۇ مۇئەللىم بىر يولىنى تاپىدىغان ئوخشايدۇ.

— ھۆكۈمەت بىلەن كىم سۆزلىشىدۇ؟

ھادى قىزاردى، ئۇتتۇرۇۋەتكەندەك.

— مەن، كەنت باشلىقى بىلەن ئىككىمىز...

— ئۇ بىر ياۋاش ئادەم، ئۇ بىللە بارسۇن، گەپنى سەن قىل مۇئەللىم. ئۇ ئادەم گېپىنى تېپىپ قىلالمايدۇ.

— مەنمۇ قىلارمەن، چوڭنىڭ گېپىنىڭمۇ ئۆز يولى بولىدۇ.

ھەممەيلەن مۇئەللىمگە ئۆرۈلۈپ قاراشتى. بويى بىردەمدىلا ئۆسۈپ قالدىغۇ، مۇنۇ بالىنىڭ؟ بالىلارنى ئوقۇتۇۋاتقان بىلەن، بالا ئەمەس ئىكەن - دە، خېلى خېلى تەمكىنى بار، گەپ ئاغزى جايىدا...

— ياخشى گەپ، ئۇنىڭدا ياغدەك ئىش بولمامدۇ؟

— نېمىلا دېگەنبىلەن ئوقۇغان ئادەم ئارىلاشسا، ئىش چىرايلىقراق بولىدۇ. قارا تۇرۇكتە بىز ...

ھادى قوللىرىنى ئىشقىلىدى، قولى قېچىشۋاتقاندەك. قول قېچىشسا پۇل كىرىدۇ دەيدۇ. پۇل كىرىدىغان چېغى، چۈشىدىمۇ كۆرۈپ باقمىغان جىق پۇل ...

7

كامالىددىن چايدىن سۇمۇردى.

— شۇنداق گەپ بولدى، دادا.

ئۇ، دادىسىنىڭ ئاغزىغا تىكىلدى، نېمە دەيدىكىن دەپ.

جامالىددىنباي ئۇدۇلىدىكى تامغا تىكىلگىنىچە ساقىلىنى تىتىملاپ ئولتۇرۇپ كەتتى. شۇ ھادىنىڭ بىر ئويۇنى بارغۇ كۆرسىتىدىغان، بۇ ئادەم مەھەللىگە پەيدا بولۇپلا ياش بالىلارنىڭ كاللىسىنى ئايلاندۇرغىلى تۇردى، نەدىكى يوق گەپلەرنى كۆتۈرۈپ كېلىپ. خۇدا بىلىدۇ، ئۇنىڭ قورسىقىدا قانداق جىن بارلىقىنى ... پۇلنى دەپ ھۆكۈمەتنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قېلىپ كۆرۈك. ۋاقىتانى - ۋاق كەلگەندە، سېرىق جىنىتكىنى ئېلىپ بىر كېچىدە قوپۇپ قاچسا، بار دەردى بالاغا گېپىنى تېپىپ قىلالمايدىغان مۇشۇ سەھرالىقلار قالسا ... ئۇنداق قىلمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ، قاينىقسۇ ئىچ، كۆڭلۈڭ تىنچ.

خەق بىلەن خەقنىڭ نېمە كارى؟ بۇۋاي ئاغزىغا تىكىلىپ ئولتۇرغان كامالىددىنغا قاراپ گېپىنى قىردى:

— ھادەكنىڭ، مۇئەللىمنىڭ گېپىمدەكلا بولۇپ كەتسىغۇ بىر نۆرە، ئەمما ھۆكۈمەت نېمە دەيدۇ، بۇنى ھېچكىم بىر نەرسە دېيەلمەيدۇ. ئوغلۇم، قېنى قاراپ باقمامدۇق. ھېلىمۇ ئاچ قالمىدۇق، شۈكرى مۇشۇ كۈنگىمۇ، — بۇۋاي گەپنى كەستى.

كامالىددىن ئۇنچىقمىدى. ئۇ، دادىسىنىڭ ئالدىدا ئۇنچىقمايتتى، خېلى ئىش بولۇپ كەتسىمۇ. شۇنداق كۆڭگەن. لېكىن ئىچىدە غۇلغۇيچىلىق، جامالىددىنباي بۇنى ئويلاپمۇ قويمايتتى. ئۇمۇ مۇشۇنداق ئۆگەنگەن. بالا دېگەن شۇ. ئاتا سۆزى قانۇن ... كامالىددىن ئۆي ئىچىگە ئۆچلۈك بىلەن كۆز يۈگۈرتتى. ياق، كۇن مۇشۇنداق ئۆتۈۋېرسۇنمۇ؟ بىرنېمە قىلىش كېرەك. پۇل تېپىش كېرەك... خېلى بىر گەپتەك قىلىۋاتاتتى ھادىنىڭ گەپلىرى، ھېلىقى مۇئەللىمنىڭ دېگەنلىرى. ھۆكۈمەت نېمە دەركىن - ھە؟

كامالىددىن داستىخاننىڭ يېغىلىشىغا تەخىر قىلىپ ئولتۇردى. دۇئادىن كېيىن دادىسى باغ تەرەپكە قوزغىلىشى ھامان ھويلىدىن چىقتى. كوچا جىمجىت ئىدى. يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى تېرەك، سۆگەتلەرنىڭ قۇرۇشقا باشلىغان يوپۇرماقلىرى ئىزغىرىن شامالدا يەرگە تۆكۈلمەكتە ئىدى. ئىرغىق بويىدا ئىككى قوي غازاڭ تېرىپ يەپ يۈرەتتى.

مۇبادا ھۆكۈمەت ماقۇل دەپ، قومۇش ئورۇشقا رۇخسەت قىلىپ قالسا، دادىسى يەنە شۇنداق تەرسالىق قىلارمۇ، مۇبادا يەنە شۇنداق قىلسا ... يامىنى كەلسە خوتۇنى بىلەن ئۆزى قىلار بۇ ئىشنى، ئايرىمىچىلا ... نېمە؟ قانداقسىگە ئايرىمىچىلا؟ ... ئاتا - ئانىسى ھايات تۇرۇپ، ئۇ يولغا كىرسە ھايۋان بولار ... تۇۋا، نەدىن كەلدى بۇ شۇم خىيال؟ مۇشۇ خىيالنى دادىسى بىلگىدەك بولسا، ئۆلۈپلا قالار ... كۇپۇرلۇق بولىدۇ، يامان بولىدۇ ... بۇ قانداق گەپ زادى؟ تۇغۇلغاندىن بۇيان ئاڭلاۋاتىدۇ، ئاشۇ «يامان بولىدۇ!» دېگەننى. ئەجەب كۆچلۈك گەپ ئىكەن بۇ، «يامان بولىدۇ» دېگەن ... ھەرقانداقنى يىك قىلىۋېتىدىكەن، ئادەمنى، ئادەمنىڭ پۇتىنى، قولىنى، كۆزىنى، گېلىنى، ھەتتا خىيالىنى يۇگەنلەپ تۇرىدىكەن. دۇرۇس، «ئاشۇ يامان بولىدۇ» ھەممىنى يۆلەپ تۇرىدىكەن، ھەھەللىنى، ئادەملەرنى، ئائىلىلەرنى ... ئادەم بىلەن ئادەمنى — ئەر بىلەن ئەر، ئەر بىلەن ئايال، كۆچلۈك بىلەن ئاجىز، ياخشى بىلەن يامان، قېرى بىلەن ياش، چوڭ بىلەن كىچىك، ئاتا بىلەن بالا ... ئىشقىلىپ ھەممىنى تەڭشەپ، يولداپ تۇرىدىكەن، بېقىپ سۇرۇشتۇرۇپ كەلسە ...

كامالىددىن ئامبارنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالدى. ئۇ يەرگە 10 — 20 چە ئادەم يىغىلىپ قالغانىدى. نېمىندۇر غۇلغۇلا قىلىشىۋاتاتتى. كامال توپقا يېقىنلاپ كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم جىلان ئاكا، سىزمۇ چىقىپسىز.

قاڭشارلىق، يادائىغۇ، ئوراكۆز، قىسقا چارساقاللىق بىر كىشى يېنىنى كۆرسەتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كەلدىڭمۇ، بۇ يەرگە ئولتۇرغىن، جامالىددىن ئاكا نېمە دەيدۇ؟

كامالىددىن ئورۇن ئالدى. سىياۋۇش دەيدىغان تۆمۈرچى يىگىت كامالىددىنغا يېقىنراق سۇرۇلدى.

— داداڭ بىر نەرسە دېمىدىمۇ، مۇشۇ قىلتاقتا دەسسەپ بولغىدەكمۇ؟

ئۇ، كامالىددىنغا تاماكىسىنى ئۇزاتتى، كامالىددىن ئۇنىڭ قولىنى ئىتتىرىۋەتتى. مۇشۇ سىياۋۇش قاچان ئادەم بولار، چوڭ لار بار يەردە قىلىۋاتقان قىلمىقىنى ...

— دادام ھېچنەرسە دېمىدى، ئاشۇ ھادىسىڭ گېپىنى نەدىن چىقار، دەيدۇ.

— مانا، دېمىدىمۇ، جامالىددىنباي ئۇنىمايدۇ، دەپ. بىر يېرىنى بىلىدۇ ـدە!

جىلانباي ئوروق بارماقلىرى بىلەن ساقىلىنى تاتىلىدى.

— دېمىسىمۇ ئەتە - ئۆگۈن پالاكىتى چىقسا ...

— ھۆكۈمەت ئۆزى باي بولۇۋالار دەپتىغۇ.

— ھۆكۈمەت دېگىنىڭنىڭ تامغىسىنىڭ قىسى يوق، بۇگۈن مەيەردە قويسا، ئەتىسى ئا يەرگە دومىلاۋېرىدۇ.

— نېمە بولسا بولىمامدۇ؟ قول پۇل كۆرۈدىغانلا ئىش بولسا، ئادەم ئۆلتۈرمەگەندىكىن!

— جىلانكام، جامالكاملار قوشقۇنغا زوڭ ئولتۇرغان يەردە بىز نېمىتۇق، سىڭگەن ئۇمىچىمىزنى ئىچەيلى ئاغىنىلەر.

— ياق، مەن دەتىتكام، ئوغۇلبالا ھېگەن سەل قارام بولىدىغان. خوتۇن كىشىدەك قورقۇپ ئولتۇرامدۇ؟ پۇل تاپىدىغان گەپ، پۇل!

توخۇ بازىرىدەك قاقىلداش. 10 — 20 مىكىيان تەڭلا قاقىلداۋاتقاندەك، بىرىنڭكىنى بىرى ئاڭلىمايدۇ.

— كامال قورقۇپسەن - دە! — سىياۋۇش ھەجايدى.

— نېمىدىن؟

— داداڭنىڭ پەيلىدىن.

— قورققان گەپ ئەمەس، ھۆرمىتىنى قىلغان گەپ، رەنجىتىپ قويسام بولامتى ئەمىسە.

— تۇغرا، كامال تۇغرا ئېيتىدۇ، ئاتا - ئانىمنىڭ دىلىنى ئاغرىتقان ئادەمنىڭ بوينىنى ئۈزۈۋەتسە بولىدۇ. پۇلنى دەپ ئاتا - ئانىسىنىڭ دىلىنى چېچىدىغان ئادەم ئەمەس كامالىددىن، — جىلانباي كامالىددىننى ئۆسمۈرنى ماختىغاندەك ماختىدى. ئۇ ھۇپپىدە قىزاردى.

— قارا ئاكلار، مۇئەللىم كېلىۋاتىدۇ.

— ۋوي، راست، مۇئەللىم ئىكەن ...

— يېزىلىق ھۆكۈمەت نېمە دېدىكىن، ئەمدى دۇمباق يېرىلىدۇ.

ئادەملەر گۇرىدە قوپۇشتى، قىزىشقاچلار خاماندىن توپ بولۇپ ئۇچقاندەك.

— ئەدەبنى بەرگەندۇ، ھەقىچان.

— ۋالاقلىماي تۇرمامسەن، ئاغزىڭنى ئۇششۇتمەي.

مۇئەللىم كېلىۋاتاتتى. 70—80 قەدەم نېرىدىن ئۇنىڭ كونىراپ ئەجىقى چىقىپ كەتكەن ۋېلىسىپىتىنىڭ شالدىرلىغىنى ئاڭلاندى. ئۇ، تەپكىنى جېنىنىڭ باريچە تېپىپتتى. تەپكەنسېرى ۋېلىسىپىتىنىڭ چاقى پورپاك توپىغا بەكرەك پاتاتتى. ئۇ ھاسىراپ - ھۇسىدەپ يېتىپ كەلدى.

— ھەممىگلار مۇشۇ يەردە ئىكەنسىلەر.

مۇئەللىم ۋېلىسىپىتتىن چۈشۈپ سالام قىلدى. ئۇنىڭ باش - كۆزىدىن تەر قۇيۇلۇپ تۇراتتى. توپا - چاڭ باسقان بويۇن — بېشى تەر بىلەن پېتىق بولۇپ كەتكەنىدى.

— نېمە دېدى مۇئەللىم؟ كەنت باشلىقى قايتىپ كەلمىدىمۇ؟

مۇئەللىم ۋېلىسىپىتىنى يەرگىلا ياتقۇزۇپ قويدى. ئۇنىڭ ۋېلىسىپىتىنىڭ تېيىگىمۇ يوق ئىدى.

دېھقانلار ئۇنى ئورىۋالدى. كۆزلەر ئۇنىڭ ئاغزىغا تىكىلگەنىدى.

— ياخشى گەپ بولدى. بەك بەلەن

گەپ قىلدى، — مۇئەللىم قولياغلىقىنى چىقىرىپ يۈز - كۆزىنى سۈرتتى، — ماقۇل بولدى، ئەمما ... — كۆزلەر چوڭايدى، چۆچەكتەك، تىنىق توختاپ قالدى، ھەممىگەپ چىقارمىدى دەپ، — ئەمما ئورۇيدىغان يەرنى ھۆكۈمەت ئۆزى كۆرسىتىپ بېرىدىكەن. كەلسە - كەلمەس ئورسا بولىدىغىدەك. يەنە تېخى ئامانەت قەرز كوپىراتسىيىدىن تۆۋەن ئۆسۈم بىلەن قەرز بېرىدىغان بولدى، ھەممەيلەنگە، سايمان - ھاجىدۇق، ئىشەك ھارۋىسى قىلمۇ؟ السۇن دەپ.

كۆزلەر قىسىلدى، لەۋلەر يۇمۇلۇپ تارتىلدى. چۈش كۆرۈۋاتقان بوۋاقنىڭكىدەك تاتلىق، شېرىن، چىرايلىق.

— يېزىدىن ئەتە باشلىقلار كەلمەكچى. كەنت باشلىقى شۇلار بىلەن ئەتە بىللە كېلىدۇ. قالغان گەپنى شۇلاردىن ئاڭلاڭلار.

— ئىشتىنىڭنى ساقە ئۈكام، كۆتۈڭگە سىرنى سۆيەي ...

رازىق دارازا مۇئەللىمنى قۇچاقلىۋالدى. كۈلكە كۆتۈرۈلدى، كەپتەرخانىدىن كەپتەر ئۇچقاندەك، گۈركىرەپ.

— ھۆكۈمەت نېمىشقا شۇنچە قىلىپ كېتەر؟ مەن ھېچ ...

مۇئەللىم جىلانبايغا ئۆرۈلدى. ئۇ ئىشەنمىگەندەك كۆرۈنەتتى.

— بىرسى، بىزنى باي بولسۇن دەيدۇ، ئىككىنچىسى...

— ئىككىنچىسى، ھۆكۈمەتكىمۇ پۇل لازىم. ھادەكتىن باج ئالىدۇ. نۇرغۇن باج كەلمەمدۇ، 100 مىڭ پارچە بوريغا.

مۇئەللىم سىياۋۇشقا قاراپ كۈلۈپ قويدى، لېكىن ھېچ نەرسە دېمىدى.

— بۇ ئىشقا سەن ئىگە بولدۇڭمۇ ئەپەندىچاق، — جىلانبای قۇرۇق يۆتەلدى.

— ياقەي، كەنت باشلىقى ئىگە، ھەرگىم قىلدى، ئۆز ئىشىغا ئىگە، مەن يۈگۈر يېتىمغا.

— ساڭا پايدا تېگەمدۇ؟ سەنمۇ بورا توقۇمسەن؟

مۇئەللىم كۈلدى:

— سىلەر باي بولساڭلار، پۇل چىقىرىشىپ بالىلىرىڭلارغا ئىككى - ئۈچ سىنىپ لىق مەكتەپ سېلىپ بېرەرسىلەر، شۇ. مەن بورا توقۇپ ساتىمەن، بالىلىرىڭلارنى ئوقۇتىمەن.

— ۋاي قاقباش، ھېسابىڭنى قارا ...

— خۇدايىم بۇيرۇسا قىلمامدىغان، دېمىسەمۇ بالىلىرىمنى ئېغىلدىن ئۆزىمىز ئازاد قىلمىساق بولامدۇ، پۇل تاپساقلا.

مۇئەللىم گەپنىڭ ئېلىگە تەپتى. ئۇنىڭ قولىدا قەغەز، قەلەم بار ئىدى.

— ئەتە يېزىلىق ئامانەت قەرز كوپىراتسىيىدىن ئادەم كېلىدۇ، قەرز ئالىدىغىنىڭلارنى تىزىملىۋالاي، جىق ئەمەس، بىر ئىشەك بىلەن بىر ھارۋىغا لايىقلا يېرىدىكەن.

— كېيىن يانداۋۇدىغان گەپتۇ؟

— تۆلىمەمتىڭ ئەمىسە؟ ساڭا يېرىپلە ۋەتسە - ھە؟

— قېنى مېنى ياز ئۇكا، ئىككى كالىمىڭ. رازىق.

— قېنى ماڭمۇ، ئوچ كاللەك. سىياۋۇش.

— ئەمدى دېمىيان دەپ ياز. بەش كاللەك.

— ياق، بەش يۈزنى نېمە قىلسەن، بەرمەيدۇ، بەرسىمۇ تۆلىمەك تەس كېلەر. 250 نى ئال.

— ھە، بوپتۇ، ئۆزۈڭ بىلىپ.

— جىلان دەپ ياز.

كامالىدىن توپتىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى - دە، ئۆيىگە قاراپ چاپتى. ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەنىدى. ئەمدى دادىسى «غىڭ» قىلماس، خۇش بولار ھەقچان. خۇدانىڭ

رەھمى كەلگەن ئوخشايدۇ ئۇلارغا ...

ئەتىسى دېگەندەكلا يېزا باشلىقى كەلدى. ئامانەت قەرز كوپېراتىپىنىڭ كادىرى مۇ بىر سانداق پۇل كۆتۈرۈپ كەپتۇ.

— ياخشى گەپ بوپتۇ. ئەقلىگلارنى جورۇپسىلەر، ئۆزىنىڭ غېمىنى ئۆزى قىلمىسا، نامراتلىقتىن قۇتۇلماق تەس. قۇتقۇزىدۇ دەپ ياتسا، پېتىۋېرىدىغان گەپ. يېزىلىق ھۆكۈمەت پۇتۇن كۈچى بىلەن يارىدەم بېرىدۇ. كېيىنچە بۇنىڭدىن باشقا راق ئىش قىلىشنىمۇ ئويلاپ قويۇڭلار. ئىشقىلىپ، خاتىرجەم بولۇپ ئىشقا كىرىشىڭ ۋېرىنگلار ...

يېزا باشلىقىنىڭ گېپىنى قۇيرۇق ياغدەك ياقتى. جامالىددىنمۇ خۇشلىقىدىن تۆت چىشلەپ كېۋەزدەك ھېڭگىيىپلا قالدى. جىلانباي كۆز يېشى قىلدى. ئاغزى كۆلەتتى، كۆز يېغلىغان بىلەن. كامالىددىننىڭ كۆزلىرىگىمۇ ياش كەلدى. ئومۇنۇپ - ئومۇنۇپ يېتىشىدىغان بولدى - دە، پۇل دېگەنگە!

8

ئەسىر، قەرنەلەردىن بۇيان ئۇيقۇدىكى بۇۋاقتەك خىرامان، تىنىپ ياتقان مەھەللە ئەمدى ھاسىراشقا چۈشكەنىدى. ئۇنىڭ تىنىقى بىردىنلا ئىتتىكلەپ كەتتى. ئۇنىڭ ھاسىرىشى پۇتۇن كۆك گۈمبەزنى ئاڭلىناتتى ... بۇ ھاسىراش — تۇنۇگۈنى ئىنكار قىلىدىغان، كۆچمىنىش، تىرەجەش، تېڭىرقاش، گاڭگىراش، خۇشاللىق ۋە ئۈمىد ئىچىدىكى ھاسىراش ئىدى. تاڭ رەڭنىڭ بىر دوقمۇشتىن قايرىلىۋاتقان چاغدىكى ئېغىز - پەس تىنىقى ئىدى ... مەھەللىگە ئۆت كەتكەندەك بولدى. پاتپاراقچىلىق، قايناقچىلىق، ۋەسۋەسچىلىك ھەممىلا كىشىنى خۇشال قىلاتتى، بىئارام قىلاتتى، تىنچسىزلاندۇراتتى.

تۆمۈرچى ۋە ياغاچچىلارنىڭ ئۇستىخانىلىرى كېچە - كۈندۈز ئالدىراش ئىدى. ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدىكى مەيدانچاقتا ئېشەك سودىسى قىزىپ كەتتى. شەھەرلىك بىردەك لەر، ئېلىپ - ساتارلار توپ - توپى بىلەن ئېشەك ھەيدەپ كېلىشكەنىدى. بۇ، قەدىمدىن بۇيان بازار بولمايدىغان كىچىككىنە مەھەللىدە پەيدا بولغان تۇنجى بازار بولۇپ قالدى. ئاشپۇزۇلنىڭ ئىچى - تېشى ۋاڑىلداپ قاينايتتى. ئېشەكلەر جاھانىنى بېشىغا كىيىپ كۆكەمنىڭ بىلەن ھاڭرايتتى. ئىگىسىنىڭ يېتىلىشىدە كېتىۋېتىپ ئۇشتۇمتۇت تەرەپ تۇرۇۋېلىپ، سۆيدۈك پۈراپ، ئاسمانغا قاراپ بىر ئاش پىشىم ھېڭگىياتتى. بىردەكلەر كىملەرگىدۇر ئېشەك لەرنىڭ چىشىنى كۆرسىتىپ، ساغرىلىرىنى شاپىلاقلاپ، پاچاقلىرىنى كۆرسىتىپ، شالىنى چېچىپ جاۋىلدايتتى. ئېشەك يۈرگىلىتىپ يۈرگەنلەر، يەڭ ئىچىدە سودا قىلىشىۋاتقانلار، سودىسى پۈتۈپ قوللىرىغا تۆكۈرۈپ پۇل ساناۋاتقانلار كۆزگە تاشلىناتتى...

مەھەللە بىنا بولغاندىن بۇيان بۇنداق قىزىقچىلىقنى تېخى كۆرمىگەنىدى ...

... ئېشەكى يوقلار ئېشەك ئالدى، هارۋىسى يوقلار هارۋا ئېلىشتى. قومۇش ئېزىدىغان تاش - تولۇقلار، پايە يارىدىغان پىچاقلار تەييارلانىدى. جېنى بارلىكى ئادەم جىم تۇرمايتتى. ئەركەكلەر ئۆزۈندىن ئۆزۈن هارۋا كارۋىنى بولۇپ، دەبدەبە بىلەن كۆل تەرەپكە جۈنىدى. قىز - چوكانلار، بوۋاي - مومايلار تۇگىمەن - جۇۋاز-غا ئالدىراشتى ...

ھەپتە - ئون كۈنگە قالماي جامالىددىن باينىڭ ھويلىسىنىڭ ئالدى - ئارقىسىغا دۆۋە - دۆۋە قومۇش بېسىلىپ كەتتى. ھەممىلا ئادەمنىڭ بوش — بىكار يېرى قالمىدى. ئۆگزىلەر، باغ يېرى، ئىشىك ئالدى،

ئۆي ئارقىسى ...

كامالىددىن قوتازدەك ئىشلەيتتى. ئۇنى بىر كۈچ ئىشتىرەتتى. ھېرىش - چارچاش ئۇنىڭغا يات ئىدى. تاڭدىن خۇپتەنگىچە قوموشلۇققا ئۇچ - تۆت قېتىم كىرىپچىقاتتى. ھارۋىغا قومۇشنى باشقىلارنىڭكىدىن كۆپ باساتتى. ئېشەك تارتالمىسا ئۆزى يانداشاتتى. ئۇ ھازىر ئىشتىن باشقا ھېچنەرسىنى ئويلىمايتتى. گويا ئۇنى ئىشلەش غالجىرلىقى تۇتقانىدى. پەقەت قومۇش باسقۇدەك يەر قالمىغاندىلا ئاندىن سەل پەسكارىغا چۈشەتتى. ئۇ، ئېشەكنى ئۆلتۈرۈپ قويغىلى تاس قالدى.

جىمى ئادەملەر خۇددى دۆڭدىن پەسكە چۈشۈۋېتىپ، يۇگۇرۇشتىن ئۆزىنى توختىتالماي قالغان ئادەملەرگە ئوخشاپ قالغانىدى. «ۋاي بولدى، توختا» دېسەڭمۇ توختىمايدىغاندەك...

بۇ يەردە بورا توقۇشنى ھەممە كىشى بىلەتتى. نېمىشقىدۇر ئىلگىرى بورا توقۇپ سېتىشنى ھېچكىم ئويلىمىغانىكەن. چاشقانغا تويغان مۇشۇكتەك ئەسىنىپ ئولتۇرۇشقانىكەن، نامراتلىق جانلىرىنى قاسىمۇ!

مانا ئەمدى باش تاتلىغۇچىلىكمۇ ئارامچىلىق يوق. كۈن دېگەن بەك قىسقا بولىدىكەن، ھايت - ھۇيت دېگىچە قاراڭغۇ چۈشۈۋاتقان. ئاشپۇزۇلغا قاترايدىغان، كورت ئويناپ، «گۈپپاك سوقۇپ» ئولتۇرىدىغان ئىش ئەدە! ھەممە ھويلىدا «ۋاي، بولمامسەن؟!»

دادىسى بالىسىنى ئالدىرىتىدۇ، بالىسى ئانىسىنى ئالدىرىتىدۇ، ئانىسى قىزىنى ئالدىرىتىدۇ، ئاكىسى ئۆكىسىنى ... ئاخىرىغا بېرىپ زادى كىمنى كىم ئالدىرىتىۋاتىدۇ، بۇنى ھېچكىم بىلمەيدۇ، كۈن ئالدىرىتىۋاتىدۇ، پۇل ئالدىرىتىۋاتىدىغاندۇ... نەپسى - شەيتىنى ئالدىرىتىۋاتىدىغاندۇ؟

ۋاي خۇدايىمەي، بۇنچە ئالدىرىمايمۇ جان بېقىپ، كۈنىنى كۈن ئېتىپ كەلگەندىدىغۇ؟ كومۇنا ۋاقتىدا ئەتىرەت باشلىقى ئۆيىمۇ ئۆي ئىشىك قېقىپ، شالىنى چاچرىتىپ ۋارقىرايتتى ئالدىرىتىپ، لېكىن ھېچكىم بۇگۈنكىدەك ئالدىرىمايتتى. شۇ چاغدىمۇ ئۆلۈپ قالمىغان؟ «ئوھۇش... نېمە بالا تېگىپتۇ، بۇنچە ئالدىراپ، بېشىغا مىس تاۋاقتا ئوت قويۇپتىمۇ بىرسى؟ خۇدايىمنىڭ كۈنى ئۇزۇن، ئالدىرىمىسىمۇ كەچ بولىدۇ...» كامالىددىننىڭ ئانىسىغا بىر نېمە دېگۈسى كېلىدۇ، رەللە بولۇپ، لېكىن ئانىسى شۇنداق دەپ تۇرۇپ، كېلىنلىرىنى ئالدىرىتىدۇ: «ۋاي، بولامسەن؟» كامالىددىن خۇشال بولىدۇ، ھەم ھەيران بولىدۇ.

ھەش - پەش دېگۈچە ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا تېڭىق - تېڭىق بورىلار پەيدا بولدى. ھادىنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى. ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچى بىلەن ھادى ياغاچ گەزنى كۆتۈرۈۋېلىپ، بورىلارنى يېيىپ - ئېچىپ ھېتىرلاپ بېقىشتى، كەڭلىكى مانچە، ئۇزۇنلۇقى مانداق، ئۇ يېرى كەمتۈك چىقىپتۇ، بۇ يېرى كۆچۈك تىلى بولۇپ قاپتۇ ... غەلۋىسى تولا ئىكەن ئۇ نېمە لەرنىڭ، نەچچىسى بىلەن خەرەكلىشىپ قالدى. كامالىددىننىڭمۇ بەش پارچە بورىسى ئۆتمەي قالدى. ھادى قىزاردى، كامالىددىن تاتاردى. ئۇنى دېمەڭ، بۇنى دېمەڭ بىلەن ئۆتكۈزۈۋالدى. ھادى بىلەن يەنە ئەپلىشىۋالدى.

بورىچىلار ئۆلچەمنى بىلىۋېلىشتى، ئەمدى ئىلگىرىكىدەك قارىسىغىلا قەدەم بىلەن ئۆلچەپ توقۇسا ئۆتمىگۈدەك، ياغاچ گەز ياسىۋېلىشتى. گەزلەپ توقۇيدىغان

بولۇشتى.

كامالىددىننىڭ قولىغا دەسلەپتە ئۆتكۈزگەن 30 پارچە بورىنىڭ پۇلى نەق تەگدى. پۇلنى دادىسىغا بېرىۋىدى، جامالىددىننىڭ قوللىرى تىترەپ كەتتى. ئەسلىدە گەپ مۇنداق ئىكەن، تاس قاپتۇ، شۇنداق ياخشى ئىشتىن توسقىلى ئوغلىنى؟ ھەي ئەخمەق، قېرىغىنى شۇ ئىكەن - دە!

ئىشلار ئەنە شۇنداق يۈرۈشۈپ كەتتى. دەريا بويى مەھەللىسىنىڭ يۈرىكى خۇشال، ھاياجان ئىچىدە بىر خىل رېتىمدە كۈچلۈك سوقۇشقا باشلىدى. ئۆزۈنغىچە تاشلىنىپ قالغان ماتور دەسلەپىدە دەم توتۇلداپ، دەم تاقىلداپ كېتىپ ئاخىرىدا بىر خىل ساغلام رېتىمدە ئىشلەپ كەتكەنىدەك ...

مەھەللە ئۆزگەرمەكتە ئىدى — ھېلىقى ئېشەك بازىرى ئەمدى ئىسمى - جىسمىغا لايىق بازار بولۇپ قالدى. گەزمالچىلار، كىيىم - كېچەك، ئارغامچا - توقۇناق ... ئورغاق - كەتمەن ساتىدىغانلار پەيدا بولدى. ھۆكۈمەتنىڭ كۆچمە ماگىزىنى ھەپتىدە بىر كېلىدىغان بولدى، گازىر - پۇرچاقتىن تارتىپ چايدان - چەينەك، كىتاب - دەپتەر، مەيسە - كالاچ، كىيىم - كېچەك ... باسقان ماشىنىسى بىلەن. شەھەردىن كاۋابچى، سامسىپەزلەرمۇ چىقىشتى. يېزىنىڭ كىنوچىسى ھەر جۈمە كۈنى بىر قېتىم كېلىپ كىنو قويۇدىغان بولۇپ قالدى. خۇددى ھەممىسلا بۇلارنىڭ پۇلىنى ماراپ تۇرغانىدەك ... راست، ئەمدى بورىچىلارنىڭ قولىغا پۇل كىرگەندى، ئاز بولسىمۇ، ياق ئاز ئەمەس، ئاز دېگىلى بولمايدۇ. كامالىددىن شۇ چاغقىچە ناھايىتى ئاز پۇل ساناپ ئادەتلەنگەنىدى. باشقىلارمۇ شۇنداق. ئەمدى كۆر، پىياز كۆكى، ئانار چېچىكى، سالىپاڭ قۇلاق، كاۋا چېچىكى، نەشەرەڭ بەگ، كۆكبېشى... پۇلنىڭ ئېتى ئىدى، ئەركىلىتىپ قويۇۋالغان. پات - پات شۇنىڭ گېپى بولمىدىغان بولۇپ قېلىشتى، بىرەر يېرىم دەم ھاردۇقنى ئېلىپ ئولتۇرۇشقانىدىمۇ. ھەممەيلەننىڭ چىرايى باشقىچە، كۈلىشىدۇ- ئۆزۈچە، يەنە ئۆزىنى ئوڭۇشۇېلىپ پىچىرلايدۇ «ساراڭىدەك» ... يەنە كۈلىدۇ، يۈرىكىنىڭ بىر يېرى ئىسسىقلىنە بولۇپ. بارماقلىرىنى پۈكۈشىدۇ، ئاشۇ قېتىپ يۇلغۇن پايىسىدەك بولۇپ كەتكەن بارماقلىرىنى يەرگە جىجىشىدۇ. قوناق دېنىنى ساناپ، دەم بىر بۆلەك قىلىپ قوشۇشىدۇ، دەم ئىككى بۆلەك قىلىپ ئايرىشىدۇ. داڭگال بىلەن چوت سوقۇشىدۇ. توڭگۇز قۇلاق كۆكبېشىغا چوڭراق داڭگال، نەشەرەڭ خانغا كىچىكرەك داڭگالنى ئاتىشىدۇ.

مۇشۇ پۇل ئالدىرىتىپتىكەن، ئەمدى كامالىددىننىڭ ئويقۇسى كەلمەيدۇ. بىكار ئولتۇرۇش دېگەن نەدە! تاڭ ئاتقىچە كۆزىنى پارقىرىتىپ ۋاسا ساناپ ياتىدۇ. ئالدىرىغانسېرى بۇ تاڭ ئاتمايدۇ. ئۇنچە جىق خىيال قىلمايدىغان كاللا ئىدى، بۇ كاللا ئەمدى خىيالنىڭ تولىلىقىدىن يېرىلىپ كېتەي دەيدۇ. نېمە خىيال بولاتتى، ئاشۇ بىرنى ئىككى قىلىشنىڭ خىيالى ...

9

كامالىددىن بورىلىرىنى ھادىغا ئۆتكۈزمەي قويدى. ئۇ، ھادى بىلەن ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچىنىڭ مەھەللىدىن يىغىۋالغان بورىسىنى ئۇرۇمچىگە ئەمەس، تاغ ئىچىگە ناھايىتى چوڭ بىر ئوۋرۇلۇش سېلىۋاتقان بىر شىركەتكە ساتىدىغانلىقىنى بىلىۋالدى. قارىغۇدەك بولسا، ھادەكلەر مەھەللىلىكلەردىن يوقىنىڭ ئورنىدىكى باھادا سېتىۋالغان بورىلارنى ئۇلارغا ئون ھەسسە يۇقىرى

ادا ئۆتكۈزىدىكەن. ئۇلار بەك ئېھتىياج
ق بولغاچقا، تېپىلغىنىغا خۇش بولۇپ
ۇبرېپتۇ.

ــ ما ئىشنى كۆر، كولدۇرلاپ يۇرۇپتۇق
مەسمۇ بىز؟ ــ دېدى ئۇ شىركەتنىڭ
لگە بېلىق ئۇقۇشقىلى كەلگەن ئادەمى
ەن كۆل بويىدا، قومۇش ئورۇۋاتقان
ىردە تەرەپبال ئۇچقىشىپ قېلىپ،
ۆلىشىپ قالغان كامالىددىن چىشلىرى
ى غۇچۇرلىتىپ، ــ قاپاقلا سېلىپ
لدۇرلاتسا ...

بىلگۈدەك بولسا، ئۇلارغا ناھايىتىمۇ
غۇن بورا كېرەك ئىكەن. كامالىددىنىڭ
ورسىقىغا بىر جىن كىردى. ھادەك
غانىنى ئۇ قىلالمامدۇ، نېمىسى كەم؟

شۇنىڭ بىلەن ئورغىقىنى تاشلاپ،
لقى ئادەمنى تازا ئوبدان مېھمان
لىدى، كۆل بويىدىكى ئاشپۇزۇلدا.
ر نېمە دېگەنبىلەن كۆللۈك بولغاچ
ا بېلىقچىلار بىلەن ئولپەتچىلىكى بار
دى، ئۇ ئادەمنى بېلىقچىلارنىڭ دۆكاسى
لەن ئوچقاشتۇرۇپ، ئۇنى دېمەك،
ۇنى دېمەك بىلەن بېلىق باھاسىنى
ئادەمنىڭ پايدىسىغا توغرىلاپ قويىدى.
چە ئون تونىنا ئالىدىكەن. ئۇ ئادەم
كمۇ خۇش بولدى. يەنە تېخى ئۇ
دەم كېتەر ۋاقتىدا 50 ــ 60 كويلۇق
لقى كامالىددىنغا بىكىرىغا كۆتەرتىپ
ويدى. ئاخىرىدا ئۇلار بورىلارنى
مالىددىندىن ئالىدىغان، كامالىددىن
ەدەكتىن ئەرزانراق بېرىدىغان، ئۇلار
ىڭ بۇياقىسىغا ھادەك بىلەن ئالغۇ ـ
رگۈ قىلمايدىغان، كامالىددىن ئەرزان
رگىنى ئوچۇن، بورىنى ئۆزلىرىنىڭ
ئىنىسىنى ئەۋەتىپ ئېلىپ كېتىدىغان
ولدى. كامالىددىن كۈزگىچە ــ تاغقا قار
ۇشۇپ كەتكىچە سىلەرگە لازىملىق
بورىنىڭ ھەممىسىنى ئۇلگۈرتۇپ تەييارلاپ
بېرەلەيمەن، دەپ مەيدىسىگە ئۇردى.
ئىككى تەرەپ رازى ـ رىزا بولۇشۇپ
شۇنىڭغا كېلىشىپ توختام تۈزۈشتى ئاخىر.
ئەمدى كامالىددىنىڭ بېشىغا دۆلەت
قۇشى قونغاندى. مۇبادا مۇشۇ سودىدا
دېگىنىنى قىلالىسا، ئۇ چاغدا كامالىددىن
مۇشۇ مەھەللىنىڭلا ئەمەس، پۈتكۈل
يېزىنىڭ بېيىغا ئايلىناتتى، ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى
كاززاپ بىلەن ھادەك دېگەننى بىراقلا
ئوڭدا قويىاتتى. كامالىددىن
مۇشۇلارنى خېلى بۇرۇنلا، ھادەك ئۇلارنى
ئاشپۇزۇلدىن ئىتنى قوغلىغاندەك سەتلەپ
قوغلىۋەتكەن ھېلىقى كۈنلا ــ ئۇرۇمچىلىك
نىڭ پومپۇيۇپ تۇرغان پۇل سومكىسىنى
كۆرگەن ھېلىقى چاغدىلا ئارزۇ قىلغاندى.
لېكىن بۇنى پەقەت ئارزۇلا قىلاتتى، ئىشقا
ئاشار دەپ ئىشەنمەيتتى، بولۇپمۇ بۇنچە
تېز ئىشقا ئاشار دېمىگەندى. مانا ئەمدى
كۆرۈۋاتقان چۇشى بىردىنلا ئوڭىغا
ئايلىنىپ قالغانىدەك بولدى.

كامالىددىنىڭ بېشى. كۆككە يەتتى.
خۇشلىقىدىن پۈتۈن تېنى لاۋۇلداپ كەتتى.
ئۇ شۇ كۈنلا مەھەللىگە يېنىپ كېلىپ،
ئۆيىگىمۇ كىرمەستىن توقۇلۇپ بولغان،
توقۇلۇۋاتقان بورىلارنى ئوقۇشتى. ئۆيىمۇ
ئۆي يۇرۇپ ھادەكتىن ئىككى ـ ئۈچ موچەن
ئۆرە باھادا سېتىۋالىمەن دەپ ئېلان
قىلدى. دېھقان دېگەن پۇلنى تونۇيدۇ،
ھادىغا ساتسا نېمە بولدى، كامالىددىنغا
ساتسا نېمە بولدى. پۇلنى كىم جىق
بەرسە شۇنىڭغا ساتمامدۇ!

ئەتىسىدىن باشلاپ بورىچىلار بورىلىرىنى
كامالىددىنىڭ بورا باسىدىغان يېرىگە
توشىغىلى تۇردى. كەچكىرگىچە ئۇنىڭ
سېتىۋالغان بورىلىرى بىر ـ ئىككى يۈز

پارچىغا يېتىپ قالدى. ھادى ئىشنىڭ نېمە بولۇپ كەتكىنىنى چۈشىنەلمەي، ياكى كامالىددىندىن ئېغىز يېرىپ سورىيالماي، پوقىنى بوغۇزلاپ نەچچە قېتىم چۆرگىلەپ كېتىپ قالدى. ئۇ، كامالىددىننىڭ بىر شۇملۇق قىلىۋاتقانلىقىنى ئاخىرى چۈشىنىپ يەتتى ـ دە، ئىچىگە تىنىپلا قالدى. كۈتمىگەندە كامالىددىنغا پۈت ئاتسىدىغىنىمۇ چىقىپ قالدى. يېغى ياندىن قوپار، بالا كەلسە قېرىنداشتىن دېگەندەك، ئۇ، كامالىددىننىڭ كىچىكىدىن بىر ئىشتان نى بىللە كىيىپ چوڭ بولغان ئاغىنىسى رازىق دارازا ئىدى.

ـ «مەندىن بۇرا سېتىۋالمەن دېمە! سەنمۇ ئىنسابلىقراق بول، مەھەللىنىڭ بوريىسىنىڭ يېرىمىنى مەن سېتىۋالمەن، يېرىمىنى سەن ئال، بېيىساق تەڭ بېيىيلى ...» كامالىددىن ئۆكۈپ ـ تاتىرىپ كەتتى: «كىمگە ساتىسەن بوراكنى؟» رازىق كۈلدى: «سەن ساتقان يەرگە، سەن كىمگە ساتساڭ مەنمۇ شۇنىڭغا!» كامالىددىننىڭ جان ـ پېنى چىقىپلا كەتتى. رازىق دېگەنمۇ ئادەممۇ؟ ئىلگىرى كىمنىڭ تېگىدە قاپتىكەن؟ ئۇ ئەمدىلا بىر ئىشنىڭ بېشىنى تۇتقاندا ماراپ تۇرغانىدەك نەق تۇمشۇقىنىڭ تۈۋىدىن قوپۇۋاتىدا؟ ئۇ قانداق بىلىپ قالغاندۇ؟ ئاپلا؟... كامالىددىننىڭ پېشانىسىدىن مۇزدەك تەر تامچىلىرى تەپچىپ چىقتى. ھېلىقى ئاشخانىدىكى مۇسا گەنجىڭ دېگەن بۇ دارازىنىڭ ئاغىنىسى ئەمەسمىدى؟ ھېلىقى ئادەم بىلەن كامالىددىن ئاشخانىدا ـ تاماق ئۈستىدە سۆزلىشىۋاتقاندا، مۇسا دېگەن شۇم ئايال ئالايىتەن بىر چەينەك چاي دەملەپ كەلگەن بولۇپ، ئوغرى مۇشۇكتەك كۆزىنى پارقىرىتىپ بىردەم ئولتۇرغان ئەمەسمىدى؟ ۋاي كامال، ئەقلى دۈمبىسىگە ئۇۋىتۇپ قالغان كامال! شۇنچە مۇھىم گەپنى ئۆتە ـ ساپا شۇ ئاشخانىدا ئولتۇرۇپ دېيىشىپ كەتكەنمىچۇ، ئىستالاغا چىقىپراق دېيىشسە بولماسمىدى شۇ مۇساقنىڭ شۇم ئېغىزلىقىدىن قولىتېگىۋاتقان ئاشتىن ئايرىلىپ قالارمىدى؟ ياق! قېنى نوچى بولسا رازىقنىڭ قىلىدىغىنىنى قىلىپ باقسۇن؟ ئورۇق ئىنەكنىڭ پوقى يوغان دېگەندەك، چوڭ چىچقىنى بىلەن بورا سېتىۋالغۇدەك ئۇنچىلىك جىق پۇلى نەدە ئۇ كۆك پىتنىڭ؟ مەھەللىنىڭ بورىسىنىڭ يېرىمىنى سېتىۋالارمىش تېخى! يامىنى كەلسە كامالىددىن بورىنىڭ ھازىرقى باھاسىغا يەنە ئىككى ھوچەندىن قوشۇپ نەرقىنى بىر ئۆستۈرىدۇ، ھەتتا ئۇنىڭ ھوچەن، ئۇ چاغدا ئۇنىڭ پۇلى چىقمايدىدىكىن؟ نېسىغا مۇشۇك ئاپىتاپقا چىقمايدۇ ھازىر! نېسىغا بورا بېرىدىغان بورىچى يوق ئەمدى! شۇنداق قىلىش كېرەك! ھازىرقى باھادىن بەش ھەسسە ئۆزرە ئالسىمۇ زىيان تارتمايدۇ كامالىددىن، تېخى ھەسسىلەپ پايدا ئالىدۇ. ئۇنداقكەن، نېمىدىن قورقىدۇ! ئۆيدىكى كالا ـ پالا، قوي ـ پوي دېگەنىنى، ئىشقىلىپ پۇلغا يارايدىغانلىكى نەرسىنى سېتىپ بولسىمۇ بورىنىڭ ھەممىسىنى يىغىۋالىدۇ. چىدىغانغا چىقارغان. رازىقنىڭ پۇلغا يارىغۇدەك نېمىسى بار، ساتاي دېسىمۇ؟ مايماق تەخىيىدىن باشقا ...

شۇ كۈنىدىن باشلاپ كامالىددىن رازىق بىلەن گەپلەشمەس بولدى. ئۇ ئەتىگەندىن كەچكىچە ئۆيىمۇ ئۆي چېپىپ يۈرۈپ بورا يىغدىغان بولدى. توقۇلۇپ يېرىم بولغان بورىغىمۇ ئالدىن پۇل تۆلەپ قويىدى. ئون نەچچە ئائىلىگە پۈتۈن بورىلىرىنى كامالىددىنغا ئۆتكۈزىدىغانغا ئالدىن زاكالەت بەردى. بورىچىلار ھەيران بولۇشتى.

ھىران بولۇشتى ھەم خۇشال بولۇشتى. بو-
نىڭ باھاسى ئۆسكەنسىرى. چۈنتەكتىكى
ئول ئاۋۇغىلى تۇردى، ئۇلار ئەمدى
ئىنى تىكىپ دېگۈدەك ئىشلەيدىغان
ئۇپ كېتىشتى. نېرىسىنى جىق ئويلاپ
ىتىشمىدى.

رازىقمۇ ھەدەپ بورا يىغىۋاتاتتى. ئۇمۇ
بىساتىنى ساتتى بولغاچ، كامالىددىن
ىنىڭ باھاسىنى ئۆستۈرۈۋەتكەن
ىمۇ، يەتتەسەككىز ئائىلىنىڭ بورىسىنى
ىلىۋالدى، كامالىددىننىڭ ئورۇنۇشلىرى
سار كەتتى. باھانى ئەمدى ئۆستۈرۈۋېرەي
ە كۆڭلى ئۇنىمىدى. شۇنداقتىمۇ، ئۇ
ر كۈنى ئەمەس بىر كۈنى رازىق دېگەننى
ئۇنىڭ يالغىنى يالاۋاتقان يەتتەسەككىز
ىگانى «جان ئاكا» دېگۈزمەچى قويمايمەن
گەن خىيال بىلەن ئۆزىنىى ئاۋۇندۇردى.
ىلەر ئۆتمەكتە ئىدى. كامالىددىن بىلەن
رىق، بىرسى مەھەللىنىڭ ئۇ بېشىدا،
رسى مەھەللىنىڭ بۇ بېشىدا بىر - بىرسى
تاشلىنىش ئۈچۈن خىرىس قىلىشىپ،
ۇكىرىشىپ ياتقان ئىككى يولۇاستەك
ۇپ قېلىشتى. ئۇلاردىكى بۇ ئۆزگىرىشنى
ويلاپ يەتكۈدەك ئادەم يوق ئىدى.
ھىسى ئۆز ئىشى بىلەن ئاۋارە ئىدى...

10

... مەھەللىدە توك پەيدا بولدى.
ۇردەك قاراڭغۇ ئۆيلەر تورۇسىنى ئېچىۋەتە
ھىدەك يورۇپ كەتتى. ھادىنىڭ لاپلىرىنى
ئالاشقا كىمنىڭ چولىسى، يوتقانغا
ۇكلىپ ئولتۇرۇپ تېلېۋىزور كۆرۈدىغان
ۋەپ. دەسلەپتىدە ھادى، كەيىنىدىنلا
كامالىددىن، ئۇنىڭدىن كېيىن سىياۋۇش،
ئىمان موتو① دېگەن نېمىنى ئېلىشتى،
ېشەك ئېشەكتىن قالسا، قولىقىنى» ...
يىمشپ. كەينىدىن يەنە بىر - ئىككىسى.

ئەمدى ئىش دۆڭ. گۈلدۇرلىشىپ شەھەرگە چېپىشىدۇ، شەھەردىن قايتىپ كېلىشىپمۇ خۇماري بېسىلماي مەھەللىنىڭ كوچىسىدىن چاڭ چىقىرىشىۋېتىدۇ. ئاۋازى يامانمۇ نېمە ئىكەن ئۇنىڭ، ئۆيلىرىدىن چىقىشىپ تاماشا كۆرۈدىغانلارنىڭ قولاقلىرىنى پۈتتۈرۈۋېتىدۇ ... سىياۋۇش يەنە ئۇن زاۋۇتى، ياغ زاۋۇتى قۇرىمەن دەپ پالاقلاپ يۈرىدۇ.

ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدىكى مەيدان ئەمدى رەسمىي بازار بولۇپ قالدى. ھۆكۈمەت دۇكان سالدى. شەھەردىن چىققان چەرچىن مالچىلار ئەمدى «بوتكا» دەيدىغان تۆمۈر دۇكان قۇرۇۋالدى. ھەممە نېمىنى سېتىشىدۇ، جاندىن باشقىنى. ھادى خوتۇنىغا ماگىزىن ئېچىپ بەردى، ھاراق - شاراب، تاتلىق - تۇرۇم ساتىدىغان. يېرىم كېچىدە بارساڭمۇ ئېچىپ بېرىدۇ ... بىلەلمچىلارغا بوپ بەردى. ئەمدى توپا - چاڭ يەپ شەھەرگە يورغىلاشنىڭ ھاجىتى قالمىدى. پۇل بولسا، جاڭگالدا شورپا دېگەننىڭ ئۆزى شۇ. جاڭگالمۇ دېمەيسەن ئەمدى، توپا چىڭداپ قوپۇرۇۋالغان ئۆيلەر چېقىلىپ، ئورنىغا پىشىق خىشتىن پېشايۋانلىق ئۆيلەر سېلىنىۋاتىدۇ. ئەتە - ئۆگۈن بىنا سالدىغىنىمۇ چىقىپ قالامدۇ تېخى!

ئادەملەر ئۆزگىرىشتى. گەپ - سۆزلىرى، مېڭىش - تۇرۇشلىرى باشقىچە ئەمدى. ياشلار بورىغىلا قاراپ ئولتۇرمايدۇ، شەھەرگە بېلىق ئاپىرىپ ساتىدۇ. شەھەر بىلەن كۆل ئوتتۇرىسىدا ئۇچ چاقلىق موتو بىلەن كىرا- كەشىلىك قىلىشىدۇ. بىر - ئىككىسى شەھەردىمۇ دۇكان ئېچىۋالغان گەپ ... خۇدايىمنىڭ بەرگىسى كېلىپ قالسا بىردەم- لىك ئىش ئىكەن، ئەسلىدە!

① موتسكلىت.

هادى بورىچىلمقتىن قالغاندىن كېيىن، ئاشپۇزۇلنىڭ يېنىغا ئېچىۋالغان دۇكىنىغا كۇچىگىلى تۇردى. نە - نەلەردىن مال يۆتكىدى. توخۇ گۆشى پىشۇرۇپ سالدى. خوتۇنى يامان ئۇستىكەن توخۇ پىشۇرۇشقا، يىراق - يېقىندا ئۇنىڭدەك ئۇستا يوق ئىدى. بۇ يەرلىكلەرگە قالتىس تېتىپ كەتتى، هاراق دېگەن ئوقەت بىلەن. ئۇنىڭ ئاشپۇزۇلى ئىلگىرىكىدىنمۇ بەك قاينايدىغان بولۇپ كەتتى، ئەمدى هەممە ئادەمدە پۇل بار ئىدى. بولۇپمۇ ياش باللىدا. ئۇلار بۇ يەردە ياشايتتى، يايراپتى، باغ پاخلىنىدەك. يېرىم كېچىگىچە، تاڭ ئاتقىچە.

مەھەللىنىڭ يىگىتلىرى دەسلىپىدە هاراق دەيدىغان ئوت سۇيىنى ئىچىشتىن قورقۇشتى، «مەست بولۇپ قالساق قانداق بولار - هوي!» دېيىشىپ داجىشتى. هادى ئۆگەتتى، ئۇ قورقمايدىكەن، ئۆزى ئىچىپ بېرىپ كۆرسەتتى. يېڭى ئېقىندىن سۇ ئىچىشكە ئۆگىنىۋاتقان هايۋانلارمۇ مەھەللىنىڭ باللار خۇدۇكسىنىشىپ بىر - بىرلەپ قوللىرىغا ئېلىشتى رۇمكىنى. قورقۇپ - قورقۇپ تېتىشتى. داجىپ تۇرۇۋالغانلارنى: «ئوغۇل بالىمۇ، يا مازمۇ سەن؟» دەپ قىزارتتى هادى كۆزىگە كىرىۋېلىپ، رۇمكىسىنى دېۋەيلەپ. ئاخىرى ئىچىشتى. كېيىنىسىگە بېرىپ چىنە بىلەن ئىچىدىغان بولۇشتى. ئىچكەن دېگەن ماۋۇ! دەپ.

مەھەللىلىك ئورۇق - ئاۋاقلار ئەتىلىنىپ قېلىشتى؛ ئىنجىمارۇقلار تەيلىنىپ قېلىشتى. لېكىن تەيلىنىپ قېلىشقانلىرىدىن كېيىن ئادەمگە ئوخشىماي قېلىشتى. ئۆزلىرىگە ئوخشىماي قېلىشتى. ئىچىشكەنلىرىدىن كېيىن...

11

مەھەللە باللىرى ئەمدى هادەكنىڭ ئاشپۇزۇلىدا كۈندىلا ئىچىشۋازلىق قىلىشىدىغان بولدى. هاراق ئۇلارغا ئىسسىق كۆرۈنۈپ، هاياتنىڭ بىر قىسمىغا ئايلىنىپ قالغاندى. گويا ئۇنىڭسىز ياشىيالمايدىغان بولۇپ قالدى. هادىمۇ دەل شۇنى كۈتكەندەك ئۇلارنى قىزغىن كۈتۋالاتتى. بىرنى دېسە، ئىككىنى ئىچكۈرەتتى. ئەمدى ئۇنىڭغا پۇل تاپماق ئوڭاي ئىدى. ياش باللارنىڭ كۈندۈزى ئىشلەپ تاپقىنى كەچتە هادىنىڭ غەللىسىگە تۆكۈلۈپ تۇراتتى. مەھەللىنىڭ يىگىتلىرى كۈندۈزى قوتازدەك ئىشلەيتتى، كەچتە بولسا غەقىدە ئىچىشىپ كالىدەك هۆركىرىشەتتى. ئېرىقنى دۇم چۈشۈپ خورتىلداپ يېتىشاتتى. گاھىدا ئەرزىمىگەن بىر ئېغىز گەپ ئۈچۈن بىر - بىرىنى قانغا چىلىشاتتى. تاياق يېگەنلىرى كېچىچە هۇۋلاپ چىقاتتى. بۇگۈن بىرىنى ئۇرۇۋالغىنىنى ئەتىسى يەنە بىرى ئۇرۇۋالاتتى. ئۆچمىنى بۇ يەردە ئالالمىسا، ئۆيىگە يېنىپ بېرىپ خوتۇنىنى ئۇراتتى. دادىسىنى بوغقانلارمۇ چىقتى. نېمەگىگە نېمە يەتمەي شۇنچە ئىچىسەن ئاشۇ ئېشەك سۇيدۇكىنى، ساق كاللىنى سارايغا قىلىپ، دېگىنى ئۇچۇن...

ئىلگىرى پالانچىنىڭ بالىسى شەھەردە هاراق ئىچىپتىمىش دېگەنىنى ئاڭلاپ قالسا، چوڭدىن - كىچىكىگىچە ئاڭلىغانلا ئادەم كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ: «تووا!» دەپ ياقىسىنى تۇتۇشاتتى. مانا ئەمدى ئاشۇنداق بىر مەھەللىدە ماڭدامدا بىر مەست يولۇقاتتى. ئەسكى تامنىڭ تۈۋىدە دومىلاپ ياتقان، جىگدە چومىقىغا ئارتىلىپ نو كەلتۇرۇپ قۇسۇۋاتقان، ئالا - تاغىل ۋارقىراۋاتقان...

هەر شەنبە ياكى يەكشەنبە كېچىسى مەھەللىلىك باللار بىلەن مەھەللە بازىرىغا ئويىنغىلى كەلگەن بېلىقچىلار ئوتتۇرىسىدا

ئۇرۇش - جودا بولۇپ تۇرىدىغان بولدى. بىرى «كۆللۇكلەر» دېيىشسە، يەنە بىرى «چۆللۇكلەر» دېيىشىپ. گاھىدا بۇنداق ماجرالار قان تۆكۈشكە ئېلىپ بارىدىغان بولدى. ھۆكۈمەت مەھەللىدىن ساۋۇت چولاقنى ئاكىسى بىلەن تۇتۇپ كەتتى. بىلىقچىدىنمۇ ئىككى - ئۈچىنى. ئۇلارنى بىر نەچچە يىللىقتىن كېسىۋەتتى. ئىلگىرى جېنىنى ئاران باقىدىغان، ئىككى ئېغىز گەپنى تېپىپ قىلالمايدىغان ساۋۇت چولاق شەھەرگە موتو بىلەن كىراكەشلىك قىلىپ يۈرۈپ، ساۋۇت لوبەن بولۇپ كەتكەنىدى. ئاشۇ چولاق مەستلىكتە زىيا دېگەن بىلىقچىغا پىچاق سىلىۋەتتى. يەنە بىر بىلىقچى ساۋۇت چولاقنىڭ قوۋۇرغىسىنى ئۇشتۇۋەتتى، ساۋۇت چولاقنىڭ گاچا ئاكىسى ۋىلەم بۇ بىلىقچىنىڭ كۆزىگە تاش بىلەن ئۇرۇپ، ئۇنىڭ بىر كۆزىنى قۇيۇۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن ياتار يېرى سامانلىق بولدى. ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچى بورا سودىسىدا ئوڭدا چۈشكەندىن كېيىنمۇ بۇ مەھەللىگە پات - پات چىقىپ تۇردى. «ئۆگىنىپ قاپتىمەن» دەيتتى سورىغانلارغا. ھادەك بىلەن ئىسا تۇر - قوپتا بىللە ئىدى. كېيىن مەھەللە بالىلىرىغا ئويۇن ئۆگەتتى ھادەك بىلەن ئىككىسى. پۇل ئويۇنىكەن. قىمار. كامالىددىنمۇ ئىچكىۋازلىقنىڭ ئاخىرىسىدا بىر - ئىككى قېتىم داخىل بولۇپ قالدى. قىزىق ئويۇن ئىكەن. كامالىددىننىڭ ئاغلىغىنى بولمىسا كۆرگىنى يوق ئىدى. ھادەك بىلەن ھېلىقى ئوقەتچى ئېزىپ ئىچۇرۇپ ئۆگەتتى — تۆت ئوشۇقنى تاشلايدىكەن، چۈشۈشىنى ھەر ياكزىسىغا جورۇيدىكەن. بىرەدەمنىڭ ئىچىدە بىر مۇنچە پۇل يا ئۈيان، يا بۇيان بولىدىكەن. بۇگۈنمۇ شۇ. كامالىددىنمۇ قىزىقىپ قالدى. دەسلە پىدە پىياز كۆكىدىن تىكتىسى، كېيىنرەك توڭگۈز قۇلاقتا چىقتىسى. شۇنداق قىلىپ بىر ئولتۇرۇشتا 100 كوي ئۇتۇۋالدى - دە، ئويىنماي ئولتۇرۇۋالدى. مەھەللىلىك بالىلار چىدىمىغىلى تۇرۇۋىدى، ھادەك بىلەن ھېلىقى ئوقەتچى كامالىددىننىڭ تەرىپىنى ئالدى:

— كامالىددىن يېڭى ئۆگەنچى، بۇگۈن مۇشۇنچىلىك ئويىنسۇن، يەكشەنبە كەچتە بىر چوڭ تاۋكا بولىدۇ، كامالىددىن شۇ چاغدىزە، تازا ئويىنايدۇ. ئۇ كۈنى ئەگەر مۇشۇنداق قىلسا، ئۇ چاغدا رەسمىي ماز دەيمىز ۋە پۇلىنى تارتىۋالىمىز. ياق، دەپ قويغان بىلەن ئۇنچىۋالا قىلىپ كەتمەيمىز. ئۇ كۈنى پۇلى بار بىلىقچىلار كەلمەكچى، پۇل دېگەننى خۇرجۇنى بىلەن كۆتۈرۈپ. ئۇلار قىمارنى ئەمدىرەك ئۆگىنىۋاتقان نېمىلەر، كامالىددىنچىلىكمۇ بىلمەيدۇ. مۇشۇ ئولتۇرغانلىرىمىز ئۇ بوكقۇشلارنى بىرلىشىپ قىسماقتا ئالىمىز، بىرىمىز ئاز بولغاندىمۇ ئۇچ — تۆت مىڭ كويدىن قومۇرۇۋالىمىز... ئۇ چاغدا قىمار دېگەننىڭ پەيزى بولىدۇ. قانداق، كامالىددىن، كېلەمسەن؟ يەكشەنبە كۈنى، ئىندىن...

كامالىددىن ئويلانمايلا ھىجايدى:

— كېلىمەن. كەلمەيچۇ؟ تۆت مىڭ دېدىڭما؟

— ھەئە، تۆت مىڭ!

ھادەك مەھەللىلىكلەرگە كۆزىنى قىسىپ قويدى. بۇ يەردە رازىق دارازمۇ بار ئىدى. كامالىددىن بىلەن رازىق بىر سورۇندا ئولتۇرمىغىلى ئۇزۇن بولغانىدى. بۇگۈن بىر يەردە بولۇپ قالدى. لېكىن بىر - بىرى بىلەن گەپلەشمىدى. رازىق نېمىشقىدۇر ھادەك بىلەن يېقىنلىشىپ قالغانىدەك ئىدى. ھادەك كامالىددىنغا بولۇشۇپ سۆزلەۋاتقاندا، كامالىددىن

ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچىنىڭ رازىقىنىڭ بېقىنىنى باشقىلارغا تۇيدۇرماي چىمداپ قويغىنىنى كۆرۈپ قالدى. ما سولتەك بىلەنمۇ ئاغىنە بولۇپ كېتمەپتىيا؟ ئىلگىرى ئولتۇرسا - قوپسا تىللاپ يۇرۇدىغان ئادەمى بىلەن - ھە؟ شۇ چاغدا رازىقمۇ ھېلىقى ئوقەتچىگە قاراپ كۆزىنى قىسىپ قويدى. بۇلارنىڭ بىر كىچىك تىلى بارلىقىنى بايقاپ قالدى كامالىددىن. خۇددى كېلىشىۋالغاندەك ئۇلارنىڭ ھەممە گېپى، ھەممە سۆزى بىر يەردىن چىقىۋاتاتتى... نېمە ئىشتۇ، بۇ؟ كامالىددىن نېرىسىنى ئويلىغىسى كەلمىدى، ئۇنىڭ كاللىسىغا ئۆزۈنلۇككە بولمىدىغان قىمار، تاراقلاپ تۇرغان 4 مىڭ كوي پۇل كىرىۋالدى. ھېلىقى ئوقەتچى كامالىددىننى قىمارغا تەلىيىڭ بار ئىكەن، نەدىلا ئويىنىساڭ ئۇتقىدەكسەن دېگەنىدى. قىماردا پېشانىسى ئوچۇق ئىكەن. ئۇنداق بولغاندىكىن، ئويناپ تۇرسا بولغىدەك، مانا، ھەش - پەش دېگۈچە يۈز كوي ئۇتتى. ئۆزگۈنلۈككە مەشھەدە ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنى سېرىۋالمىسا ھېساب ئەمەس! كامالىددىن ھېجايدى ئۆزىچىلا.

ئۇ، سورۇندىن سۈغۇرۇلۇپ چىقتى. ھاراق تۇتماقتا ئىدى. كۆزىگە چىراغ ئىككى كۆرۈنۈۋاتاتتى. كېتىش كېرەك، قويىنىدىكى پۇلىنى بىرەرسى سوقۇۋالمىسۇن. ئۇ دەلدەكشىگەنچە ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىغا چىقتى. كامالىددىن ئۆيدىن چىقىشى ھامان ئۆيدە كۈلكە كۆتۇرۇلدى. قىزىق يېرى، بايا كامالىددىنغا ھۇرپەيگەن مەھەللە بالىلىرىمۇ ھادى، رازىق ۋە ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئوقەتچىگە قوشۇلۇپ تېلىقىپ كۈلۈشۈشتى.

— كېلەرمۇ؟

— ۋاي، كېلىدۇ. ئويىنىساملا ئۇتقىدەك مەن دەپ ئىشەنىدى بۇگۈن.

— ئۆگۈنلۈككە جىمى بورىسىنى ئۆتكۈزۈپ، پۇلىنى ئالىدۇ.

— ھەببەللى، شۇڭا يەكشەنبە دېدىم ھەممىگە كېلىش جۇمۇ؟

— كەلمەمدىغان، بۇگۈنكىنى 20 — 30 ھەسسە قىلىپ ئۇنىدۇرۇۋالىدىغان يەرگە كەلمەمدىغان.

يېزا ئاسمىنى قازان كۆمتۇرۇپ قويغاندەك قاپقاراڭغۇ ئىدى. گۈركىرەپ شەرقىي جەنۇب شامىلى چىقىۋاتاتتى. ئاشپۇزۇل بىلەن مەھەللە ئارىلىقىدىكى ئۇزۇكچە لىكتە بىرەر توسالغۇ بولمىغاچقا، شامال بۇ يەردە تېخىمۇ كۈچلۈك ئىدى. كامالىددىن چاپىنىنىڭ ياقىسىغا تۇمشۇقىنى تىقىپ، شامالنىڭ يۆنىلىشى بىلەن دەلدۇگۈنۈپ - دەلدۇگۈنۈپ كېتىپ باراتتى. بوران ئۇنى ئارقىسىدىن ئىتتىرىپ سوقۇۋاتقاچ، ئۇنىڭغا مۇشۇنداق مېڭىش كۆڭۈللۈك ئىدى. ئۇ شېرىن خىيال ئىچىدە لەيلەيتتى. بۇگۈن يۈز كوي، يەكشەنبە كۈنى 4 مىڭ كوي، ھە راست، يەكشەنبە كۈنى ئەتىگەندە بورىسىنى ئۆتكۈزىدۇ، 400 پارچە بورىسىنى! پاھ، مانا، باي بولدى دېسە قانداق ئىش ئىكەن دېگەنىدى. مانا مۇشۇنداق گەپ ئىكەن، ئۇ تەرەپتىن، بۇ تەرەپتىن كېلىدىكەن... پۇل - پۇلنى تاپىدىكەن... بۇ تېخى باشلانمىسى. 15 كۈندە 400 پارچىدىن بورىنى ئۆتكۈزگىلى تۇرسا 10 - ئاي ئىچە پۇل دېگەن قوم بولمامدۇ، قوم. مانا كۆر، كامالباينى... ماشىنا ئالىدۇ... ئۇرۇمچى دېگەن يەرگە ماشىنىنى ئۆزى ھەيدەپ بارىدۇ. ھادى كۆرگەنىنىڭ ھەممىسىنى كۆرىدۇ... ھادى قىلغانىنىڭ ھەممىسىنى قىلىدۇ... ياشايدۇ، ئۇلۇپ كېتىدىغان جانغا...

ئۇ، قولىدىكى تاماكىسىنى ھوزۇرلىنىپ

بىر شوربدى. تاماكا بىلەن تەڭ بېشى پىررىدە قايغاندەك بولدى. ھادەك تاماكىغا بىر نەرسە قوشۇۋەتمىگەندۇ - ھە؟ ئەجەب كاللىغىلا چمقتىيا؟ ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ، ئۇ تازنى. ئۆزىمۇ چېكىدۇ ئەمەسمۇ نەشە دېگەن نېمىنى، باللارنىڭ ھەممىسىگە ئۆگىتىپ بولدى... بۇگۈن باشقىچىلا جو- خولۇق قىلىپ كەتتىغۇ؟ تاماكا تۇتۇپ، چاي قۇيۇپ، ھاراق قۇيۇپ... يەنە تېخى ئۇنىڭغا بولۇشۇپ، مەھەللىلكلەرنىڭ ئۆڭ تىسىدىن قاچۇرۇپ... بولىدىغان تاز، بول- مسا... كامالىددىندا پۇل بار ئەمەسمۇ؟ ئەمدى ئۇلار ئۇنىڭ ئايىغىدا ئۆمىلەيدۇ، ھادەكتەك... رازىقمۇ... ھەئە، رازىقمۇ! رازىق گەدىنىنى قوپۇرۇپ يۇرىدۇ، يېنىچە قىر چىقىرىپ... سەن دارازىنىمۇ بىر كۈنى «جان ئاكا» دېگۈزىدۇ، كامالىددىن...

كامالىددىن بىر نەرسىگە ئۇسكەندەك قىلدى - دە، تۇمشۇقىنى ياقىسىدىن چې- قاردى. ئۇ، خىيال بىلەن بولۇپ يولىدىن چىقىپ، شورلۇق تۇز لەگگە بېسىقلىق بورا دۆۋىسىنىڭ قېشىغا كېلىپ قاپتۇ. كامالىددىن كۆزىنى يوغان ئاچتى. بورا دۆۋىسى؟ رازىقنىڭ؟ ئۇ مۇتتە- ھەمۇ خېلى يىغىپتۇ، بىرەر يۈز پارچە چەققۇدەك. خىيالىدىزە، يەكشەنبە كۈنى بورا ئالىدىغانلارنى مۇشۇ بوربسى بىلەن ئۇلۇۋېلىپ، ئۇلارغا چوپقەت بولغىدەك... ئۇ چاغدا كامالىددىننىڭ بوربسىنىڭ كۈرسى چۈشىدۇ. ياق... خېرىدارنى كامالىددىن بىراقلا تارتىپ كېتىدۇ، ئۇ چاغدا...

كامالىددىننىڭ چىشلىرى كاسىلداپ، پۈ- تۈن ئەزايى تىترەيتتى، كۆزلىرى ھازىرلا چىقىپ كېتىدىغاندەك چەكچىيىپ كەتتى. ئۇ... ئۇ بۇرۇنراق نېمىشقا ئويلىمىدىكىن؟ ئويلى- مىدى ئەمەس... ئويلىدى، لېكىن ھېچ- نەرسە قىلالمىدى، يەتتە ـــ سەككىز گادايىنى بوراڭنى رازىققا ساتماي ماڭا سات دەپ توسۇپ قالالمىدى. رازىق ئوقۇتۇشەتكەن ئوخشايدۇ ئۇ چۆچىلەرنى... ياق، ئاشۇ رازىققا خېرىدارنى تارتقۇزۇپ قويغىچە ئۆلۈۋالسا بولىدۇ... ئۇ، قولىدىكى تاماكا- سىنى قاتتىق شوربدى. شامالدا تاماكا چوغى چىرسىلداپ، چېچىلىپ ئۇچتى. كا- مالىددىن تاماكا چوغىغا چەكچىيىپ قاراپ قالدى. توختاپ تۇر! مانا يولى تېپىلدى. بىراقلا... ھەممىسىنى... ھە ئەمە- دى دۇشمەنلىشىپ باقە قېنى؟...

كامالىددىن ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتتى. ئىنسى - جىن كۆرۈنمەيدۇ. بوران ھۆر- كىرەيدۇ. مەھەللە تەرەپتىن ئىتلارنىڭ ئەنسىز قاۋىغىنى ئاڭلىنىدۇ. بىر ئېشەك ئاچچىقى كېلىۋاتقاندەك جان - جەھلى بىلەن ھاڭرايدۇ. ئاسماندا بىر تالمۇ يۇل- تۇز كۆرۈنمەيدۇ.

كامالىددىن كۆپ ئويلىنىپ تۇرماستىن قولىدىكى تاماكىنى قاتتىق بىر شورىۋېلىپ، قىپقىزىل يېلىنجاپ تۇرغان تاماكا قالدۇ- قىنى شامالدا شالدىرلاپ تۇرغان بورا دۆۋىسىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى ئاراشقا تاشلىۋەتتى - دە، ئالاق - جالاق قىلىپ ئەتراپىغا قارىۋېتىپ، يول تەرەپكە ئەمەس، شۋاقلىق تەرەپكە پاپپاسلاپ يۈگۈردى ۋە يېقىلىپ - قوپۇپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ، مەھەللىنىڭ نېرىقى بېشى بىلەن ئايلىنىپ ئۆيى تەرەپكە كېتىپ قالدى.

12

ئەتىسى، مەھەللىلكلەر رازىقنىڭ بوربسى بېسىلغان مەھەللە سىرتىدىكى تۆزلەڭدە بىر دۆۋە قومۇش كۆلىنى كۆردى. كۆل دۆۋىسىنىڭ يېنىدا رازىقنىڭ كېسەلچان قېرى ئانىسى خودىدى بالىسى ئۆلگەندەك ھازا ئېچىپ پۇتۇن ئاۋازى بىلەن زارلاپ يىغلىغىنىچە مۇكچۈيۈپ ئولتۇراتتى.

رازىقنىڭ يۈز نەچچە پارچە بورىسى كۆيۈپ كېتىپتۇ، بىر قالام پاخال دەك ئەمدى. ئاز بولغاندىمۇ 7 — 8 يۈز كوي كۈلگە ئايلانغانىدى. رازىق ئانىسىدىن سەل نېرىراقتا، ئىككىسى قولى بىلەن بېشىنى چاڭگاللىغىنىچە چاتىرىقىغا قاراپ ئولتۇراتتى. ئۇ غەق مەست ئىدى. كىشى لەر ئۇنى ھادەكنىڭ ئاشپۇزۇلدا ئېغىناپ ياتقان يېرىدىن تارتىشتۇرۇپ ئەكەلگەنىدى. ئۇنىڭ ئاغزى گەپكە كەلمەيتتى، چىرايى ئاشۇ دۆۋىلىنىپ ياتقان قوموش كۈلىدەك قارىيىپ كەتكەنىدى. ئادەملەر بارغانسېرى كۆپەيدى. رازىقنىڭ ئانىسىنىڭ ناله - پەريادىغا، رازىققا بورىسىنى ئۆتكۈزۈپ تېخى پۈلىنى ئالمىغان ئامانقۇل چورۇقنىڭ خوتۇنىنىڭ يىغىسى قوشۇلدى. ئادەملەر دەم غەق مەست پېتى دەلدۇگۇنۇپ ئولتۇرغان رازىققا، دەم دۆۋىلىنىپ ياتقان قوموش كۈلى دۆۋىسىگە، دەم تولا يىغلاپ ئۇنى پۈتۈپ ئايلىنىپ قالاي دەپ قالغان رازىقنىڭ ئانىسىغا قاراپ ئېغىر تىنىشىپ بىر - بىرلەپ كېتىپ قېلىشتى.

13

ئەتىسى شەھەردىن ساقچىلار چىقتى. مەھەللىلىكلەردىن ئۇنى - بۇنى سوردىدى. كېيىن ھادەكنىڭكىگە كېلىشىپ، ئاخشام ئولتۇرۇشقانلارنى دېرەكلىدى. ھادى ساقچىلارغا ھەدەپ جوخولۇق قىلغاچ، سىرلىق ھىجىيىپ، ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا كۈسۈرلىغىلى تۇردى. كامالىددىن ئاشپۇزۇلدا ئىدى. ئۇ، تىكلاپ كەلگەنىدى. ئاش يېگەن بولۇالدى. ساقچىلار كامالىددىنغا ھومۇيۇپ قاراشقىلى تۇردى. كامالىددىنىڭ يۈرىكى ئاسقىپ كەتتى. ئۇ، ھادەككە گۆلۈيۈپ قارىدى. ھادەك بىر پىيالە چاي ئەكىلىپ كامالىددىنىڭ ئالدىغا قويۇپ، ھىجىيىپ، پىچىرلىدى:

— ساقچىلار سېنى تۇتسىز دەيدۇ، دەررۇ قاچ. ئۇرۇمچىگىلا.

كامالىددىن چاچراپ قوپتى:

— ئاناڭنىڭ قېشىغا قاچىمەنمۇ؟

ئۇنىڭ چىرايى تۆمۈردەك كۆكۈرۈپ، بويۇن تومۇرلىرى بورتۇپ چىققانىدى:

— ... تۆتنى يا مەن ياقمىسام... مېنى نېمىدەپ تۇتقىدەك...

ئۇنىڭ لەۋلىرى تىترەپ كەتتى.

ساقچىلار تاماق يەپ بولۇشىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشقانىدەك كامالىددىنغا قادىلىپ تۇرۇۋېلىشتى. كامالىددىننىڭ گېلىدىن ئاش ئۆتمەيدى، نېرىسىغا ئىتتەرسە، بېرىسىگە يېنىپ. ئاخىرى چوكىنى تاشلاپ تەخسىنى سۈرۈپ قويدى - دە، پېشانىسىدىكى مۇزدەك تەرنى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ ئورنىدىن قوپتى.

— مەيەرگە كەل. كامالىددىن دېگەن سەنمۇ؟

كامالىددىننىڭ پۈت - قولى تىترىگىلى تۇردى. بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ ساقچىلار ئولتۇرغان شىرەگە باردى.

— ھەئە، مەن...

ساقىلى ئۆسۈپ كەتكەن، قارامۇتۇق ساقچى ئېشەك ئوغرىسىغا قارىغاندەك ئۇنىڭغا يەر تېگىدىن قارىغىلى تۇردى.

— ئاخشام بۇ يەردىن ئۆزۈك يالغۇز كەتتىڭمۇ؟

— ياق، سىياۋۇش بىلەن كەتتىم.

— سىياۋۇش دېگىنىڭ كىم؟ قېنى ئۇ؟ نەگىمچە بىللە ماڭمىدىلار؟

ئەتراپتا ئادەملەر كۆپ ئىدى. بۇ مەھەللىگە ئەزەلدىن ساقچىلار كېلىپ باقمىغانىدى. بىرەر يىلدىن بېرى پات - پات كېلىدىغان بولۇشتى. بۇگۈن ئادەملەر ساقچىنى ۋە ساقچى تۇتسىدىغان ئادەمنى كۆرگىلى

كېلىشكەنىدى. ساقچىلار تامىقىنى يەپ بولسا كىمنى تۇتار ئىكەن، دەپ ئاشپۇزۇلىڭ ئالدىدا كۆسۈرلىشىپ تۇرۇشقان ئادەملەر گۇرىدە ئولاشتى. ئۇنىڭ ئارىسىدا سىياۋۇشمۇ بار ئىدى.

— ئەنە، سىياۋۇش، — ھادى سىياۋۇشنى كۆرسەتتى.

— بېرى كەل، — ساقچى ئەمدى سىياۋۇشقا قادالدى. سىياۋۇش بوينىنى ئېچىگە تىقىپ، قولىنى قوشتۇرغىنىچە ساقچىنىڭ ئالدىغا دەلدۇگۇنۇپ - دەلدۇگۇنۇپ مېڭىپ كەلدى ۋە ساقچىنىڭ قورقۇنچلۇق كۆزلىرىگە ئەخمەقلەرچە ھەجىيىپ تىكىلدى. ساقچى سىياۋۇشنىڭ ئۇستىبېشىغا ھەيران بولۇپ كۆز يۈگۈرتتى. سىياۋۇشنىڭ باش - كۆزى قارىغۇسىز ئىدى. كىيىملىرى جۇلجۇل بولۇپ، ئۆسۈپ كەتكەن چاچ - ساقىلىغا سامان، ئوت - خەس پارچىلىرى چاپلىشىپ قالغانىدى. يۈز - كۆزى ئىششىپ كەتكەنىدى. چىرايىدا قان دىدارى يوق ئىدى. چاپاق باسقان كۆزلىرى ئۆلۈكىنىڭ كۆزىدەك پارقىرايتتى. خېلى زامانلاردىن بېرى يۈز-كۆزىنى يۇمىغاچقا، باش - كۆزى موردىن چىققاندەك قاسىاقلىشىپ كەتكەنىدى. ئەزا-يىدىن گۈپۈلدەپ ھاراق پۇرايتتى.

— سىياۋۇش دېگەن سەنمۇ؟ — ساقچى چىرايىنى بىرقىسما قىلىپ سورىدى.

سىياۋۇش ساقچىغا قاراپ ئېلىشىپ قالغاندەك ھەجايىدى:

— ھە... ئە... مەن بولماي كىم؟... ئەمىسە... — ئۇ، تىلى ئاغزىغا پاتمىغاندەك تىلىنى چايناپ گۇڭرىدى.

— سەن ئاخشام نەدە يۈردۈڭ؟

— ئاخشام... مەشەدە، ئۆيدە... زاپپانىڭ سامانلىقى ... دا ...

سىياۋۇشنىڭ تىلى كالۋالىشىپ، گېپىنى ئاڭقىرغىلى بولمايتتى.

ساقچىلار بىر - بىرىگە قارىشىپ قويدى.

— نېمە بولغان ئادەم بۇ؟

راجى قورۇق دېگەن ئادەم چۈشەندۈردى:

— بۇ ئەسلى ساپساقلا ئادەم ئىدى. ھاراق مۇشۇنداق قىلمۇەتتى. ئۆزى ئۇستا تۆمۈرچى. ئۇ سوققان كەتمەن، ئورغاق، چالغىلارنىڭ داڭقى بار... يەرنى كۆتۈرە بەرگەندىن كېيىن ئوبدانلا بېيىپ قالغانىدى. ئۇن زاۋۇتى، ياغ زاۋۇتى قۇرىمەن دەپمۇ يۈرگەن، كېيىن...

— مۇشۇ ھادەكنىڭ ھارىقى جايلىدى ئۇنى... — ئەيسا قوتاز ئۇن قاتتى، — ھادەك شىلاپ يۈرۈپ ھاراق ئىچىۋۈپ يولدىن چىقاردى. ئاياغىغسىغا كېلىپ بامداتتىن يەتتە خۇپتەنگىچە ھاراق ئىچىدىغان بولۇۋالدى. ھاراق ئىچمىسە ئۆزە تۇرالمايدۇ... تاپقان - تەرگىنىنى بۇزۇپ-چېچىپ، ئۆزى تالادا قالدى... ماخودا، سامانخانىدا سۆرۈلۈپ يۈرۈيدۇ... ھادەك ئەمدى ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويمايدۇ...

ھادەك ئېتىلىپ كەلدى، ئۇنىڭ يۈز - كۆزى خوراز تاجسىدەك قىزارغانىدى.

— ھاراق دېگەننى ھۆكۈمەت ئىشلەپچىقارغان، ھەر قايسىڭنىڭ ئاغزىغا قۇيدۇممۇ؟ چىدىمساڭ ئىچىشمىسەڭ بولمامدۇ؟

— ياش باللىنى ھاراق بىلەن كاردىن چىقىرىپ بولدى بۇ خۇنخور...

— مەھەللىنى بۇلغاپ، ھەممىنى يولدىن چىقارغان مۇشۇ ھادەك... ھاراق، نەشە، قىمار بىلەن...

— سەن كەلمەستە، ھاراق، نەشە دېگەنىنى بىلمەيتتۇقاۋاي بىز.

ساقچى ئورنىدىن قوپتى.

— بولدى، بولدى. بۇ گەپنى كېيىن قىلىشىمىز. دېمىسىمۇ 20 — 30 يىلنىڭياقى بۇ مەھەللىدە بىرەر ئەنزە تۇغۇلۇپباقمىغانتى.ھازىر سەپسەن قىمارۋاز،

هاراقكەش، لۇكچەك، قاتىلنىڭ ئۇۋىسى بولۇپ قالغىلى قويتى بۇ يەر. سەككىز-ئونىڭ سولىنىپ ياتقىنىڭ يەتمىگەندەك يەنە ئوت قويغۇچىمۇ چىقىۋاتىدۇ... پۈل بېقىنىڭغا ئۇسۇۋاتىدۇ ھەر قايسىڭنىڭ. شۇ هاراقتا خەجلىگەن پۇلۇڭنى بالىلىرىڭنى ئوقۇتۇشقا خەجلەشسەڭ بولمامدۇ ئاغىنىلەر؟ يىغىپ - سۈرۈشتۈرۈپ كەلسە ئوندىن توققۇزۇڭ ساۋاتسىز... يەنە هاراقنى ئۆلگىدەك ئىچىشىپ جاھانىنى بېشىڭغا كىيىشسەن، ئاتا - بوۋاڭنى گۆرىدە تىنچ ياتقىلى قويماي! قېنى، قىلمىغىنىڭ بولسا قىلمۇەر، ئاخىرىدا نەگە بېرىشارسەنكىن...

— مۇشۇ هادەكنى كۆزدىن يوقاتمىسا، هەممە ئادەمنى ۋەيران قىلمىدۇبۇتاز!

— هېلىمۇ هايۋان قىلمۇەتتى بالىلىرىمىزنى مۇشۇ! دوزاقتا تۇتروق بولىدىغان...

— ئەسلى تۇتىدىغان ئادەم مۇشۇ هادەكتى... هاراق ساتقانغا، ياش باللىنى بۇزغانغا تويۇڭە دەپ بۇ خۇمپەرنى...

ساقچى كامالىددىنغا ئۆرۈلدى.

— سەن ئاخشام سىياۋۇشنى نەدە كۆرۈۋىدىڭ؟

تۇيۇقسىز سوراقتىن كامالىددىن چۆچۈپ كەتتى.

— مەن... مەن... هادىنىڭ ئۆيىدىن چىقسام، دەلدەڭشىپ مېڭىپتىكەن، مەھەللىگە... كېيىن مەندىن ئايرىلىپ قالدى. ئاشۇ... ئاشۇ ئوت كەتكەن يەردە...

— نېمە ئىش قىلۇېتىپتىكەن دېدىڭ يولدا؟

— هە... هە... دەلدەڭشىپ يۈرۈپتىكەن، قولىدا تاماكا... بەڭمىكىن، بەك پۇراپ كېتىپتىكەن...

— سەن... گەپ قىلدىڭمۇ سىياۋۇشقا؟

— مەن... مەن... نېمە ئىش قىلۇاتىسەن، دېسەم مەشەدە ئۇخلايمەن دېگەن...

ئاشۇ بورىنىڭ ئارىسىدا...

ساقچى سىياۋۇشقا ئۆرۈلدى:

— راستمۇ؟

سىياۋۇش بېشىنى گىلدىڭشىتىپ هەجايىدى.

— راست.

— سىياۋۇش بەك چېكەمدۇ؟ — ساقچى ئەيسا قوتازدىن سورىدى.

— چېكمىدۇ. هاراقمۇ ئىچمىدۇ، بەڭمۇ چېكمىدۇ.

— بۇرۇن تاماكىمۇ چەكمەيدىغان.

— ناماز ئوقۇيتتى تېخى... خېلى ئىلمى بار نېمە بولمىسا، ئېتىنى يازالايدۇ.

ساقچى كامالىددىندىن يەنە سورىدى:

— سەن ئۇ يەردە توختىدىڭمۇ؟

— ياق... ياق... ياق، مەن ئۇنىڭدىن شۇنداق دەپ سورىدىم - دە، هايال بولماي ئۆيۈمگە كەتتىم، بۇ يەردە تاماكا چەكمىگەن، دەپ قويۇپ.

— راست شۇنداق دېدىمۇ؟

سىياۋۇش بۇرنىنى تارتىپ قويدى.

— هەئە... شۇنداق دېدى... — دەپ هەجايىدى ئۇ خۇشال بولۇپ.

ساقچى كامالىددىنغا شۇبهە بىلەن تىكىلدى. كامالىددىننىڭ تېنى جۇغۇلداپ كەتتى. بېشىغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك.

— جۇرە، سىياۋۇش بىز بىلەن.

سىياۋۇش ساقچىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ گىلدىڭشىپ ماڭدى. شۇ تاپتا ئۇ مېهمان بولۇشقا ماڭغاندەك خۇشال كۆرۈنەتتى.

— تويە هاراقا.

— بىچارە... يۇۋاش نېمىتى...

— هاراق كاردىن چىقاردى - هە؟ ساپ ساق ئادەمنى.

— ئەمدى قانداق قىلار؟

ساقچىنىڭ موتسىكلىتى توپا تۇزۇتۈپ شەھەر تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

بايا خەتنىڭ گېپىدىن قېچىپ ئۆيىگە

كىرىۋالغان ھادى ساقچىنىڭ موتسىكلىتى ئۈزىشى بىلەنلا ئۆيدىن ئېتىلىپ چىقتى:

— قېنى، كېسىپ بەردىمۇ ساقچى؟ يوقۇ- لۇش بۇ يەردىن، ھۇ، تۇزۇمنى يەپ تۇز- لۇقۇمغا چىچىدىغان كالۋالار...

بايا ئۇنى - بۇنى دېيىشىپ، ھادىنىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلغانلار توپتىن سۇ- غۇرۇلۇشۇپ چىقتى - دە، تىكىۋەتتى، ئۇلار ئۇ يىلدىن - بۇ يىلغا ئاشپۇزۇلغا كەلمەي- دىغان، بىكار ۋاقتىنى مەسچىتتە ياكى مەسچىتنىڭ ئالدىدا ئۆتكۈزىدىغانلار ئىدى. ياشلار كەتمەي قېلىشتى. ھادەك كامالىددىن- نىڭ يېنىغا كەلدى:

— خاپا بولما، چاقچاق قىلىپ قويغان- تىم، ئابايام...

كامالىددىن بوينىنى تولغاپ غۇدۇڭشىدى:

— ئوسال نېمىكەنسىنا ۋاي، سېنىمۇ كۆرۈپ قويدۇم.

— ھېچقىسى يوقۇ! تۇڭىدى، مانا، سىياۋۇش بىلەنلا كەتتى، — ھادى كامالىد- دىننىڭ قولىغا پىچىرلىدى، — بورا ئىنى ئۆتكۈزۈپ بولۇپلا مەشھەگە كەل جۇمۇ. بۇ- گۈن بىر داستىخىنىم بار، ئاندىن كەچقۇ- رۇن... ھېلىقى...

كامالىددىن ھىجايدى:

— تۆت مىڭ كويما؟

— ھە... ھە... تۆت مىڭ كوي، بۇ- گۈن بېلىقچى بايۇەتچىلەرنى سۈپۈرىمىز... ھەممىمىز بىرلىشىۋېلىپ... قانداق؟

كامالىددىن قولىنى ئىشقىلاپ، بېشىنى گىلدەڭشىتتى:

— ماقۇل، چۈشتىن كېيىنلا بىكار بولىمەن.

ئۇ بايىقى كۆڭۈلسىزلىكنى پاك - پاكىز ئۇنتۇغاندى. كۆڭلى بىراقلا كۆتۈرۈلۈپ قالدى - ئۆزى ساق قالدى. سىياۋۇش كەتتى. ھېلى ئۇچ - تۆت مىڭ كوينى قومۇرىدۇ، بورىسىنى ئۆتكۈزۈپ. كەچتە يەنە خۇدايىم بەرسە يەنە ئۇچ - تۆت مىڭ كوي كىرىدۇ، يانچۇققا. ئۇ، مەيدىسىنى كېرىپ، بورا باسقىلى كېلىدىغان ماشىنا تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. بۇ چاغدا ئاشپۇزۇل ئالدىدىكى بازارغا تەرەپ- تەرەپتىن بازارچىلار يىغىلماقتا ئىدى. ئاتلىق، ئېشەكلىك، ھارۋىلىق، موتسىكلىتلىق، يۈكلۈك، يۈكسىز.

13

ئاشپۇزۇل قايناپ كەتكەن. مەھەللىدىكى ئېتى بار بىلەن سېپى بارنىڭ بەرى يىغىل- غان. سۇپىدا، يەرگە سېلىنغان پالازدا، بورىدا.

چۈش مەھەل، ئىزغىرىن شامال، قىزار- غان كۈن، بىر تامچە قانەڭ.

— كەلگىن كامالباي، ھازىر ھەممىدىن بېيى سەن بولۇپ قالدىڭ، سېنى يوقسە- نىپ ئولتۇرۇپتىمىز.

قىزارغان كۆزلەر، ئۇتۇققان يۈزلەر، لاۋلداپ تۇرغان ئادەملەر...

— بۇ پېتىر داننى كىم سۇندۇرارىكىن...

— ھادەك، كىم بولاتتى، شۇ تازدىن باشقىسى بىكار...

چۈدىن باسقان تەخسىلەردە سوۋۇپ قال- غان ئېشىندا قورۇمىلار، بەدرەڭ، مىلىش - مىلىش...

ھادى قاياقتىندۇ پەيدا بولدى. ئۇنىڭ باش - كۆزى سويىۋەتكەن پىيازدەك يالتى- راپ كەتكەن، ھاراق كەيپىدىن، خۇشلۇق- تىن، تەردىن...

— كەل كامالباي، كەپسەن - دە، مانا مەيەرگە ئۆت، — سۆزلىرى تېيىلغاق، يې- پىشقاق، مىچ - مىچ، ياغلاپ قويغانىدەك، قويۇق ياغ تامچىپ تۇرغاندەك...

— كەل كامالىددىن، نېرىسىغا سۇرۇلەۋا، قوتۇر.

— نېمە سەتلەيسەن چوغۇنـدەك؟ پۇلـى بارنى كۆرۈپ بىر يېرىڭ قىمشۇاتامدۇ؟

— ئاغزىڭنى يۇم نىياز قىز، بولمىسا نىياز چېچىڭنى كېسىۋېلىپ ئىشتانباغ قىلىپ ئۆتكۈزۈۋالىمەن ...

باشقىچىلا قۇتراپتىغۇ بۇگۈن، بۇ تايغانلار. كامالىددىن ئولتۇردى. هادى سۇنغان ئىلمان چايىدىن ئوتلىدى.

— قېنى كامالغا قۇيە، قۇرتلىغان يېرىـدىن. ئۆز قولۇم بىلەن بىر تۇتاي.

— بوراكنى ئۆتكىۋزۈپ بولـدۇڭمۇ؟ قوماردىڭ - دە!

— نېمىنى؟ قومۇرىدىغانغا كونا قوتانـنىڭ قىغىمكەن ئۇ؟

— بولدى قىلىشقىن دەيمەن! ئۇكـام ئاۋۋال پىيالىنى قولۇڭغا ئالـە. مۇنـداق گەپ، بۇگۈن ئالتە ئوغۇل بالىنى يىغىپ يېدۇرۇپ - ئىچۈرۈپ ئولتـۇرغـىنىمنى سارايغا جورىما! ئەتىگەن دېدىمغۇ، بۇگۈن پۇل ئۈسىۋېيمىز دەپ.

مەكـكـار تاز، ئىچىـدە قان يـۇتـۇپ ئولتۇرۇۋاتسىمۇ، يەنە چاندۇرمايۋاتسىدۇ - هە! ئېشىغا توپا چاچقىنىغا كامالىددىنىڭ. كۆزلىرى باشقىچىلا ئويناپىدىغۇ هادەكنىڭ، يەنە كىمنى قويارىكىن ؟ياق، كامالىددىن قو- يىدۇ هادەكنى، ماۋۇ ئولتـۇرغـان دوست - دۇشمەننى، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئاۋۇ ئوقەتچىنى. ئۇنىڭمۇ كۆزى غىلىيپ قاپتىغـۇ بۇگـۇن. ھىجىيىشىنى، غىتمەكـتەك. تـازا چـەككـەن چېغى، مەكتىنىڭكىدىن ...

— ئىچەمدىم؟ — كامالىددىن پىيالىنى قولىغا ئالدى.

— ئىچە، گۈپپىدە.

هەمىسىنى يۇغۇشتۇرىـدۇ، كـامالىددىن، غازاڭ سۇپۇرگەندەك، قوغۇن پاساڭ قىلغانـدەك ... يانچۇقتىكـى ئـون مىڭ كـويىنى يەمچۈك قىلىپ ... هەمىسىنىڭ كـۆزى شۇـ نىڭدا ... كۇندۇزى ئۇخلىماي چۈش كۆرۈپ تۇ ... دادىسى دەيدىغان، مۇشـۇ بالامنـىڭ پېشانىسى ئـوچـۇق، تـەلىيى بـار دەپ - ئاخشام ئاۋۇ ئۇرۇمچىلىك ئاداشمۇ دېدىغۇ قىمارىدا تەلىيىڭ بار ئىكەن، دەپ ... دۇڭ قىمارۋاز بىلىدۇ. دېمىسىمۇ ئاخشام سۇپۇر- دىغۇ!

— ئىچتىم، هە؟

— قېنى، خوشە!

ۋايجان، ئوتقۇ بۇ؟ كۆيدۇرۇپ تېشىۋەتـتى بولغاي بىر يەرلىرىنى ... قوغۇشۇننى ئېرىتىپ قۇيۇۋەتكەنـدەك ... ئاچ قـورسـاق ئىچسە، ئۇچىيى پىشىپ قـالغـۇدەك ... ۋاي كاپسر، باشقا بىرنېمىنى قۇيۇپ بـەرمىگەنـدۇ - هـە! پىچاقتەك تىغى بار نېمىكىنىڭ بۇ؟ قاۋاننىڭ قىيغـۇچـىدەك ... پىيـالـىدە سۇدەك بىر پاكىز تۇرغان بىلەن ... ئاناڭنى، تۇفى ...

— يارايسەن!!!

— هەبەللى! دېگەنبىلەن ...

— ئوغـۇلبالا، كامالىددىن ... بايۋەتچـىدەك ئىچىۋەتتىڭ.

— بۇدۇكتەي ئولتۇرمامدۇ بەگ بالىسـىدەك ...

— ياشاپ كەت! ياش - ئۇسەن بالىلـىنىڭ كۆزى بولۇپ قالدىڭ مۇشۇ كـۇنـدە جۇمۇ!

شامال ئورايدۇ ... بۇلۇت يـۆگەيـدۇ ... ئىسسىق، يۇمشاق ... مۇلايىم ... شـېرىن ... يۇرىكى پاكىزلىقىپ قالدى، ئىلمان سۇدا چايقىۋەتكەندەك ... جىسمى غەلە - غەشتىن خالاس بولۇپ ... پۇت - قولى چـىڭقىلـىۋاتسىدۇ، كۇچ كىرىپ ... تەن قويۇپ يوغـىناۋاتسىدۇ ئۆزى، بوي - بەستى ئۆسۈپ - ئۆزىراپ ... جاھان نۇر ئىچىدە پارقىرايدۇ، پىرقىرايدۇ، نۇرلۇق چەمبەر بولۇپ، ئۆزى ئاشۇ چەمبەرنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا ئېگىزدىن،

ساھايىتى ئېگىزدىن تۆۋەنگە قارايدۇ، ھەممە نەرسە ــ ئاۋۇ قاينىاق بازاردىكى ئادەملەر، ئۇنى ئوراپ ئولتۇرغان ماۋۇ چۆچىلەر ئۆملەيدۇ، ئۆلەرمەن چۈشەندەك، چۈمۈلىدەك، نەمجان قۇرتتەك، ئۇنىڭ ئايغىدا ...

ــ قېنى، مانمۇ كۆتۈرۈۋەت ئەمدى كامالىددىن... ھادى ھەجايىدى. ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ، خوتۇنىدەك، ئاۋۇ كۆك كۆز خوتۇنىدەك غىلجىڭشىپ...

ــ سەل توختاپ ئىچەي...

ــ نىزىقمىا ئاداش، دادامنىڭ قىزىدەك.

ــ دادىسىدىن قورقىدۇ.

كامالىددىن ھۇمايدى، چاچراپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن. ئەتراپتىكىلەر دەررۇ جىمىدى، ئۇنىڭغا جاۋابەن تىكىلىشىپ. ھەجىمىشلىرى، ھومۇيۇشلىرى، خىرىلداپ كۈلۈشلىرى بىلەن ئۇنى جەڭگە چاقىرىپ.

ــ كىمگە دەۋاتىسەن؟ ئاۋۇ ئوسما ئوغرىسى سىڭلىڭغا بېرىپ دە، قاشلىقچى خان ئاچاڭغا بېرىپ دە بۇ گېپىمىزنى!

ــ شۇ ئەمەسمۇ!

ــ شۇ تاپتا پىچاقتىن يانمايدۇ بۇ كامالىددىن، ئاشۇ ئىككى - ئۈچ پىيالە ھاراقتىن يانامدۇ؟

كامالىددىن قولىغا پىيالىنى ئالدى. ھاراقتا ئۆزۈمنىڭ شولىسىنى كۆردى. داۋالغۇيىتتى، ئۇزىرايتتى، قىسقىرايتتى، كېڭىيەتتى، تارىياتتى، ئۇنىڭ باش شولىسى.

ــ نېمانچە قۇيدۇڭ، دەريانىڭ سۈيىدەك ...

ــ بېلىق كۆزى دەپ ئاڭلىغانمۇ؟ چوڭ شەھەردە سەپسىن مۇشۇنداق ئىچىدۇ.

ھادى يەنە ھەجايدى. كامالىددىن نەپرەت بىلەن ئاغزىنى ھىمىرىپ قويدى. خەپ توختا كۆتەرمىچىلەر، ھېلى تاۋكادا كۆرسەن كامالىددىننىڭ نوچىلىقىنى. «جېنىم ئانىكا سەن نەدە» دېگۈزمەسە ھېساب ئەمەس. كامالىددىن ئۇنچىقماي ئىچىۋەتتى. لىپىۇ لىپ بىر پىيالە ئوت سۈيى ئۇنىڭ قارنىغا شارقىراپ تۆكۈلدى.

ــ مانا ئەمدى ئوغۇلبالىغا ئوخشىدىڭ.

ــ مەيدىسىدە تۈكى بار ئەسىي ئوغۇلبالىغا...

نېمە دەيدۇ بۇ توڭگۇزلار، ئوغۇلبالا بولماي ئەمسە ... ھۇ ئاناڭنى! دادىسىدىن قورقارمىش، نېمىشقا قورقۇدەك، ئاچماق ئىشتان كىيمەيدۇ، دادىسىدىن قورقۇپ. ئۆي دېگەننى بىر قولىدا چۆرگىلەپ تۇراتقان ئوغۇلبالا ئۇ! پۇل دېگەننى تاتازلاپ تېپىپ! دادىسى كىمىتى؟ ئولتۇرسا - قوپسا «ياماڭ - بولىدۇ!» دىن باشقا گەپ ئاغزىغا كەلمەيدىغان بىر تەرسا قېرى، شۇ! «كىمىيەي دېسەم ئىشتان يوق، ئېتىم مارجان بۇۋى» دەيدىغان ... قولىدىن پوق كەلمەيدۇ، يەنە گېپى تۇگىمەيدۇ. قورۇق گەپ قۇلاققا خۇشياقمايدۇ ئەمدى. كامالىددىن قىلالىغانىنىڭ مىڭدىن بىرىنى قىلىپ ئاندىن دادا بولسۇن. ئۇ يىلدىن - بۇ يىلغا كۆكورۇپلا ئولتۇرغان، يانچۇقىنى تەتۇر ئۆرىسىگىمۇ تىيىنىنىڭ سۇنۇقى چىقمايدۇ ... بۇرۇنمۇ دادىسىدىن قورققان گەپ ئەمەستى، سەت تۇرىدۇ دېگەن گەپ. ئەمدى نېمىگە سەت تۇرىدۇ. پۇلى بارنىڭ گېپى چوڭ دەپ بىكارغا ئېيتمىغان. كامالىددىن ئەمدى ئۆزىنىڭ يولىنى تېپىۋالدى. يەتمىش پۇشتىغچە بېقىۋاتمىدۇ. ئەمدى ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىماي ھەددىمىكەن زالىم قېرىنىڭ. دېمىسىمۇ بۇنچىلىك ھېيىقىپ كەتكۈدەك نېمىسى بار؟ قىز بالىدەك. مۇشۇ ئوغرىلار- نىڭ گېپى راستەكمۇ قىلىدۇ ... ئەجەپ ياشاپ كەلدى - ھە؟ قورۇنۇپ، سەقىلىپ ...

ئۇنلۇكىرەكمۇ يۆتىلەلمەي ... ئەمدى دادىسىغا دادا بولغىچىلىكى بار كامالىددىن ئىك. يان چىك، يۈرەك توم ...

— قۇيە ھاربىقىنى ... بىلىق كۆزى قىلامسەن، پاقا كۆزى قىلامسەن ... قورقارمىش، ئىچەلمەسمىش ...

— مانا، مانا ئەمدى توخۇ قوداقتا چىقتى.

— قوندا قىقا ئەمەس، سېنىك شىللەكىگە چىقتىم. ھا - ھا - ھا. توخۇم تۇغدۇراي دەپ.

— يەنە ئاقتىن ئىچەمسەن، يا قىزىلدىنمۇ؟

— ئۆ ... ئۆ ... ئۆتەپپارەڭا زاك، بىر پىيالە قىزىل ھاراق دېگىنىكىدە بارغۇ، قىرىق ھېچقىزىنىك سۇرىتى كۆرۈنمىدۇ. ئۇنى سەندەكلەر ئىچىۋن. ماكا ئاشۇ ... ئاشۇ قۇرتلاپ كەتكەن ئاق ھاراقتىن قۇي، ئاقتىن، قورقما ... پۇل دېگەن بار، مەشھەد ئولتۇرغىنىكىنىك ھەممىسىنى سېتىۋالىمەن. ئا ... ئاكلىدىكمۇ ...

— ئوغۇلبالا.

— يىگىت دېگەن سەندەك بولسا جۇما كامالباي. قېنى، ئىچە ...

كامالىددىن ئاچكۆزلۈك بىلەن كۆتۈرۈۋەتتى، ئولتۇرغانلار بىر - بىرىگە قاراپ كۆزلىرىنى قىسىشىپ قويۇشتى.

ۋاي، بۇ ھاراق دېگەن كاپىرنى! «لەپپىدە» كۆتەردىغۇ ئادەمنى! سەگۈنچەككە سالغانىدەك، ئەركىلىتىپ ... نېمە ئاۋاز بۇ؟ شارقىراۋاتقان! دەريانىك شاۋقۇنىمۇ؟ ياق، بۇ ئاۋاز تومۇرىدىن كېلىۋاتىدۇ. كامالىددىننىك ئۆزىنىك تومۇرىدىن ... شۇنداق، سەكسەن ئىككى تومۇرىدىن. ئۇنىڭ تومۇرىدىكى قان شارقىراۋاتىدۇ. نامراتلىقتا سۈيۈلۈپ، بەتىرەكلىشىپ كەتكەن، ئەمدى تويۇنۇپ، پىشىپ، سەمىرىگەن قانلىرى جانلىنىۋاتىدۇ. ئوخچۇپ، كۆۋجەۋاتىدۇ. كۆز ئاپتىپىدا پىشىپ، سەمىرىگەن ئۆستەڭ سۈيىمەك ... ئۇلغىيۋاتىدۇ، جىقلاۋاتىدۇ قىر - قىيا تەسكەيلەردە قېتىپ قالغان قار - مۇزلار تارام - تارام ئەگىز بولۇپ قوشۇلۇپ ئۇلغايغانىدەك. گۈركىرەپ تاشقانىدەك ...

ئۆزى بەك ئېگىزدە لەيلەيدۇ، ھوردەك ھاۋادەك. ئاسماندا — ئاينىك قېشىدا كۈننىك قېشىدا، يۇلتۇزنىك ئارىسىدا ... ئۇ تۆۋەنگە قارىدى. پاكار - پاكار قىڭغاي ئۆيلەرنى كۆردى، نامراتلىقتا قەددى يادەك پۈكۈلگەن دادىسىنى دادىسىدەكلەرنى كۆردى. يەنە شۇ قۇرۇق گەپنى شۇمەپ ئولتۇرىدۇ، مەسچىتنىك ئالدىدىكى چولاق سۇپىدا. «يامان بولىدۇ ... گۇناھ بولىدۇ ...» دېيىشىپ. ئۇلار ئاشۇنداق ياشاپ كەلدى. ياشاپ كەلمەيدى، جان تالىشىپ كېلىدى. يا يېيەلمەي، يا ئىچەلمەي، يا ئويىنىيالماي، بىر - بىرىگە قەلەمتىراشتەك پۈكۈلۈپ كەتكىچە تەزىم قىلىشىپ قائىدىمىش، شۇنچىلىكىكە يارامدۇ ئاشۇ كۆك نامرات ئادەملەر؟ بىر - بىرىگە قۇرۇق گەپ بىلەن، سالام - سەھەتتىن باشقىسىنى بەرمەيدىغان ئادەملەر؟ باشقا كۇن چۈشسە «ئاھ»، «ئۇھ» دىن باشقىسىغا يارىمايدىغان مەھەللىلىكلەر! كامال ئۇنداق ياشىمايدۇ، ئالدىغىنىنى ئالمدۇ، يۇلدىغىنى يۇلىدۇ، كىمنىك بولسا بولمامدۇ، كۇچى يەتسىلا، پەمى بولسىلا! سەنمۇ ئال كۈچۈك يەتسە، كامالىددىنىدەك. پۇلدىن قورقۇشلىرىچۇ تېخى، جىنىدىن قورققانىدەك. شۆكرى قىل، ئىنساب قىل دەيدۇ، نېمىگە؟ يەرگە چەكچىيىپ، لەۋلىرىنى گەز باغلىتىپ ياشاشقىمۇ؟ چامغۇر توغرىغان سۈيۈق ئاشنى كوكۇرۇتۇپ ئىچىپ ئولتۇرۇشقىمۇ؟ پۇل تاپساك شۇ كۇن يوق ساكا، بەگدەك ياشايسەن ... كامالىددىنىدەك. پۇل تېپىشنىك

بولى بولسا ... تولا گەپ ئىكەن ... يۇرتىكىڭ سەل توم بولسا، يۇزۇڭنى سەل قېلىن قىلساڭ، باغرىڭنى سەل قاتتىق تۇتساڭ، پەمىڭنى ئازراقلا جورىساڭ ... ۋاقتانى - ۋاق كەلگەندە يەنچىيدىغانىنى يەنچۈەتسەڭ ... كامالىددىن ھىجايىدى. گەۋدىسىنى ئىككى تەرەپكە چايقاپ، ئولتۇرغان يېرىدە قىمشىپ قويىدى، قانائەت، رازىمەنلىك، مەمنۇنلۇق، شادلىق ئىچىدە. ئۇ، كۆزىنى ئاشپۇزۇلىنىڭ چېتىدىكى تۇزلەكتىن ھالقىتتى.

قەبرە بىلەن، ئاشۇ زۇمچاق - زۇمچاق كۆرۈنگەن قەبرىلەر بىلەن ئۆيىنىڭ ئارىلىقىدا قورقۇپ - قورۇنۇپ، تىترەپ، ئەندىكىپ، تۆت تەرىپىگە سۈپكۈچىلەپ، قارىغۇ چاشقاندەك مۆدۈرۈپ - چوقۇرۇپ يۇرۇشلىرىنى كۆن ئۆتكۈزۈش دەيدىكەن تېخى! بىر ئەرنىڭ ئۆمرى شۇلىمۇ؟ ۋاي ئەخمەق دادىسى، تۇرغانلا ئەخمەق، پۇل دېگەن يامان نېمە ئەمەس ئىكەنغۇ؟ ... خەقمۇ مۇشۇنداق بېيىپتىكەن — ئۇنى بۇنىڭغا سوقۇپ، ئۇنىڭ دوپپىسىنى بۇنىڭغا كەيگۈزۈپ ... نەدىكى «يامان بولىدۇ» سى بىلەن قورقۇتۇپ بىر پارچە گۆش قىلىپ قويغىنى يەتمىگەندەك، يەنە تېخى «ئاتا - بوۋاڭنى ئۇنتۇما!»، «ئىنسابنى ئۇنتۇما» مىش! ئەمدى ئۇنداق كامالىددىن يوق، «چىك» دېسە «پوك» دەيدىغان. «ھايت!» دېسە «لەببەي!» دەيدىغان ... ياشايدۇ! تېلېۋىزوردا ئۆزى كۆرگەن ئادەملەر نېمە قىلغان بولسا شۇنداق قىلىپ باقىدۇ. پۇل تاپىدۇ، ئىچىدۇ، ئويناىدۇ، ئۆلۈپ كېتىدىغان جانغا ... ياشايدىغان گەپ ...!

ئىچكىۋازلىق بىر خىلدا داۋام قىلماقتا. بۇگۈن ھادى نېمىشقىدۇر مەردلىشىپ كەتتى. ھاراق - قورۇمىلارنى ئايايلا ئولتۇرمىدى. كېكەرگىچە يېيىشۇال، ئۆپكەڭ چىلاشقىچە ئىچىۋال دېگەندەك ...

ھەممىسى مەستتەك كۆرۈنسىمۇ، راست مەست بولغىنى كامالىددىن ئىدى. ئۇ ئىككى قېتىم دۇم چۈشۈپ، ئۇخلاپ قوپۇپ يەنە ئىچتى. ئۇنىڭ چىرايىدا مەستلىكتىن باشقا ھېچقانداق ئىپادە يوق ئىدى. يۈز - كۆزلىرى ھاراق دەستىدىن ئۇتۇقۇپ — ئىششىغانىدى. گەپ - سۆزلىرى ئوڭ - تەتۇر ئىدى. نېمە يەپ - نېمە ئىچىۋاتقىنىنى بىلمەيدىغان ھالغا چۈشۈپ قالغانىدى. قالغانلىرى «ھە - ھۇ» بىلەن كەچ كىرىشىنى كۈتمەكتە ئىدى.

ئۇتۇققان كۈن. كۆرۈۋاتقانلىرىغا چىداپ تۇرالماي، ئېسىلىۋاتقاندەك. قان رەڭلىك شەپەق. قىلغۇلۇق ۋە بولغۇلۇقتىن ئاسمانىمۇ بېتى قىزىرىۋاتقاندەك. ئۇپۇق تەرەپتىن سۇر رەڭ قاراڭغۇلۇق ئالدىرماي كۆتۈرۈلۈپ كەلمەكتە، ئاستا، بەكمۇ ئاستا، ئۇن - تۈنسىز ئۆمىلەپ كېلىۋاتقان مۇدھىش ھايۋاندەك ...

— قېنى، قۇيىمامسەن؟

— ئىچە باللا! بۇگۈن ئىچمىسەڭ قاچان ئىچىسەن؟

— ھادى، ھەي ھادىكا ... ماۋۇنىڭ قۇسۇقىنى ئېلىۋەتسەڭچۇ! ئېچىتىۋەتتى ھەممە يەرنى ...

— قارىقى ئارقىسىغا تارتىلمىتۇ. ئەمدى قۇيما ...

— كىمگە؟ ئىچمەنغۇ؟ كىمنىڭ قارىقى تارتىلمىتۇ! تارتىلسا نېمە بوپتۇ ... تارتىلغىسى كەلگەندۇ ... قۇيە ھارىقىنى ...

— قېنى، خوش كەتتى.

— يارايسەن!

— ھەي، قايسىڭنىڭ قېرىنىغا پىچاق تېڭىپ كەتتى، سېسىتىۋەتتىڭغۇ داستىخاننى ... قىزارغان يۈزلەر، غىلايغان كۆزلەر،

هارماس ۋە پاسكىنا ئېغىزلار ... قىقاس - چۇقانلار ...

بىر كەمدە يولدا تىللاخان ئاتا پەيدا بولدى. ناھايىتى يىراقتىن كەلگەنىدەك قىلاتتى. ئۇستىبېشى چاك ئىدى. ئەسكى مالخىيىنىڭ ئاستىدىن مۇرىسىگە چېچىلىپ تۇرغان بوزرەڭ چاچلىرى چىگىچ ۋە مەينەت كۆرۈنەتتى. يىرتىلىپ جۇلدۇر كېپەن بولۇپ كەتكەن كىيىملىرى ئۇنىڭ ئوروق ۋە قارايغان قاغجىراق تېنىنى ئارانلا ياپاتتى. يالىڭاياغ پۇتى چاك - چاك يېرىلغانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ...

ئۇ ئاشپۇزۇل تەرەپكە قايرىلىپ توپقا يېقىنلاپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ...

ئۇ تەكرارلىدى. ئۇلارنى ئاڭلىماي قالدى دەپ. ھېچكىم ئىرەن قىلمىدى. ئۇلار ئىچكىۋازلىق بىلەن بەنت ئىدى. ئۇلارنىڭ ئاغزى بىكار ئەمەس. يەيدۇ، ئىچىدۇ. بىر - بىرىگە ئىسپلاس تىللار بىلەن چاقچاق قىلىشىدۇ. ئۆزلىرى ئادەم ئەمەستەك، ھېچ قىزارماي. كۈلۈشىدۇ، ساراڭدەك.

ئىلگىرى «كىچىك، تىللاخان ئاتا!» دېيىشىپ، «دۇررىدە» قويۇشىدىغان، مەھەللىسى، ئاتا - بوۋىلىرى تۇغرىسىدىكى چىرايلىق رىۋايەتلەرنى ئاڭلاشقا خۇشتار بالىلار ئىدى. تىللاخان ئاتا ئۇلارغا تىل چىقارغان، ئاشۇ چۆچەكلىرى بىلەن، خىيال ئاتا قىلغان ئۇلارغا، ئاشۇ رىۋايەتلىرى بىلەن. ئۇلار زېرىكمەيتتى رىۋايەتلەردىن، تىللاخان ئاتىدىن ... كەلمەي قويسا يوقسىناتتى، ئىزدەيتتى، كەلسە خۇشال بولاتتى، بىر - بىرىدىن قىزغىنىشىپ، ئۇنىڭغا يېقىنچىلىق قىلاتتى. ئادەم بولۇشنىڭ يوللىرىنى، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ئىزلىرىنى سوراشاتتى ... دىللىرىغا پۈكۈشەتتى. ماختىنىشىپ، سۆزلەپ يۈرەتتى ئاڭلىغانلىرىنى! سۆزلەپ يۈرۈپ ئاۋۇتاتتى ئۆزلىرىنىڭ خىياللىرىنى قېتىپ. بۇ ئاينىڭ دۇنيا، قۇياش، ئاي، يۇلتۇزلار، تاغلار، ئورمانلىقلار، كۆل، دەريا، ئۆلۈم، ھايات، يىراق تارىخ، مۇقام تۇغرىسىدىكى سۆزلىرىگە جان بېرەتتى، ئاشۇ ياشلىق خىياللىرى، ياشلىق ئويلىرى بىلەن ۋە ئىنتىلىشلىرى بىلەن ...

ئەمدىچۇ؟ ئاشۇلار شۇما! مۇشۇلار ھېلىقى بالىلارمۇ؟ بۇ ۋاي رەسۋاچىلىققا بويىنىغىچە پېتىپ ئولتۇرغان توپقا قارىغىنىچە داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى، ئاسماندىن يەرگە چۈشكەندەك بولۇپ. خۇددىنى يوقاتقان بۇ توپ كۈلۈشمەكتە، خىرقىراشماقتا، ھۆركىرەشمەكتە ئىدى، بىر توپ ھايۋانلاردەك. كامالىددىن شۇ توپنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ غالجىرى ئىدى. ئۇنىڭ چاچلىرى چۈۋۈلغان، ياقىسى ئېچىۋېتىلگەن، ئىشتىنىنىڭ ئالدى ئېچىلىپ قالغان، قولىدا شالاقشىپ تۇرغان ھاراق شىشىسى، كۆزلىرى سارىڭنىڭ كۆزىدەك پارقىرايدۇ، ئاغزىدىن ئاق ئىت كىرىپ، قارا ئىت چىقىدۇ. قولىنى كىملەرگىدۇ جۇنۇپ ۋارقىرايدۇ، جارقىرايدۇ، گاھىدا شىشىنى داستىخان ئۈستىگە ئۇرۇدۇ. جاۋغىيىدا ئاش يۇقىنداسى، پېشانىسىدە تەر چېپىلدايدۇ. ئۇ بىر كەمدە ئۈدۈلدا ئۆزىگە رەڭگى ئۆچكەن ھالدا ھاك - تاك بولۇپ قاراپ قالغان تىللاخان ئاتىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە تىللاخان ئاتا بىر قېرى ئۆچكەدەك، ھېلىلا پاتقاققا يىقىلىپ قوپقان نىمجان، ئۆلەرمەن ئۆچكەدەك كۆرۈندى. بىر ئەمەس، ئىككى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزىگە ھەممىلا نەرسە ئىككى كۆرۈنەتتى! ئۆزى تۆت كۆزلۈك بولۇپ قالغاندەك. راستىنلا ئىككى ئۆچكە،

ساقاللىق، ھاسا تۇتۇۋالغان. مەينەت، قېرى ئۆچكە، ساقاللىرى تىترەپ تۇرغان. كۆزلىرىدىن ئەلەم، ئىچ ئاغرىتىش، ئومىدسىزلىك، بىچارىلىق ئەلەڭگىپ تۇرغان ئىككى ئۆچكە. بىر چاغلاردا نەدىكى يوقىلاڭ ئەپسانىلەر بىلەن ئۇنى چالغىتىپ يۈرگەن ساراڭ ئۆچكە ... كامالىددىن ئاشۇنىڭغا، ئاشۇنىڭ بىلىجىرلاشلىرىغا ئىشىنىپ ياشاپتىكەن. ئەنە ئۇنىڭ تۇرقى، ئۇنىيانىڭ سىرلىرىدىن خەۋەردار دەپ چوڭ بىلگەن ئىلمىشاڭغۇنىڭ تۇرقى ئەنە! پۇتۇن ساتىنى يىغىپ ئۆزىگە قوشۇپ ساتسا ئوچەنگە يارىمايدۇ. ئاشۇ جېنىدا كامالىددىننى ئۆزىگە رام قىلمۇاپتىكەن - ھە؟ بىر ئۆمۈر داڭگال غاجاپ، ئەسكى مازار، ئۆچۈق تامدا ئالۋاستىدەك تەنھا ياشاپ ئۆرگەن بىر ماكانسىز دىۋانە! ئۇنىڭغا ھادىجىلىك بىر كىشىنىڭ يولىنى ئۆگەتكەن بولسا كاشكى، شۇنچە يىلدىن بېرى بۇ ساراڭ ئازغۇن. ھۇ قېرى ئۆچكە، بوز ئۆچكە، تۇكسىز ئۆچكە ...

— ئۆچكە! قېرى ئۆچكە، يوقال بۇ يەردىن ...!

كامالىددىننىڭ ئاۋازى گۈلدۈرلەپ چىقتى. مەستلەر ھەيران بولۇشقانىدەك كامالىددىنغا قاراشتى. كامالىددىننىڭ ئۆزلىرىگە ئەمەس، توپنىڭ نېرىسىدىكى كىمدۇر بىرىگە قان قۇيۇلغان كۆزلىرى بىلەن چەكچىيىپ قاراپ قالغىنىنى كۆرۈپ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قاراشتى ۋە خۇددىنى يوقاتقانىدەك داڭقېتىپ تۇرۇپ قالغان تىللاخان ئاتىنى كۆرۈشتى. كىمدۇر بىرى ئارسىزلىق بىلەن قەھ - قەقلاپ كۈلۈۋەتتى.

— را ... را ... راست، بەئەينى قېرى ئۆچكە ... — قالغانلىرى قوشۇلۇپ كۈلۈشتى.

— تۇكىنى كۆيە يەپ كەتكەن ئۆچكە ...

— قاسساپقا يارىماس بولۇپ قالغان ئۇ ... ئۆچكە ...

— مەرەپ بەرسەڭ بىر پىيالە ھاراق بېرىمەن ...

— مە ... مە ... دەپ ...

— مە، مۇنۇ ھاراقتا مەينەت ساقلىڭنى يۇيىۋالغىن ...

قىقاس كۈلكە. بوۋاي جالاقلاپ تىترىدى، تۇتقاق كېسىلدەك. لەۋلىرى كۆكۈرۈپ كەتتى شۇ ئاندا. كۆز چانىقى ياشقا تولدى، ھېلىلا «پاڭگىدە» ئېتىلىپ يىغلىۋېتىدىغاندەك. راست يىغلىدى. ئاخىرى يىغلىۋەتتى. يۇم - يۇم يىغلىدى. كىچىك بالىدەك. كۆز ياشلىرى ئۇنىڭ مەينەت ساقلىنى يۇيۇپ ئاقماقتا ئىدى.

— جۇرۇڭ ئاتا ... بۇ يەردىن كېتەيلى ...

بۇ مۇئەللىم ئىدى. ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولغانىدى. ياق، يەردىن ئونگەنىدەك. ئۇنىڭ كۆزلىرىگىمۇ ياش تولغان، چىرايى تاتىرىپ كەتكەن، قوناق شوپۇرىدەك.

— كېتەيلى، ئاتا ...

بوۋاي توپقا تىكىلگىنىچە قىمىرقىلمايدۇ. جېنى چىقىپ كەتكەندەك. بوۋاي سىنەسىنى تىترىتىپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى ۋە ئالدىغا بىر قەدەم ماڭدى، ئۇنىڭ كۆزى كامالىددىنغا قادالغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن دەھشەت ياغمدۇ. ئۆلۈۋاتقانىدەك.

— گۇناھلىرىڭنى زېمىن قانداق كۆتۈرۈۋاتقاندۇ؟ شۇ تاپتا! ياق ... زېمىنمۇ كۆتۈرمەيدۇ ئەمدى. زېمىنمۇ چىدىمايدۇ ... سەنلەرگە دۇشمەننىڭ ھاجىتى يوق، ھېچكىم دۇشمەن بولمايدۇ ... ئۆزلىرىڭ ئۆزۈڭگە دۇشمەن! دۇشمەنگە ئەرزىشىمەيسەن ھەرقايسىڭ، پەقەت ئۆزۈڭگە ئەرزىشىسەن، دۇشمەن بېرىپ بولالمىغان ئۆلۈمگە، ھالاكەتكە بىرلىگۈجە يېتىشىپسەن! نەسلىڭ مانا شۇ ھاراق بىلەن،

گۈناھ بىلەن قۇرۇيدىغان بولدىغۇ ئەمدى ... ئاتا ئىزىدىن تېيىپ ئېرىشكىنىڭ شۇ بولدىمۇ؟...

بوۋاينىڭ ئاۋازى خىرقىراپ قالدى. ئۇنىڭ ئورۇق، يۇڭلۇك مەيدىسى ئۆرلەيتتى، تۆمۈرچىنىڭ كۈرىكىدەك. تىنىقى ئىچىگە پاتمايتتى، ھاسىرايتتى. پۈتۈن تېنى بىلەن تىترەيتتى، كېسەل تەگكەن ئىتتەك ...

بوۋاي ئۇشتۇمتۇت ئارقىسىغا قىڭغايدى. مۇئەللىم بالا يۆلىۋالدى. بوۋاي ئايلىنىپ قالغانىدى. مۇئەللىم بالا بوۋاينى تەسلىكتە ھاياش قىلىۋالدى.

— قېرى ئۆچكە جان بەردى.

— ھەي ئەپەندى، ئۇ ئۆچكىنىڭ ساقلىمنى كېسىۋال ... باللارغا سۈپۈرگە قىلىپ بەرگىن.

— بۇ قېرىنى مەكتەپكىگە ئاپىرىپ كۆمۈپ قوي، تاپالمان ھەققىگە بەش موچەن. نېمە؟ ئاز كۆرۈۋاتامسەن؟ ساقا ئايدا نەچچە پۇل بېرىدۇ؟ ئاشۇ بەش موچەن ئۇچۇن ئۆيىمۇ ئۆي سوكولدايسەنغۇ، قەلەندەرنىڭ كۈچۈكىدەك، بالا ئوقۇتمەن دەپ ... قارا ما پۇلنى، ئازراق بېرەيمۇ؟ سەندەك ئەپەندىدىن ئوننى سېتىۋالمەن ...

قايىر ئىدى. ئاشۇ قايىر. ھۆكۈمەت بىر لىمى بار ئادەمنىڭ گېپىنى ئاڭلايدۇ، بىز ئۇچۇن تۆت ئېغىز گەپ قىلىپ ھۆكۈمەتنىڭ قوموش ئورۇشقا رۇخسەت ئېلىپ بەرسەك، بىزنىڭ ئۇچىمىزمۇ بىر ئاپتاپ كۆرۈپ قالساق، سەن دېگەن مۇئەللىم بولغاندىكىن، دەپ يىغلىغان قايىر ئىدى، ئىككى يىل ئاۋۇال.

بوۋاينىڭ ھالى بىلەن ھەپىلىشۋاتقان مۇئەللىم ئاخىرى بېشىنى كۆتۈردى، غەزەپ، ئەلەم، خورلۇق كۆچىدە. ئۇ چىدىمىغانىدى.

— پۇل ئۇچۇن سوكولدايدۇ دەيدىغان سەن، ساقلانداڭنى ئاخىرقى ھېسابتا دەك ھايۋان بولۇپ چىقمىسۇن دەپ كۆلداپ يۇرمەن، بىلسەڭ...

ئۇ، بوۋاينى ھاپاش قىلغىنىچە توپىسى يىراقلاپ كەتتى.

بوۋاي ۋە مۇئەللىمنى ھۇشىنى يۇقاتقان تەلۈلەر قىقاس ۋە چۇقان بىلەن ئۇزىتىپ قويدى.

14

كامالىددىن نېمىشقىدۇر جىمىپ كەتتى. ئۇ شۇ تاپتا خۇشاللىق بىلەن قايغۇنى ئىلغا قىلالماس ئىدى. بېشى چىڭقىلاتتى، يەر پىرقىرايتتى، ئىچىنى نېمىدۇر تاتلايتتى، ئىچىدە بىر نەرسە ئۆرلەيتتى. ھۆرەپ يىغلىغۇسى كېلەتتى، تۇرۇپ قاقاقلاپ كۈلگىسى كېلەتتى. نېمە ئۈچۇنلىكىنى، نېمە ئۈچۇن كۈلۈپ، نېمە ئۈچۇن يىغلايدىغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. كاللىسى ئىچى بوش ئىدى. كىمدۇر بىرى ئۇنىڭ قارنىدىن يۇرەك ۋە ئەقىل دېگەن نەرسىنى يۇلۇۋالغاندەك ...

كۈن ئولتۇردى. تېخى قاراڭغۇ چۈشمىگەنىدى. ئىچىشىش داۋام قىلماقتا. ھادىنىڭ خوتۇنى ساغرىسىنى ئوينىتىپ يۇرۇپ داستىخاننى ھەر خىل يېمەكلىكلەر بىلەن بېيىتىپ تۇردى.

بۇ خوتۇننىڭ خۇلقى بۇگۈن باشقىچە ئىدى، بولۇپمۇ كامالىددىنغا. ئۇنى يېيىشكە، ئىچىشكە زورلايتتى. كۆزىگە تىكىلىپ، كۆزى ئارقىلىق ئۇنىڭ ئەت - يېنىنى سىلاپ ... كامالىددىننىڭ مۇرىسىدىن ئارتىلىپ ئۇنىڭ پېيالىسىگە چاي قۇيغاندا، راھەتتە يۆگۈناپ، چىڭقىلىپ، نېمىز كۆڭلىگە پاتماي قالغان ئەچمىكىنى كامالىددىننىڭ مۇرىسىگە ئەتەي قويۇۋالدى. كامالىددىننىڭ شۇ تاپتا ئادەملىك سېزىمى ئۆلگەن بولسىمۇ، ئەرلىك سېزىمى ئەكسىچە ھاراقنىڭ كەيپىدە

ئىممۇ قۇتراپ كەتكەنىدى. ئىسھاق، يۇمشاق ۋە ئىغىر ئەمچەكلەر مۇرىسىگە تېگىپ، ئۇنىڭ ئوچۇق تۇرغان بوينىغا سۇۋالغاندا ئەت - يېنى غۇژۇلداپ كەتتى، سۈيدۈكى قىستاپ كەتكەندەك ... ئۇ خوتۇن چاينى ئۇزاقچە قويدى، ئىالدىرىماي ... لېكىن ئاخىرى قويۇپ بەرمەي كېتىپ قالدى. ئۇ خوتۇن كېتىۋىدى، ئەمچەك تەگكەن يەر كۆيگىلى تۇردى. ئوتقا قاقلىغاندەك يۇرىكى ئوينىاپ دۈپۈلدەپ كەتتى، خوتۇن ھىدىنى تۇنجى قېتىم ھىدلىغاندەك. كامالىددىن تولغىنىپ كەتتى. ئەرمىكى شۇ خوتۇننىڭ چاي قويۇپ بەرىشىنى كۈتۈش ئىدى. شۇڭا ئۇ چاينى گۈپۈلدىتىپ ئىچىپ پىيالىنى بىكارلاپ تۇردى ۋە ئۇ خوتۇنغا ئاچ ئىنتەك تەلمۈرۈپ ئولتۇردى. خوتۇن چۈشەندى. يەنە كەلدى. پىيالىگە چاينى ئالدىرىماي، سوزۇپقىنا قويدى. ئۇ، ئىچكىنى كامالىددىننىڭ مۇرىسىدە بىر ھەم تۇرغۇزۇۋالغاندىن كېيىن ئۆرە بولۇپ، كامالىددىننىڭ كۆزىگە خۇمالىنىپ تىكىلدى ۋە مېيقىدا كۈلگىنىچە:

— ئالە ئۈكام، چېيىم قىزىقمىكەن، تېۋاتقاندۇ ... — دېدى كۆزلىرى بىلەن سىر ئېيتىپ.

كامالىددىننىڭ ھاراق ئىچىپ بولالمىغان ئاخىرقى ئەقلىنى ئۇ خوتۇننىڭ گېپىگە بىلەن، شۇ گەپنى قىلىۋاتقان چاغدىكى قىلىقلىنىشى ھارام قىلدى. ئۇنىڭ ئېچىرقىغان بۆرىنىڭ كۆزلىرىدەك يېلىنجاپ تۇرغان كۆزلىرى ئۇ خوتۇننىڭ دومبۇيۇپ تۇرغان ئەمچەكلىرىگە قادالغاندى. ئۇ، ئىلىنى قىستاپ قۇرۇق يۇتۇنغىلى تۇردى. ئاشۇ ئەمچەكلەرنى خام يەۋېتىدىغاندەك. ئۇ، قولى بىلەن بايىقى ئەمچەكلەر تەگكەن يەرنى سىلىغىلى تۇردى. «ۋاھ ... چىدىگەن ئوخشىغان ئەمچەكلەر بۇ؟! يوغان، يۇمشاق، ئېغىر ۋە ئىسسىق. يېڭىلا چىچقان كالا پوقىدەك ... ئۇنىڭ ئايالىنىڭمۇ؟ ۋاي خۇدا ئۇرسۇن! ئۇچ شۇمتەك تولا ئېمىپ، مىجىقلاۋېرىپ لاتا قىلىۋەتكەن ئەمچەكلەر. ئۇلار ئەمچەك ئەمەس، سۈيدۈك لاتىسى، ياق، خالتا ... سۈزمە خالتىسى، بالىلىرىنىڭ ئىسىقى قاچىلانغان خالتا. كامالىددىننىڭ ئىسىقى بولسا، مانا مۇنداق ئەمچەكلەرگە قاچىلانغان. تووا ... خوتۇن خەقنىڭ بۇ نېمىسى نېمىشقا ئوخشاش بولمايدىكىن؟ خوتۇنى كېسەلچان بولغاچقا، شۇنداق بولامدىغاندۇ ياكى ھەر كۆرگەن خوتۇنلارنىڭ ئەمچىكىمۇ باشقىچىلا بولامدىغاندۇ؟ ئاھ ... دەرىخا! ئەركەكنىڭ ئىسىقى قاچىلانغان ئەمچەكلەر ... كامالىددىنغا تېخى بۇنداق ئەمچەكلەر نېسىپ بولمىدى. ۋاھ ... ئاشۇ ئەمچەكلەرنى چاكىگىلىغا توشقۇزۇپ مىجىقلاپ باقسا، ئوتتەك كۆيۈۋاتقان مەڭزىگە سۈۋاپ - سۈۋاپ باقسا، يۈزىنى لىغىلداپ تۇرغان لەمپۇكىغا ياققاندەك. بېشىغا قويۇپ يېتىپ باقسا، پاختا تىققان ئىككى تاغارنىڭ ئۈستىدە دومىلىغاندەك، باشقا جىمى گەپنى قويۇپ ...»

ئۇ خوتۇن كامالىددىننىڭ ئىچىدىكىنى بىلىۋالغاندەك نازلىق كۈلۈپ، يوشۇرۇن جىلمىيىپ، كۆز - قاپاقلىرىنى سۈزۈپ كېتىپ قالدى. ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قاراپ - قاراپ كېتىپ قالدى. كامالىددىن كالپۇكىنى شوراپ، تامشىغىنىچە ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ خوتۇن ھادى بىلەن نېمىلەرنىدۇ دېيىشتى ۋە سەل بېرىسىگە ئۆتۈپ، كامالىددىنغا ئىشارەت قىلدى. شۇنى كۈتۈپ ئول تۇرغان كامالىددىننىڭ يۇرىكى ئوينىاپ كەتتى. ئۇ، تامغا تايىنىپ ئورنىدىن ئاران تۇردى ۋە ھىجايغىنىچە غالداڭلاپ ئۇ خوتۇننىڭ ئالدىغا باردى.

ـــنم ... نم دەيلا ... خېنىم ...

ئۇ خوتۇن بارمىقىنى لېۋىگە تەگكۈزۈپ كۈلدى:

ـ ئاستا گەپ قىلمىڭ، ئۇكام ... مانداق گەپ ... ئەمدى سورۇننى ئۆيگە يۆتكەيمىز ... تاۋكا ئاچمىمىز ... قانچىلىك پۇل ئەكەلدىڭىز؟ نوچىلىقىڭىز بارمۇ - يا؟ـ خوتۇن كاماللىددىننىڭ كۆزىگە تىكىلىپ يەر قمن كەلدى. جان سورايدىغان كۆزلەر. جاددىگەرنىڭ كۆزلىرى ...

ـ پۇل ... پۇل ... پۇل دېگەن بولامدىغان ... سىلىگە لازىم بولسا ... پۇل دېگەن ...

كاماللىددىن ئورنىدا غالداڭلاپ ئاران تۇراتتى. ئۇنىڭ گەۋدىسى بىر تەرەپكە قىيسىپ قالغانىدى. ئۇنى ھېچ تۇتۇۋالغانىدى. ھەر قېتىم ھېچ تۇتقاندا ئۇنىڭ گەۋدىسى بىر سىلكىنىپ، سەنتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

ـ بۇگۈنچۇ، سورۇن چوڭ بولىدۇ ... بېرىپ ھەممە پۇللىرىڭىزنى كۆتۈرۈپ كېلىڭ ... ئۇ پۇللىرىڭىز، تاڭ ئاتقاندا نەچچە ھەسسە ئاۋۇپ كېتىدۇ ... جىق ـ جىق تىكىدىغان گەپ ...

خوتۇننىڭ ئوتتەك تىنىقى كاماللىددىننىڭ بوينىغا ئۇرۇلدى. ئۇنىڭ بەدىنىنى بىر ئىسسىق جۇغۇلداش، بىر شېرىن غىدىق ئىسكەنجىگە ئېلىپ، ئۇنى بىھۇش قىلدى، ئۇنىڭ يالىڭاچ ئېتىنى چىشى مۇشۇك ئىسسىق تىلى بىلەن يالىغاندەك.

ـ ۋاي ماقۇل ... ماقۇل خېنىم ... ئەكىلەي، ھەممىسىنى ... ئەمازە ... بىر گېپىم بارتتى ... ھى ـ ھى ـ ھى... ئۇ رۇمچى پەدىسىدە بىر سۆيۈپ قويغان بولسىلا...

ـ ۋاي بېشىڭنى يەيدىغان، بوش گەپ قىل، ھادى ئاڭلاپ قالىدۇ، ـ خوتۇن قىمـ قىمقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ھادىمۇ كۈلدى.

ـ بېرىپ پۇلۇڭنىڭ ھەممىسىنى يىغ كەل ... ـ ئەمدى ئۇ بىراقلا سەنلىشىپ ئۆتتى، ـ شۇ چاغدا، ئەپلەپ تۇرغان بىرنى سۆيۈپ قويمەن ... خوتۇنىڭنىڭ تونۇرغا زاغرا ياققان پەدىسىدە «پوك - پوك» قىلىپ ئەمەس، ئۇرۇمچى پەدىسىدە لېۋىڭنىڭ بادام چاقىنىدەك، سېغىز كەمپۈت يېگەندەك «قاس - قاس» چىقىرىپ، «چوك - چوك» قىلىپ ...

ھاياسىز كۈلكىدىن ئىككىسى بوغۇلۇپ قېلىشتى.

ـ ئا ... ئا ... ئاران بىرنىما ... باشقا سەچۇ خېنىم؟ ـ كاماللىددىننىڭ نەپسى تېخى قىلداپ، ئۆزىنى تەستە بېسىۋالدى.

ـ باشقىسىما؟ ئاۋۇال پۇلۇڭنى ئەكەل، نوچىلىقىڭ بولسا ئاچاڭ تەييار ... ماڭ جۇگۇ ... ئىلدام بېرىپ كەل، ـ مەن كەتتىم ... قالغىنىنى قاراڭغۇ چۈشكەندە - ھە؟ ... ـ ئۇ خوتۇن بېلىقتەك ئويناقلاپ كۈلگىنىچە كېتىپ قالدى. كاماللىددىن ئۇنىڭ ساغرىسىغا كۆزلىرىنى تىكىپ بىر ھازاغىچە ھاڭۇېقىپ تۇرۇپ قالدى - دە، ئۇ خوتۇن ھادى بىلەن ئىچكىرىگە كىرىپ كەتكەندىن كېيىن ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، گالدا - گۇلدۇڭ دەسسەپ ئۆيگە قاراپ ماڭدى. ئەمدى ئۇ ھەممە پۇللىرىنى يىغىپ كېلىدۇ، ھەممىسىنى، جاندىن باشقىسىنى ـ پۇل دېگەننى نېمىگە تاپىدۇ ئوغۇلبالا؟ ئويناپىدىغان گەپ، تۇگىسە يەنە تاپىدىغان گەپ. ئۇمۇ باشقىلاردەك ئەركەكقۇ؟ نەرى كەم ئۇلاردىن؟ پۇل دېگەننى ئوغۇل بالىغا تېپىشقا ۋە خالىسا بۇزۇپ - چېچىشقا يارىتقان ... ئاشۇنداق خوتۇن ئۇچۇن جان كەتسىمۇ مەيلى ...

كاماللىددىن ئىگىز - پەس دەسسەپ ئۆيگە كەلدى ۋە قاشانىڭ ئۇستىدىن بوينىنى سوزۇپ ھويلا ئىچىگە

كۆز يۇگۈرتتى. باللىرى هويلىدا، تۆ-غۇلغىنىغا ئانچە ئۇزۇن بولمىغان موزاينى قوغلاپ، ئوينىشىپ يۈرۈپتۇ. ئانىسى هويلى-دىكى تونۇر ئۇچاقتا قازانبېشى بىلەن هەپ-لىشۋېتىپتۇ. دادىسى بىلەن ئاكىللىرى كۆ-رۈنمەيدۇ. خوتۇنى بىلەن يەڭگىللىرى كەچكىرىپ قالغىنىغا قارىماي تېخىچە بورا توقۇۋېتىپتۇ.

كامالىددىن قاشانىڭ شاخشا ئىشكىنى قايرىپ قورۇغا كىرىپ كەلدى، شۇ هامان باللىرى چۇرقۇرۇشۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈ-رۈپ كېلىشتى.

— دادا، بىزگە بازارلىق ...

— بىزگە نېمە ئەكەلدىڭ دادا ...

كامالىددىن گۆكسىدى،

— ئۆتىشە نېرى، پوق ئەكەلدىم، پوق ...

ئازار يېگەن باللار دادىسىنىڭ ئەپتىگە قاراپ قورقۇشۇپ ئارقىسىغا داجىشتى. خو-تۇنلار ئۇنىڭغا چۆچۈشۈپ ۋەهىم ئىچىده تىكىلىپ قېلىشتى. يېقىندىن بۇيان كامالىد-دىن ئۆيگە پات - پات مۇشۇنداق هالدا كېلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

— دا ... دام، دادام قېنى؟

— ئاكىللىرىڭ بىلەن ناماز‌غا چىقىپ كەتتى، نەده يۈردۈڭ ئۆزۈڭ؟

— كارىڭ نېمە، نەده يۈرسەم؟

— ۋۇي، ئانام‌جۇمۇ ماۋۇ، ئانامغا مۇشۇنداق يۈزى سۆرۈنلۈك قىلامسىز؟

خوتۇنى قورقۇش ۋە ئېيىبلەش نەزەرى-ده ئۇنىڭغا چەكچەيدى. بۇ، 24 — 25 ياش-لاردىكى، قاراقۇمچاققىنا چوكان ئىدى. ئىك-كى تال ئۆرۈلگەن بىلەكتەك چاچ ئۆرۈمى بويلۇق چوكانىنىڭ تاپىنىدا سۆرۈلۈپ يۈ-رەتتى. كامالىددىنىڭ خوتۇنى مەهەللىدىلا ئەمەس، يېقىن ئەتراپتا قىز - چوكانلار-نىڭ هەۋىسى كېلىدىغان دەرىجىده چىرايلىق چوكان ئىدى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئاشۇ سۇمبۇل چاچلىرى داڭلىق ئىدى.

كامالىددىن خوتۇنىغا يەۋېتىدىغاندەك قى-لىپ گۆلىيىپ قويۇپ سەندىرەكلىگىنىچە ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

موماي كۆزلىرىگە لەققىده ياش ئالغىنىچە سۇپىغا ئولتۇرۇپ قالدى.

ئانا، بۇنداق سوغ نەپەسلىكنى تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتاتتى، ئانىسىغا قىلغىنى هار كەلسىمۇ ئۇ قوپاللىقى بىر نۆره، ئانىنىڭ، يەڭگىللىرى ۋە خوتۇن - بالىلىرىنىڭ كۆ-زىچە غىق مەست پېتى هېيىقماي غالداڭ-لاپ يۈرۈش — تېخى كۆز كۆرمىگەن، قۇ-لاق تېخى ئىشتىمىگەن بىر هايا‌سىزلىق، مۇسۇلمانچىلىقتىن، ئادەمىلىكتىن چىققان بىر ئارسىزلىق ئىدى. ئانىغا بۇ بەك ئېغىر كەلدى. كۆتۈرۈپ قويۇۋۇسىز ئېغىر كەلدى. ئەمدى كامالىددىننىڭ قولىدىن مۇشۇ كەپتىمۇ؟ كامال ئىككى تال پۇل تې-پىپ مۇشۇ هالغا چۈشۈپتىمۇ؟ ئاتا - ئا-نا، خوتۇن - بالىنىلا ئەمەس، تېخى خۇ-دانىمۇ تونىماس بوپتىمۇ؟ ئاه خۇدا، يا-راتقان ئىگىسى، ئانا بولۇپ كۆرىدىغىنى مۇشۇ كۈن بولسا، خۇدانىڭ ئالدىدا نېمە گۇناه قىلغان بولغىدى. خەقتىن ئاڭلىسا هەزەر ئەيلەپ ياقىسىنى چىشلىگۈدەك ئىش-نى مانا ئۆز ئوغلىدىن، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈۋاتىدىغۇ؟ ئەمچىكىنى يۇيۇپ ئىمىتىۋې-دىغۇ! ئېشەكنى ئەمەس، ئانىسىنى ئىمچ چوڭ بولۇۋىدىغۇ؟ بۇ نەلەرده يۈرۈپ شۇنـ-چە كۆڭلى قارا بولۇپ كەتكەندۇ؟ ئاه، پەر-ۋەردىگار.

ئانا ئوغلى كىرىپ كەتكەن ئۆيى تەرەپـ-كە كۆزىنى چەكچەيتىپ قاراپ قالدى، قور-قۇنچ، هەيرانلىق، ئازاب مومايىنىڭ يۈرە-كىنى ئامبۇردەك قىستى. «ئانا ...» دەپ بوزلاپ تۇرۇدىغان، ئالدىدىن توغرا

ئۆتمەيدىغان، تىك بېقىپ باقمىغان كۆيۈم-چان، ئەدەبلىك ۋە ئىنسابلىق ئوغلى كا-مال شۇمۇ؟ دادىسى كۆرسە ئۇنىڭ شۇ ئەپتىنى، شۇ بىچارە دادىسى كۆرسە نېمە بولۇپ كېتەر شۇ تاپتا ... ۋاي خۇدا ... نېمە كۆرگۈلۈك بۇ! پۇل دېگەن شۇنداق ئىبلىس بولسا كۆيۈپ كەتسۇن ... ئۇنداق پۇللار! پۇل تاپتۇق دەپ بالىسىدىن ئايـ-رىلىپتۇ ... كۆڭلى ئۆيۈپ، چۈشى بۇزۇلۇپ ئۆمسىلا بولىدىغان بولۇپ قالدى شۇ كۈن-لەردە ... بىر ئىش بولىدىغانـدەك. بىر قازا ماراپ تۇرغانـدەك. مانـا، قازا كەلسە ئاشۇ پۇلدىن كەلگەندەك، بېـ-قىپ كۆرسە ... «ئادەمدىن ھايا كەتسە، ئورنىغا بالا كېلەر» دېگىنى شۇمۇ ئەمدى! ۋاي خۇدا ... نەسلى - ۋەسلىسىز مۇشۇنـ-داق قورۇرمۇ ئاخىر ...

ئانا ئازاپتىن ئېڭىرىدى، يۈرىكى سانجىلـ-غاندەك. كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپ، كۆڭـ-لىكىنىڭ ئالدىنى ھۆل قىلدى. ئاشۇ كـا-مال يېپىشىپ - چاپلىشىپ ئىسسىپ چوڭ بولغان پاكىز كۆكسىنى ... ئانىسىنىڭ ھا-لىغا قاراپ، كېلىنلەر كۆزلىرىگە ياش ئېـ-لىشتى ۋە قىلمۇاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ مومايىنىڭ چۆرىسىگە ئولاشتى. كامالىدىنـ-نىڭ خوتۇنى سۇپىغا تەكىيە تاشلاپ، مو-مايىنى ئاۋايلاپ ياتقۇزدى. بىمار پىيالىدا قىزىق چاي ئەكەلدى. يەنە بىرى مومايىنىڭمەيـ-دىسىنى ئاۋايلاپ سىپاشقا باشلىدى، ئاچـ-چىق ئورناپ قالمىسۇن دەپ.

— كۆكۈللىرىگە ئالمىسىلا ئانا ... بىرسى بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغان ئوخشايدۇ ... ئـە-تىگەن ساقچىلار تەرگا قىلىپتىكەنمىش، ۋا-زىقىنىڭ بوربىسىغا كەتكەن ئوت توغرىسىدا، ئاشۇ ئىش بىلەن پاراكەندە بولغاندۇ.

— ھېلىلا پۇشايمان قىلىدۇ ئانا ... ئۇغۇللىرىنى بىلىلا ... ئۇ، ئۇنداق قىلـ-غان ئادەم ئەمەس ئىدى. بۇگۈن ...

ئۇلار كامالىدىندىن قورققانىدەك مومـاي ئاڭلىغۇدەكلا قىلىپ گوگۇرلىشاتتى. ياق - كامالىدىندىن ئەمەس، ئاستاغىنە ۋە شەپـ-سىز يېقىنلاۋاتقان بىر بالا - قازادىن قورق-قانىدەك. گەپ ئارىسىدا، كامالىدىنىڭ خوتۇنىنىڭ ئېزىلىپ، ئۆكسۈپ يىغلىغىنى ئاران ئاڭلىناتتى ...

كامالىدىن ئۇلارنىڭ ھالىغا پەرۋاسىز قىلماي ئۆيدىن چىقىپ تالاغا ماڭدى. ئۇنىڭ قوينى پومپايغانىدى. ئايالىلار كۆگۈل ئاغرىقى بىلەن بولۇپ كېتىپ، كامالىدىنىڭ ئويگە نېمىگە كىرگىنىنى، نېمە ئۈچۈن بۇنچە تېزلا يېنىپ چىققىنىنى، ھەم ئۇنىڭ قوينـ-دىكى نېمە ئىكەنلىكىنى ئويلاپمۇ قويۇش-مىدى. خوتۇنلار - دە! خوتۇنلار ئازار يېـ-گەندە، دۇنيانىڭ ئىشلىرىنى بىرلىگۈجىلا يادىدىن چىقىرىشىپ، ئۆزىنىڭ يۈرەك يارـ-سىنىڭ ئاغرىقى بىلەن بولۇپ كېتىدۇ. تې-نىنى يارا قىلغان ھايۋان بىلەن كارى بول-ماي، بىر چەتكە چىقىپ ئۆز يارىسىنى يا-لاپ ياتقان چىشى ھايۋانىدەك. كامالىدىن يەنە ئوك-تەتۇر دەسسەپ ئاشپۇزۇل تە-رەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ كۆزىگە نە يول، نە دەل - دەرەخ، نە يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ۋە ئۆزىنى كۆرۈپ داجىپ قې-چىۋاتقان ئادەملەر كۆرۈنمەيدۇ.

15

ھادىنىڭ ئاشپۇزۇل ئارقىسىدىكى ياتاق ئۆيى. ئادەمنىڭ تولىلىقىدىن پۈت قويغـ-دەك يەر يوق. ئادەملەر سۇپىدا، پەگادا ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن، تىقما - تىقماق! ئۆيـ-نىڭ تۆت تېمى كىرىلىۋاتىدۇ، ھېلىلا يې-رىلىپ كېتىدىغاندەك.

ئۆيگە تولغان ئىنسانىڭ دەستىدىن كۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. تاماكا ئىسى ئاچچىق،

قاڭسىق، ئۆتكۈر. ئېلېكتر چىرىغىنىمۇ ئىس قاپلىۋالغان. ئەسلىدىلا قىزىرىپ ئاران يانىدىغان چىراغ ئەمدى كۆز يۇمۇشلاپ قالغان، جىنچىراغدەك. يېغى قالمىغان چىراغتەك ... ھاراق، تەر، بەك، تاماكا پۇرىقلىرى ۋە بۇزۇق يەل بىلەن نەقسىپ - كۆكەرگەن ئىسسىق ھاۋا كۆڭۈل ئاينىتمىدۇ. كۈندىخانا ھاۋاسىدەك ...

ئولتۇرغانلارنىڭ بىر قىسمى مەھەللىلىك ئەر، بىر قىسمى بېلەتچىلار، يەنە بىر قىسمى شەھەرلىكلەرمىش.

... ئوشۇقلار شاراقشىيدۇ. ئوشۇق ئاتقۇچىنىڭ گاھ مەيدىسىگە، گاھ تىزىغا كۇچ بىلەن شاپىلاقلىغىنى ئاڭلىنىدۇ.

— يا، پىر!

— يا، دەتتىكام!

— كەتتى!

بۇ ئاۋازلار تىترەيدۇ، تېڭىرقاۋاتقاندەك، قورققاندەك، قاتتىق ئاغرىق ئازابى چىقىۋاتقاندەك. ئاچكۆزلۈك، ئۇمىد، نالە، ئا ئۇمىد، قورقۇنچ، غالجىرلىق، يۇزسىزلىك، شۇم نىيەت ... چېپىلداپ تۇرىدۇ، ئاشۇ كۈلرەڭ، توزۇندا، قۇرغاق، شاراقلىپ تۇرغان ئاۋازلاردىن ... كۆزلەر، نەچچە ئون جۇپ چىڭقالغان، چەكچەيگەن، غىلايىغان، قان تىقىلغان ئاچ ۋە شەپقەتسىز كۆزلەر قولدىن ئايرىلىپ، قارا كىگىز تەرەپكە ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئوشۇقلارغا جان - جەھلى بىلەن قادالغان. تىنىقلار ئۇزۇلگەن. يۈرەكلەر توختىغان. ھېچكىم قىمىر قىلالمايدۇ.

ئوشۇقلار ھاۋانى يېرىپ ۋىشىلداپ ئۇچۇدۇ، ئوق يىلاندەك، يىراقتىن يۈرەكلەرگە مولجالاپ ئېتىلغان خەنجەردەك. بۇ دەھشەتلىك ۋىشىلداشلار ھەممە دىشمىنىڭ جان ئۈگىسىنى لەرزىگە سالىدۇ. يۈرەك ۋە تومۇرلاردىكى قانلار مۇزلاپ ئېقىشتىن توختىغاچ بۇ قورقۇنچلۇق ۋىشىلداش بىلەن جان قەپىزى ئىچىدە سادىر بولۇۋاتقان سارالىمە بولۇپمۇ ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ.

ئوشۇقلار قارا كىگىزگە يېقىنلىشىدۇ. ئالاقزادىلىك قارا قاناتلىرىنى يايىدۇ. ئوشۇق ئاتقۇچىنىڭ جېنى تۇمشۇقىدا لېپىلدايدۇ. ئۇنىڭ جىمى ئەسەبلىرى تەڭمۇتەك ئوچلىنىپ، پۈتۈن پەي - سىڭىرلىرى تارمۇشتەك قاتىدۇ. ئەزايىدىكى ھەر بىر تال تۈك تىكلىشىپ تىترەيدۇ...

«شاراق»

— ئاھ...

كامالىدىن ئىچىگە تارتىپ چىرقىرىۋەتتى. كىمدۇر بىرى ئوتتا قىزارغىچە قىزىتىلغان خەنجەرنى ئۇنىڭ يۈرىكىگە سېپىغىچە پاتۇرۇپ تىقىۋەتكەندەك. ئۇنىڭ چىرايى كۆكسىرىپ — تاتىرىپ كەتتى. ئۆلۈكىنىڭكىدەك كۆزى ئالىيىپ، قارىقى تارتىلىپ كەتتى، جان بېرىۋاتقاندەك. باشقىلار: «ئوھ» دېيىشتى. ھادى خوشلۇقىدىن: «يا، پىر!» دەپ ۋارقىرىغىنىچە ئورنىدىن ئوخچۇپ قوپتى ۋە كامالىدىننىڭ ئالدىدىكى پۇل دۆۋىسىنى ئالمان - تالمان سۈپۈرۈپ، تېقىمغا باستى. ھادىنىڭ ئۆزۈن، ئەتسىز قوللىرى تىترەيتتى. ئۇنىڭ يۈزى قىزارغانىدى، قان ئىچىۋالغاندەك. كۇلۇۋاتاتتى، راھەت بىلەن، ھوزۇر بىلەن، ئوتتۇش شادلىقى بىلەن، ئىچى قارىلارچە...

كامالىدىننىڭ جانسىز كۆزلىرى ھادەكنىڭ پۇل يىغىۋاتقان قوللىرىغاچەكچىيىپ قالدى، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋاتقان قاتىلغا نائىلاج قاراپ ياتقان چارسىزنىڭ كۆزلىرىدەك. دەرۋەقە، ئۇلار قول ئەمەس ئىدى. ئاشۇ تۇكلۇك، بارماقلىرى تاماكىدىن سارغايغان، ئەتسىز قوللار راستىنلا قول ئەمەس، ئۇ بارماقلارنىڭ ھەر بىرى بىر دۈشە، بىر - بىرىدىن قورقۇنچلۇق ئالۋاستى، بىردىن

خەنجەر، بىر پارچىدىن يانغىن، ئۆزىدىن دەھشەت ياغدۇرۇپ ھۆركىرەپ كېلىۋاتقان، پۇل تەرەپكە، ياق، پۇل تەرەپكە ئەمەس جان تەرەپكە، كامالىددىننىڭ جېنى تەرەپكە ئېتىلىپ كېلىۋاتقان بەتبەشىرە، ياۋۇز، گۆش خور ھايۋان. بىر كۆزلۈك قىينات①، ئېچىرقاپ كەتكەن يىلپىز، ئاغزىدىن ئوت چاچىدىغان ئەجدىھا...

— قوپە ئەمدى، سورۇننى بوشات!

كىمدۇر ھۆركىرىدى، كامالىددىن خارا-مۇشلۇق ئىچىدە كىمدۇر بىرىنىڭ بېقىنىغا قوپاللىق بىلەن مۇشتۇمىنى نىقتاۋاتقانلىقىنى سەزگەندەك بولدى ۋە بېشىنى تەسلىكتە كۆتۈردى. بۇ، مەھەللىدىكى روزى داڭقان ئىدى.

— نېمە... نېمە دەيسەن؟— كامالىددىن بوغۇلۇپ خىرقىرىدى، ئۇنىڭ كۆزى ئەلەسلىشىپ، چىرايى قورقۇنچلۇق تۇسكە كىرىپ قالغانىدى.

— قوپ، سورۇننى بىكار قىل ئەمدى.

— ئوي... ئوينايمەن ... پۇللىرىمنى يانداۋرۇۋالمەن...

— قېنى، پۇلۇڭنى چىقار! پۇلۇڭ بارمۇ تىكىدىغانغا؟

— پۇلۇم تۇگىدى. 13 مىڭ كوي تۇگىدى.

— 13 مىڭ كوي؟ مەندىن بايا ئالغان ئۇچ مىڭ كوينى ئاغزىڭغا ئالمايسەنغۇ؟ تېنىۋالاي دەمسەن ئېشەك؟

ھادى ئولتۇرغان يېرىدىن كۆتۈرۈلۈپ كامالىددىنغا ئېتىلدى.

— ھادىكا ... يەنە ئىككى مىڭنى بەرگىن، ھېلىلا يانداۋرىمەن ... ئەكە ... خۇدايىم بۇيرۇسا ... خۇش بوپ كېتەي...— كامالىددىن يىغلامسىرىدى.

ھادى دىمىقىنى قاقتى:

— گىمىڭگە ئەركىلەيسەن؟ خوتۇنۇڭنى بېرىپ يىغلا ... پۇلۇڭ بولمسا نېمەڭنى تىكسەن ماڭ؟

كامالىددىن غەققىدە بولدى. كانىسى سىقىلىپ، يۈز - كۆزى ئېتىلىپ كېتىپ غاندەك چىڭقالدى. جالاقلاپ تىترەيتتى. باش - كۆزىدىن مۇزدەك تەر قۇيۇلاتتى. ھادىغا چەكچىيىپ ئولتۇرۇپ قالدى.

— ئۆلتۈرۈۋېتىمەن ئاناڭنى ...! ئىنىڭ بالىسى، ھەممىڭ بىر بولۇۋېلىپ مېنى... خوتۇنۇڭنى چىقىرىپ قويۇپ ...— كامالىددىن ئوخچۇپ قوپتى - دە، ئېتىلىپ بېرىپ ھادىنىڭ كانىيىدىن بوغقىچە ئۇنى ئارقىسىغا باستى ۋە ھادىنىڭ مەيدىسىگە بىر نەچچىنى دېسلەۋەتتى. ھادى خىرقىراپ قالدى. كامالىددىننىڭ بارماقلىرى ھادىنىڭ گېلىغا پېتىپ، كىرىشىپ قالغانىدى.

— ئۆلتۈرۈۋېتىمەن دېمىدىمۇ، ئۆلتۈرۈۋېتىمەن ... قېنى مېنىڭ پۇللىرىم؟ پۇلغا تۇرامسەن، يا، جانغىمۇ...

كامالىددىن دەھشەتلەنگەنىدى، ھايۋاندەك غالجىر ھايۋاندەك. ئۆينىڭ ئىچى ئۇۋرە - تۆپە بولدى. لېكىن ھېچكىم ئۇنىڭغا يېقىن كېلەلمىدى. كامالىددىننى ھەممىسى بىلىشەتتى. ياۋاشتەك كۆرۈنگەن بىلەن قاۋاندەك كۈچى بارلىقىنى، بولۇپمۇ غەزەپلەنسە بىر بېشى بار ئون ئادەمگە تېتىيتتى، بىلەقچىلارنىمۇ قورقاتقانىدى، نەچچە قېتىم، گۆل بويىدا.

ھادەك خىرقىراپ تىپچەكلەپ قالدى. ئۇنىڭ ھەر بىر خىرقىرىشى كامالىددىننى تېخىمۇ غەزەپلەندۈرۈپ، ئۇنىڭ دەھشىتىنى ئاشۇرۇاتتى. ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ. ئەتە نېمە بولسا مەيلى ... پۇل ... پۇل ... پۇل... جىمى پۇلنى ئوتۇۋېلىپ قەرزىمۇ بەرمەيدا ئەمدى! ئازراقلا پۇل بولسا

① ئوغۇزخان قىسسىسىدىكى قور قۇنچلۇق كۆشخور ھايۋان.

ئوتۇۋالاتتى، جسمى پۇللىرىنى ياندۇرۇ-
ۋالاتتى، ئۇ پۇللىرىنى ياندۇرۇۋالالمىسا،
ئۆزى ئۆلۈۋالىدۇ ... بۇنداق جانىنى ساق
لىغىچە ... پۇلسىز...

— توختا، كامالىددىن بەگ، بىر ئېغىز گېپىمنى تىڭشا...

— كۆتەر قوڕۇق پاخپاق گېپىڭنى! ئۆل-
ئورۇۋېتىمەن بۇ قىزىلكۆز، ئالدامچى تازىنى...

— ياق، ئالدىرىما، مەنمۇ شۇ پۇلنىڭ گېپىنى قىلىۋاتىمەن، ساڭا پۇلنى مەن بە-
رەي، راست گەپ...

كامالىددىن يېنىغا ئۆرۈلدى. يېنىدا ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى خوزنەك ئو-
قەتچى ھەجىيىپ تۇراتتى. قولىدا ھارۇ-
كەش تاماكىسى.

— نېمە دېدىڭ؟

— پۇلنى مەن بېرەي، ئاۋۋال ھادىنىڭ گېلىنى قويۇپ بەر. مەن ساڭا پۇلۇڭنى تېپىۋالغۇدەك پۇل بېرىمەن.

كامالىددىن غەزەپتىن ھېچنەرسىنى كۆر-
مەس بولۇپ قالغان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭ كۆزىگە قادالدى. «راستمۇ؟» دېگەندەك.

— ئالدايسەن.

— ياق، ئۇكام، راست گەپ، چۈشە پەسكە، گېپىمنى تىڭشا

كامالىددىن بەقەمدەك قىزارغان كۆزلە-
رى بىلەن ئۇنىڭغا قادالغىنىچە، ھادىنىڭ كانىيىدا كىرىشىپ قالغان بارماقلىرىنى تەسلىكتە ئاجرىتىپ پەسكە چۈشتى. ھادى ھوشسىز ياتاتتى، ئۆلۈك مۈشۈكتەك. كىم-
دۇر بىرى ھادىنىڭ يۈزىگە مۇزدەك سۇ چاچتى. بىر ھازادىن كېيىن ھادى چوڭقۇر تىنىپ كۆزىنى ئاران ئاچتى ۋە ئىنجىقلە-
غىلى تۇردى. ئۇنىڭ ياغاق چىرايى ئىس تەگكەندەك قارىيىپ، كالىپۇكلىرى كۆكۈرۈپ كەتكەنىدى. ئۇرۇمچىلىك ئوقەتچى قولىدە-
كى يېڭى ئۇرالغان تاماكىنى كامالىددىنغا ئۇزاتتى ۋە سەرەڭگە يېقىپ بەردى. كاما-
لىددىن تاماكىنى جان - جەھلى بىلەن ئىچىگە تارتتى. بىردىنلا ئۇنىڭ بېشى قە-
يىپ، ئۆزى ئولتۇرغان يەر بىلەن قوشۇ-
لۇپ چۆرگىلەۋاتقاندەك تۇيۇلدى ۋە دەررۇ تامغا يۆلىنىۋالدى.

— چېكە! تازا دەم تارتىپ بىر نەچچە-
نى چېكىۋەتسەڭ سەل يېنىكلەپ قالسەن،— ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئوقەتچى ھەجايىدى،— ئۆيۈڭدە ساتقۇدەك نېمە قالدى؟

كامالىددىنغا تاماكا خۇش يېقىپ قالدى. تاماكىنىڭ تەمى قانداقتۇ ياغلىشاڭغۇ، گازىر مېغىزىدەك خۇش پۇراق ۋە يەڭگىل ئىدى. ئۇ، قولىدىكى تاماكىنى ئۇزۇمەي ئىچىگە تارتىۋەردى. بىردىنلا ئۇنىڭ ۋۇجۇ-
دى يەڭگىللەپ، ئۆزىنى لەيلەۋاتقاندەك ھېس قىلدى. كۆڭلىدىكى مالمانچىلىق بىردىنلا بېسىقىپ، نەلەردىندۇ كۈلكىگە ئوخشايدە-
دىغان بىر نەرسە ئولىشىپ، ئۇنىڭ ھار-
غان ۋە ئازابتىن قاقشاپ ھالسىرىغان يۈ-
رىكىنى، مېڭىسىنى پەپلىگىلى تۇردى. ئەم-
دى ئۇنى بىردەم - بىردەم كۈلكە قىستايت-
تى. نېمىشقىدۇر بېشى سېلىنىپ كېتىۋا-
تاتتى. قاپاقلىرى يۇمۇلۇپ، ساڭگىلاپ كې-
تىۋاتاتتى. ئۇ، بېشىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ قاپقىنى يېرىپ ئېچىپ، ئۆزىگە گەپ قە-
لىۋاتقان كىشىگە قارىدى. ئۇ ئادەم كۈلۈ-
ۋاتاتتى. كامالىددىنمۇ كۈلدى:

— ھەممىنى ئۇتتۇرۇۋەتتىم، ئۇچ كالە-
نى، موتونى، ئېشەك بىلەن ھارۋىنى ... يەنە ئىككى يىلدىن بۇيان تاپقان پۇلنىڭ ھەممە - ھەممىسىنى...

كامالىددىننىڭ يەنە بېشى چۈشۈپ كەتتى.

— ھېچنېمە قالمىدىمۇ؟

كامالىددىن بېشىنى كۆتۈرمەي جاۋاب بەردى:

— ھېچ ... ھېچنېمە... — ئۇنىڭ

ئاۋازى غەلىتە چىقىپ كەتتى. ئۇ، كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ كۈلۈۋاتاتتى.

— ئاڭلىسام ... خوتۇنۇڭنىڭ چېچى بەك ئۇزۇنمىش - ھە؟

كامالىددىن بېشىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ ھېلىقى ئوقەتچىگە ھۆرپەيدى:

— ئاناڭنى ... نېمە دەيسەن؟

— ياق، خاتا چۈشىنىپ قالما... مەن... — ئورۇمچىلىك ئوقەتچى قورقمىدىن كەينىگە سىلجىپ بۈلۈڭغا تىقىلدى، — مەن ... ساڭا پۇلنىڭ ئورنىنى قىلىپ بېرەي دەيمەن...

— پۇل؟ ھە... پۇل... پۇل...

كامالىددىننىڭ بايىقى ئەلپازى نەلەرگىدۇ يوقىلىپ، ئاۋازى يۇمشاپ كەتتى. ئۇنىڭ تامىقى قۇرۇپ، كالپۇكى چاپلىشىپ قېلىۋاتاتتى. ئۆي تېخىمۇ تېز پىرقىراشقا باشلىغاندى. ئادەملەرنىڭ بېشى پەستە، ئايىغى تورۇستا كۆرۈنۈۋاتاتتى. پۇت - قولى بارغانسېرى ماغدۇرسىزلىنىپ پۈتۈن ۋۇجۇدى لاتىدەك بوشاپ، لاكاسلاپ قالدى. تورۇپلا ئۇنىڭ بايىقى كۈلكە ئاۋارە قىلغىلى تۇردى. بايىقى غەزەپ ئەمدى كۈلكىگە ئۆزگەرگەنىدى. بۇ كۈلكە ئۇنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇ، يۇمىلاق، يېپىشقاق، سوزۇلۇشچان، شىلىمشىق كۈلكە ئىدى. بۇ كۈلكە ئۇنىڭ بوغزىغا قاراپ نەلەردىندۇ يىلان سويلىغاندەك سويلاپ چىقىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ كۈلكە كېلىۋېتىپ ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايىنى، ئىچ-باغرىنى غىدىقلاپ تاتلايتتى، ھېچنەنى ئالا قويماي غىدىقلايتتى. بۇ كۈلكە بىردىنلا تۆت چاسا، يەڭگىل، رەڭدار، نېپىز، لەيلەپ ئۇچۇدىغان، تاراق لايدىغان، ئۇستىدە ھەر خىل رەسىملەر — راۋاقنىڭ، ئادەمنىڭ رەسىملىرى بار بىر نەرسىگە ئايلىنىپ ئۇنىڭ مېڭىسىدە، كۆز ئالدىدا ئۇچۇپ يۈرۈشكە باشلىدى. بۇ كۈلكە بەك نۇرغۇن، بەك جىق ... ئۇنىڭ پۈللىرىدەك جىق كۈلكە ئىدى. مانا شۇلارنىڭ ھەممىسى بىر كامالىددىننىڭ، بىر يالغۇز ئۇنىڭ ئۇنى ھېچكىم ئۇتۇپ كېتەلمەيتۇ. ئۆزىڭ قاپتۇ. شۇنچە نۇرغۇن - ھە؟ ... كامالىددىن ھېجايدى، كۈلدى، قاقاقلاپ، تەتۈرۈپ كۈلدى. يۇمىلاپ كۈلدى، تېلىقىپ كۈلدى، يىغلاپ كۈلدى. ئۆي ئىچىدىكىلەرمۇ كۈلۈشكە، بىر - بىرىگە قاراپ كۆزىنى قىسىپ كۈلۈشكە باشلىدى.

— بىكىڭ بار ئىكەن جۇمۇ ئاداش، كىمنىڭ ئەقلى بۇ!

— ئاشۇ ئاداش تاپتى. ئورۇمچىدە نۇرغۇن ئاشۇنداق جايلايدىكەن.

— پىلىنىمۇ ئوسارتمۇېتىدۇ ھاراقنىڭ تۆپىسىگە چەكتۈرۈۋەتسەڭ ... قارا، ما نۇرغا ... ھا - ھا - ھا.

ئۇلار ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈشەكتە، كامالىددىنمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ كۈلمەكتە، يىغا ئارىلاش.

كامال كۈلۈۋېتىپ ئويلايدۇ. كىم نوچى؟ قايسى نوچىنى؟ پىلىنى؟ نەدىكى پىلىنى؟ كىمنى جايلايدۇ؟ ئۆزى ھازىر ئورۇمچىدىمۇ؟...

— ھەي كامال، ئەمدى ئاڭلا، توختا ئەمدى، كۈلمە!

كامالىددىن كۈلىدۇ، كۈلۈۋېرىدۇ. نېمىشقا توختايدىكەن؟ نېمىشقا كۈلمەيدىكەن؟ كۈلكىنى ئوتتۇرۇۋەتمىسە؟ كۈلكە ئۇنىڭ تۇرسا، ۋاي ...جان...كۈلكىدىن ئۆلۈدىغۇ ئەمدى.

— قوپ ئەمدى، ئۆيۈڭگە بېرىپ خوتۇنۇڭنىڭ چېچىنى تۇۋىدىن كېسىپ كەلگىن . ئىككىلىسىنى. بىر تېلىغا 500 كوي بېرىمەن. مەن سېتىۋالىمەن ... قوپە، راست گەپ ...

نېمە دەيدۇ بۇ خوزىنەك، چاچ ئالىمەن دەيدىغۇ؟ خوتۇنۇمنىڭ چېچىنى؟ 500 كوي؟

بەش يۈز! ئىككى تال چاچ مىڭ كوي! مىڭ كويغا ئالغۇدەك. خوتۇنىنىڭ چېچىنى؟ مىڭ كويغا ئالسا ... كىمنىڭ چېچى بولسا بولمامدۇ، مىڭ كويغا ئالسا ... مىڭ كوينى بىرلا تىكسە ئىككى مىڭ، تىكىۋەرسە 10 مىڭ، 20 مىڭ ... ھەممىسىنى يانداۋۇرۇۋالمدۇ. موتونى، كالىنى، ئېشەك ھارۋىسىنى ... ئىككى تال چاچ بىلەن، ناھايىتى ئىككى تال چاچ ... خوتۇنىنىڭ بولسۇ...

كامالىددىن بېشىنى تىزىنىڭ ئارىلىقىدىن تەسلىكتە كۆتۈردى. بېشى بەك ئېغىر، مىڭ جەك، لېكىن بوش، قاپاقتەك. ئۇ، ياش بىلەن خىرەلەنگەن كۆزلىرىنى زورىغا ئاچتى. قاپاقلىرىمۇ بەك ئېغىر، كېسەك ئېسىپ قويغاندەك. ئۇنىڭ كۆزلىرى ــ ئەس-ھوشى ئەسەر يوق كۆزلىرى ئالاكلىدى. لېكىن ئۇ ھېچنەرسىنى كۆرەلمىدى. بىر قارا تۇمان، قويۇق تۈتەك ئۇنى قورشىۋالغاندى. ئۇنىڭ كۆلكىسى ئاخىر بېسىقتى.

ــ راستمۇ؟ چاچ ئالامسەن؟ مەككويغا، ئىككى تالنى... ــ ئۇنىڭ ئاۋازى ئۆزىگە ئىككى تال قۇرۇق تاختاينىڭ ئارىلىقىدىن قىستىلىپ چىقىۋاتقاندەك بىلىنىدى. ئۇنىڭ تامىقى ئاغرىپ كەتتى، كالپۇكىنى يالىدى. تامىقى، كالپۇكى، تىلى چەم ئىدى. قۇرۇپ قېتىپ كەتكەن، سەزگۈسىز چەم...

ــ راست گەپ، كېسىپ كەل، ھازىرلا ئىككى تالغا مىڭ كوي سانايمەن.

ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئوقەتچى سورۇندىكىلەرگە قاراپ كۆزىنى قىستى، ئۇ، ياتسىزلارچە.

كامالىددىن ئۇنىڭغا قاراپ بىردەم چەكچىيىپ ئولتۇردى. ئاندىن ئورنىدىن دەل دۇگۇنۇپ قويۇپ ئۆزى ئىككى تەرەپتىكى ئادەملەرگە ئۇرۇلغىنىچە بېشىنى يەردىن كۆتۈرمەي، غۇدۇڭشىغىنىچە ئىشىك تەرەپكە ماڭدى. كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا ئىشىكنى ئېچىپ بەردى. ئۇ، كىملەرنىدۇر تىللايتتى، غۇدۇڭشۇپ كۇلەتتى، مىڭ كوي! پۇلۇمنى ياندۇرۇۋالمەن... مىڭ كوي... ئۇ، ئىشىك تىن چىقىپ قاراڭغۇلۇق قوينىغا كىرىپ كەتتى. شۇ ھامان ئۆيى ئىچىدە تورۇسىنى تىترەتكۈدەك كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ئىنجىق لاپ ياتقان ھادى ئورنىدىن سەكرەپ قوپۇپ، بېرىپ ئىشىكنىڭ ئىلغۇچىنى ئىلمپ قويدى ۋە سورۇنغا كەلدى.

ــ قۇتۇلدۇق ناكەسىتىن، گاڭسا-جىسا قىلىۋېتىپ. كېلىشە ئاغىنىلەر، ئەمدى ئوڭچە ئوينايمىز.

ئادەملەر تاۋكا قۇرۇپ قىمارنى قايتىدىن باشلىۋەتتى.

ــ ھادى، ئەمدى شېرىك ئەمەس، ئوڭچە جۇمۇ! كىمدە كىم شېرىك بولۇۋالسا ئانىسىنى قويىمەن، ــ كىمدۇر ۋارقىرىدى.

ــ ھوي قاپاق، بېلىقچىلارنىڭ چۆنتىكىنى ئۇنتۇپ قالدىڭمۇ؟ بېلىقچىلارنى قورۇتقىچە يەنە شېرىك بولايلى... ئاندىن كېيىن ئوڭچە... جۇمۇ، جېنىم ئۇكام، ــ ھادى روزى داڭقانىنىڭ قولىغا پىچىرلىدى.

16

ھادى بىلەن ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئوقەتچى جەزىخور ئىدى. ئۇتتۇرۇۋۇەتكەن مەھەللىلەر ئولاردىن پۇل ئېلىپ تىكىپ ئويناۋەردى، يەنە ئۇتتۇرۇشتى. يەنە ئېلىپ تىكىشتى. ھادىغا قەرز بولۇۋەردى.

شەھەرلىكلەر قوۋراق ئىدى. تاۋكا ئىككى - ئوچ چۆرگىلىگەندىن كېيىن ئۇتقىنىمۇ، ئۇتمىغىنىمۇ جەم بولۇۋېلىشتى. ئولار پۇللارنىڭ ئاخىرقى ھېسابىتا بىراقلا ھادىنىڭ چۆنتىكىگە چوشۇپ كېتىدىغانلىقىنى سېزىپ قېلىشقانىدى. لېكىن بېلىقچىلار ساددىراق ئىدى. ئولار ھادىنىڭ

شەرىك قورشاۋ قىلىۋاتقىنىنى چۈشەنمەي، قىزىشىپ، تاپقان - تەرگىنىنى تىكشۈرەردى. ئاخىرىدا تەڭدىن تولىسى تېكىندىن چىقتى. مەھەللىلىكلەرمۇ پاتاڭغىچە قەرزگە بوغۇلغاندىن كېيىن دېمىسى ئىچىگە چۈشۈپ ئولتۇرۇپ قېلىشتى. بايا ئۇلار كامالىددىننى باپلاشتا ھادىغا ئەسقاتقان بولسىمۇ، ئاخىرقى ھېسابتا ھادى قىلچىلىك يۇز - خاتىرە قىلماي ئۇلارنى پاك - پاكىز سېرىۋەتتى. ئەمدى پەقەت نىكولاي دەيدىغان ئوروس بېلىقچى، شەھەردە كاۋاب دۈكىنى ئاچىدىغان رامىزان جىق تاق، مەھەللىدە يېڭىدىن باي بولۇپ دۇكان ئاچقان يانۇش موتاي، ھادى ۋە ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئوقەتچىلا تىكشۈاتاتتى. ئاخىرى ھادى بۇلارنىمۇ ئىنىدەككە كەلتۈرۈۋالدى، كاۋابچىدىن باشقىلىرى ھادى بىلەن بىر بولۇۋېلىپ نىكولاي دېگەن بېلىقچىنى قىسماققا ئېلىشقا كىرىشتى. ھاراقكەشلىكتە داڭ چىقارغان دوك ئوروس بۇنى بايقىماي رېزىنكە ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا قولىنى تىقىپ، قولىغا چىققان پۇلنى تىكىۋاتاتتى. دەسلەپتە ئۇ ئۇتقاندەك قىلدى. خۇشاللىقىدىن ئۇنىڭ قورۇلغىنىدىن كېيىن - كېيىن بولۇپ كەتكەن قىزغۇچ پاتىگى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتتى. ئۇ، تېگى كۆك بولسىمۇ ئۆكۈپ ئاقىرىپ كەتكەن فۇراڭ كىسىنى گەدىنىگە ئىتتىرىپ قويۇپ، ئالتۇنرەڭ گىدى چاچلىرىنى پاخپايتىپ قويۇپ تاۋكاغا بېشىچىلاپ كىرىپ كەتتى. ئۇ، پوپايكىسىنى سېلىۋەتكەنىدى. ئۇ يەر - بۇ يېرى ئوق تېشىۋەتكەندەك تېشىلىپ، ئاپئاق ئېتى كۆرۈنۈپ قالغان ماتروس مايكىسى تەردىن چىلىق - چىلىق ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى.

باشقىلار بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ بۇلارنىڭ تاماشىسىنى كۆرۈشمەكتە ئىدى. ھادىنىڭ خوتۇنى كۆرۈنمەيتتى. چەينەكلەر ئاللىقاچان قۇرۇقدىلىپ، چېچىلىپ ياتقان سېي تەخسىلىرى قۇرۇپ قالغانىدى. بىر - ئىككىلىكىيلەن چوتار ئالغان پۇلىغا ھادىدىن ھاراق ئېلىپ ئىچىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار نىڭ رەڭگىرويى ئۆچكەنىدى. دەردىنى ھاراقتىن ئېلىۋاتاتتى.

ئىشىك - تۆكلۈكلەر مەھكەم تاقالغاچقا، ئۆي ئىچىدىكى چېركىن ھاۋا سىرتقا چىقىپ كېتەلمەي، ئۆينىڭ ئىچى سېسىقچىلىققا تولۇپ كەتكەنىدى. كىمدۇر بىرى تام تۆۋىدە دېزىل ماتورىدەك غارقىرىتىپ خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئولتۇرۇشقانلار بىر - بىرى بىلەن پاراڭلاشمايتتى، ھېچ تونۇشمايدىغاندەك. ئۇلارنى ئاچلىق، ھارغىنلىق، ئاچكۆزلۈك، ھاراقتىن كېيىنكى كەيپسىزلىك، ئۇيقۇسىزلىق، ھېچ سەۋەبسىزلا يۈرىكىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ كەتكەن پۇللىرىنىڭ دەردى، ھەسرىتى ھالسىرىتىپ، ئەقلىنى يەنچىپ تاشلىغانىدى. ئۇلارنى شۇ تاپتا بىرلا خىيال — باشقىلارنىڭ ئۇتتۇرۇشىنى، ئۆزلىرىگە ئوخشاش پاك - پاكىز ئوتتۇرۇۋېتىپ، ئۆلۈك چىراي ھالەتتە تاۋكادىن يىغلامسىراپ قوپۇشىنى كۆرۈش ئىستىكىلا ئاۋۇندۇراتتى، شۇ چاغدا ئۇلار ئۆزلىرىگە ھاي بېرىپ تەسەللىي تاپالايتتى. شۇڭا، ئۇلار سورۇندىن چىقىپ كەتمەي تاۋكانى چۆرىدەپ، تىللىرىنى يالمىشىپ ئولتۇرۇشاتتى، گوداك ئىتلىرىدەك.

ئەمدى نىكولاينى پالاكەت باسقىلى تۇردى. ئۇ، شۇ تاپتا قونچىنى تاتلاشتۇرۇپ ئاخىرقى پۇللىرىنى سۇغۇرۇپ چىقىۋاتاتتى. ئۇنىڭ لاتىدەك سولىشىپ كەتكەن پېشانىسىدە پۇرچاقتەك تەر تامچىلىرى پەيدا بولدى. تۆكلىرى ئالتۇنەك پارقىراپ تۇرغان يېرىك بارماقلىرى ئىختىيارسىز

ئاللىقاچان سەھەر سەكسەكتە ئىدى. ئەككى جاۋغىمىدا لازا ئۇرۇمچىدىكى ساڭگىلاپ تۇرغان سارغۇچ ئىشىكلەرنى ئۇتۇۋاتقىنىمىزدا، ئۇ، ئۇ-ئۇلارنى نېمىلەرنىدۇ كالدىرلاپ، مەيدىسىگە ئۇرۇپ-ئۇرۇپ بەلگىسى سىزىپ چوقۇنۇۋېلىپ ئۆكاغا ئاتاتتى. ئېيىسا پەيغەمبەر بىلەن ئۇنىڭ مەريەم قوللىرىدى بولغاي، ئۇشۇقى ئىشتىس كەتتىس. ئەكولاي ئۇشۇقنى ئېتىپ ئەقچىسىغا ئۇيلا مەيدىسىگە مۇشتلاپ، ئېيىقتەك بىرى ئۇركىرىگىنىچە ئورنىدىن سەكرەپ ئۆرۈپ كەتتى.

— سەن ساباكى①.

كىملەردۇر ئىچقارىلارچە ھەجىيىپ خۇش بولۇپ، بەزىلىرى ئىرەنسىزلىك بىلەن ئۇنىڭغا قاراشتى.

— ئادى، ساباكى سەن!

ئۇ، مۇشتۇمىنى پۇلاڭلىتىپ، ھادىغا قاراپ جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەسەبىيلىكتىن چاچراپ چىقىپ كېتىدىغاندەك چەكچىيىپ كەتكەنىدى. بۇ كۆك كۆزلەر ئۇتتۇرۇۋەتكەن پۇلنىڭ ئاچچىقىدا تېخىمۇ بەتتەر كۆكۈرۈپ، كۆك ئەينەك شارىكتەك كۆك نۇر چىقىرىپ، ۋال - ۋۇل چاقنايتتى. ئۇنىڭ لەۋلىرى تىترەپ، چىشلىرى كاسىلدايتتى.

— مېنىڭ دادام پالگان بولغان، ئۇرمانىدا چوچقا ئاتىپ، بازاردا ساتىپ باي بولغان. مەنگە كىمار ئويناش نېت②، ئوندا جۇن ئالگالى ئاكچا نېت، كالاندار بولاسېن دېپ ئايتكان. ئادى مېنى چاكىردى. مېن بېلىق تۇتۇپ رىباگ بولىپ ساتىپ تاپكان ئاكچا نېت بولدى. بەرىنى سەن تارتىپ ئالدى! ئاكچامنى بەر، بولمىسا ۋاسەنى چاكىرىپ، بوگوزلاپ تاشلايمېن. سېنىڭ باشىڭدىن مانىپولكادا گوز ئاچامان...!

ئەكولاي دەلدەڭشىپ كېلىپ، ئۆزىنى زاڭلىق قىلىپ ئولتۇرغان ھادىنىڭ پېشانىسىنىڭ ئوتتۇرىغا بىگىز قولىدا جان ئاچچىقىدا تۇرتۇپ - جۇنۇپ، دەھشەتلىنىپ ۋارقىرايتتى. دەل شۇ چاغدا تام تۆۋىدە چوشقىدەك خارتىلداپ ياتقان مەست تام - تورۇسنى تىترىتىپ يەل قويۇپ بەردى. ئەكولاينىڭ چىدىماسلىقتىن قىلىۋاتقان ساراڭلىقىنى تاماشا قىلىپ ئولتۇرغان قىمارۋازلار تورۇسنى كۆتۈرۈۋەتكەندەك قاقاقلاپ كۈلۈشتى. تېخىمۇ ئەسەبىيلەشكەن ئەكولاي ئېرەن قىلماي، تەڭ كۈلۈشۋاتقان ھادىنىڭ قۇلاق تۈۋىگە مۇشت بىلەن بىرنى سالدى. ھادى ئولتۇرغان يېرىگە ئەسكى چاپانىنى تاشلىغاندەك ئۇچۇپ چۈشتى. شۇ ئاردا كىمدۇر بىرى ئەكولاينىڭ ئارقىسىغا بىرنى تېپىۋىدى، ئەكولاي سۆيىدىن ئاغدۇرۇلۇپ پەگاغا يىقىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇر - تەپ باشلاندى. بىلىقچىلار ئەكولاي تەرەپ، باشقىلار ھادى تەرەپ بولۇپ بىر - بىرىگە تاشلاندى. ئەكولاي بىر چەتكە چىقىۋېلىپ ھەدەپ ئاغزىنى بۇزۇپ تىللايتتى. بىركەمدە بىر-سى ئەكولاينى پۈرلاپ باستى. كىملەردۇر دەسسەيتتى، كىملەردۇر مۇشتلايتتى. ئەكولاي تېخىمۇ سەت تىللار بىلەن تىللايتتى. يەنە كىملەردۇر ۋايجانلايتتى. ئىنجىقلاش، پۇشۇلداش، ئۆپۈر - تۆپۈر، جاراڭ - جۇرۇك... دىن ئۆينىڭ تېمى سىلكىنىپ كەتتى.

— ھەممىڭنى ئاتامېن سارتلار. سارت ئىتلار.

— ھېلى بىكار ئاناڭنى جۇمۇ ئىت ئورۇس...

① ئىتنىڭ بالىسى. ② يوق، باق، بولمايدۇ.

— ۋاسە كىلەدى. بىر ۋاسە ئون سارتـ نى، ئىككى ئوروس يۈز ئويـگورنى سالادى...

— مانا ساڭا ۋاسە!

يەنە مۇشتلار، تېپىكلەر...

ئۇيغۇر بېلىقچىلار نىكولاينى قوتقۇ- زۇۋېلىپ ئارىسىغا ئېلىۋالدى - دە، ئاندـ دىن يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان مەھەللىلىكلەرگە تاشلاندى. ئىككى بېلىقچى نىكولاينى ھىمايە قىلىپ ئېتىلىپ كەلگەنلەرنى يېقىن يولاتمىدى. ئۇلارنى شۇ تاپتا كەسىپ غورۇرى ۋە نىكولاي بىلەن جاپانى، ھالا- ۋەتنى بىللە كۆرگەن دوستلۇقى ئايانغا تۇرغۇزغانىدى.

شۇ ئاردا كىمدۇر بىرى ۋارقىرىدى:

— ساقچى كەلدى!

ئادەملەر چۆچۈشۈپ ئۆزىگە كېلىشتى ۋە قورقۇنچ ئىچىدە ئىشىككە قاراشتى. ئىشىك قېيا ئوچۇق تۇراتتى، ھېچقانداق تەۋىش ئاڭلانمايتتى. كىشىلەر ھېلىقى يالـ غان ئېيتقان يىگىتنى ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىغان بولدى. لېكىن ماجرا شۇنىڭ بىـ لەن بېسىقتى، ھېرىپ ھالىدىن كېتىشكەن ئادەملەر ئۆزلىرىنى سۇپىغا، پەگاغا تاشـ لىشىپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ ئولتۇرۇپ قېلىشتى. نىكولاينىڭ بېشى، يەنە كىملەرـ نىڭدۇ خامىرى، قاپىقى يېرىلغانىدى. نىكو- لاي بېشىنىڭ يېرىلغان يېرىگە ماز كۆيـ دۈرۈپ بېسىشقىمۇ ئۇلگۈرگەنىدى. بىركەمدە ئۇ بېشىنىڭ يېرىلغان يېرىگە بېسىلغان ماز كۆيۈكىنى بىر قولى بىلەن تۇتۇۋېلىپ، ئورنىدىن ئىنچىكىلاپ قوپۇپ، دەلدۇگۇنۇپ— دەلدۇگۇنۇپ، ئاغزىدىكى قانىنى ئېرتىـپ ئولتۇرغان ھادىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە كۈلۈپ:

— ئادى، سۆۋلىچ، ئاراك ئال. جۇن ئال ئىتنىڭ بالاسى. مېن ئاگاينىلارنى مىمان كىلامېن، سەنمۇ ئىچ، مانا ئاكچا! — دېدى قونچىدىن 10 كويلۇقتىن بىرنى سۇـ غۇرۇپ ھادىغا تەڭلەپ.

— كۆتەر پۇلۇڭنى! ھېلى ئاقچا يوق دەپ قاقشاۋاتمامتىڭاۋا ئىت ئوروس؟ ئىچـ مەن دېسەڭ قۇيۇپ بېرىمەن.

ھادى غۇدۇڭشىغىنىچە ئورنىدىن تۇـ رۇپ، بىر بۇلۇڭدىن بىر بوتۇلكا ھاراقنى چىقاردى ۋە بىر پىيالىگە لىققىدە تولدۇـ رۇپ نىكولايغا سۇندى.

— خورشۇ! يارايدى ئادى! ئوگول بالا! نىكولاي ياخشى ئادام، ئادى ياخشى ئادام، ئوروس ياخشى ئادام، ئويگور سارت ياخشى ئادام... پىراشاي پاكا داۋاي روكا، ئەكە كولوڭنى، دوست بولـ مىز — دوروگ① بولامىز، — خۇشاللىقـ دىن نىكولاينىڭ گۈلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى، ئۇ قولىنى ھادىغا سۇندى، — كەل ئادى، دوروگ ۋېيېچىم!

— ماشكا سىڭلىڭ بىلەن دوست بولـ مەن، ئىت ئوروس. ئىچە ھارىقىڭنى...

— ھا - ھا - ھا. نېت! مەندە سېـ تىرىنكا② ئوراللا كالدى. ئوراڭا بار - دە، ئويناڭ... خوروشو... ئويگور ياخشى ئادام... مەندە سېستىرىنكا چىرايلىك...

شۇ چاغدا ئىشىك جالاقلاپ ئۆيگە بىرسى كىرىپ كەلدى. ھەممەيلەن ئىشىك تەرەپكە قاراشتى. ئىشىكتە كامالىددىن ھىجىيىپ قاراپ تۇراتتى. توپا - تۇمان ئىچىدىن ئۇنىڭ باش - كۆزلىرىگە قارىغىلى بولمايتتى، بېشىدىكى كەپكىسى نەلەرگىدۇر يوقالغانىدى. چاچلىرى يۇڭزىلانغانىدەك سالۋاراپ تۇراتتى، چاپىنىنىڭ ئالدى ئوچۇق، چاپان ۋە چاچلىرىدا، شىم - ئا- ياغلىرىدا لاي چاچراندىلىرى قېتىپ

① دوست. ② سىڭىل.

قالغاندى. قاپاقلىرى ئىششىپ قىسىلغان، كۆزلىرى مۇز چوقۇندىسىدەك ھېچ ئىپادە-سىز يالتىراپ تۇراتتى. بۇ كۆزلەردە پە-قەت گۆمۈشلۈك قېتىپ قالغاندى.

ئۇ، ئۆي ئىچىدىكىلەرگە بىر - بىرلەپ قاراپ كىمنىدۇر ئىزدىدى ۋە غالداڭشىپ بېرىپ ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ھېلىقى ئو-قەتچىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ھەجايدى.

— ئەكەل مىڭ كوينى...

ئوقەتچى تېڭىرقاپ قالدى.

— نېمە... نېمە دەيدۇ مۇنۇ سارىڭ؟ نەدىكى مىڭ كوينى؟ مەندە نېمە ئىلە-شىڭ بار؟

كامالىددىن خالتا كۆتىكىنىڭ ياقىسى-نى قايرىپ قوينىدىن قاپقارا بىر كاللەكنى سۇغاردى - دە، سۇپىغا تاشلىدى. ئولتۇر-غانلار ئورۇنلىرىدىن چاچراپ قوپۇشۇپ ئىككىيلەننى ئورىتۇپلىشتى ۋە ھېلىقى نەر-سىگە بوينىنى سوزۇپ قاراشتى. سۇپىدا كېسىۋېلىنغان ئىككى تال ھەم ئۇزۇن، تۇم چاچ ئۆرۈمى قارا يىلاندەك يۆگىلىپ ياتاتتى. ئادەملەر چۆچۈپ كېتىشتى. تىرىك يىلاننى كۆرۈۋاتقاندەك ئارقىسىغا داجىشتى. ئۇلار بايا كامالىددىندىن قۇتۇلۇش ئۇچۇنلا دېيىلگەن گەپنىڭ چىنىغا چىقىشىنى كۈتە-مىگەن، شۇڭا ئۇ گەپنى ئاللىقاچان ئۇنۇ-تۇپ كېتىشكەنىدى. ئادەملەر ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ئوقەتچىنىڭ كۆزىگە بىچارىلەرچە تىكىلىپ، يېلىنىش نەزەرىدە قاراپ تۇرغان كامالىددىنغا چۆچۈش، يىرگەنچ، ۋەھىمە، ھەيرانلىق ۋە ئېچىنىش ئىچىدە ئاغزىنى ئېچىپ قاراپ قېلىشتى. ئوقەتچى گاڭگىراپ قالغانىدى، ئۇ، كۆزىنى قاچۇرۇپ غۇدۇڭشىدى:

— مىڭ ... مىڭ كوي... سەن راستتلا كېسىپ كەلدىڭما؟

— نېمە، يېنىۋالامسەن، مېنى كېسىپ كېلىمەيدۇ دەپ ئو... ئو... ئويلىغانمىتىڭ؟ بۇگۈن قىمار ئويناپمەن... ئۇتتۇرۇۋەتكەن پۇللىرىمنى ياندۇرۇۋالىمەن، سە... سەن... بۇنى ئاز كۆرسەڭ... دادا... دادامنىڭ سا-قىلىنى ئالامسەن؟ ئاپئاق، ئۇزۇن، پاكىز... پۇللا بەرسەڭ ھازىرلا كېسىپ كېلىمەن...

كامالىددىن جايىدا تىك تۇرالماي، دەلدۇگۇنۇپ تىلىنى چاينىدى. ئادەملەرنىڭ تەنلىرى شۇرقىراپ، يۈرىكى مۇزلاپ كەتـ كەندەك بولدى.

— ھۇ، كا... كا... كالۋا! ھايۋان... تۇڭگۇز... ئادەم بولمايدىغان ئېشەك... چوشقا...

مەھەللىنىڭ روزى داڭقان ئولتۇرغان جايىدىن چاچراپ قوپۇپ كامالىددىنغا ئېتىلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، چىرايى تۆمۈردەك كۆكۈرۈپ كەتكەنىدى. ئاغزىدىن كۆپۈك بۇژۇلداپ چىققانىدى، بۇرغا تۆگىدەك. ئۇ كامالىددىنىڭ تۇمشۇقىغا زەرپ بىلەن بىرنى سالدى. كامالىددىن قاڭقىپ بېرىپ تا-نىڭ تۇۋىگە ئۆلۈك ئېشەكتەك «گۇپ» قىلىپ يىقىلدى. روزى داڭقان ماشىلداپ يىغلاپ تۇرۇپ كامالىددىنىڭ باش - كۆز-لىرىگە قارا - قويۇق دەسسىگىلى تۇردى.

— سەنمۇ ئادەم بولامسەن؟ پۇل ئۇچۇن سەن قىلمىغان شۇ ئىش قالدىمۇ! ئاتا - بوۋىسىدىن تانغان ئىت كۇچۇكى، ئەر-كەكلىكىدىن تانغان خوزىنەك. ئاتا - بو-ۋىسىنى ساتىدىغان تۇزكور! پۇل ئۇچۇن ئەرلىكىنى ساتىدىغان قارا ئۆپكە! سەن ساتمىغان يەنە نېمە قالدى؟ يەنە نېمىنى ساتىسەن، ئۆزۈڭنىما ساتامسەن؟ ئادىمىلـ كىنى پۇلغا تېگىشكەن ھايۋان... — ئۇ، كۆك قۇرتتەك يەردە تۇگۈلۈپ ئىنجىقلاپ

ياتقان كامالىددىننى جان - جەھلى بىلەن چەيلەيتتى.

ئۇنى ھېچكىم توسىمىدى. ئادەملەر قول قوشتۇرۇپ قاراپ ئولتۇرۇشتى. «خوپ بولدى» دېگەندەك. بىر كەمدە ھېرىپ ھالسىدىن كەتكەن روزى داڭقان كامالىددىننى ئۇرۇشتىن توختىدى. ئۇنىڭ باش - كۆزلىرىدىن شۇرقىراپ تەر قۇيۇلاتتى. ئۇ، چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن يۈز - كۆزلىرىنى سۈرتۈپ، بېرىپ تام تۈۋىدە زوكزايدى. كىمدۇر بىرى ئۇزاتقان تاماكىنى كۈچ بىلەن شوراپ، قان تولغان كۆزى بىلەن يېرىم ئۆلۈك ھالدا خارقىراپ ياتقان كامالىددىنغا قادالدى. ئۇي ئىچى جىملىقلىقا چۆكتى. ئادەملەر شۇ تاپتا خىيالغا، ئازابلىق خىيالغا پاتقانىدى.

— كىمچىكىمزدىن بىللە ئۆسكەنمىز، بۇ لاتا بىلەن. بىر يىگىت بولسىدىغان ئۆزىچە. جىگىرى بار، ئىنسابلىق. ئىزانى بىلىدىغان. پۇل دېگەنىنىڭ بىر ئوغۇل بالىنى شۇنچە قىلىۋېتىدىغىنى ئەجەب ئىكەن - ھە! — روزى داڭقان زارلىغاندەك غۇدۇڭشىدى. ئۇنىڭ كۆزى تورۇسقا قادالغانىدى. ئۇنىڭ ياشلانغان كۆزلىرىدە ئۆلۈم ئۇمىدسىزلىكى قېتىپ قالغانىدى.

— كامال ئويىگور ئەمەس، كامال ئادام ئەمەس! ئوگول بالا ئەمەس، چوچقا... نى چىلاۋېك①، — نەكولاي بوتۇلكىدىكى ئاخىرقى ھاراقنى كۆتۈرۈۋېتىپ غۇدۇڭشىدى.

بىر كەمدە كامالىددىن ئورنىدىن ئۆمىلەپ ئاران قوپتى. ئۇنىڭ بۇرنىدىن شۇرقىراپ قان قۇيۇلۇۋاتاتتى. ئۇ، يىگى بىلەن بۇرنىدىكى قانىنى سۈرتۈپ، ئالدىغا دەلدۇكۇنۇپ كەلدى - دە، ئىككى تىزى بىلەن «دوككىدە» تىزلىنىپ، ھېلىقى چاچلارنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنچىقماي قادىلىپ قالدى، ئاندىن ئۇ چاچلارنى باغرىغا بېسىپ «پاڭكىدە» ئېتىلىپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ كىچىك بالىدەك ھۆڭرەپ يىغلىغىنى كىچىنىڭ جىملىقلىقى بۇزۇپ يىراق - يىراقلاردا ئەكس سادا قايتۇرۇپ، قارا سىيادەك تۈن قوچىقىغا سىڭىپ كەتتى ...

17

تاڭ سۈزۈلۈشكە ئاز قالغان مەھەل ئىدى. كامالىددىننىڭ ھۆڭرىگەن ئاۋازىدىن توخۇلار ئەنسىز پالاقلىشىپ كەتتى. ئۇشتۇمتۇت ھويلا تەرەپتىن ھادىنىڭ خوتۇنىنىڭ ۋەھىمىلىك ۋارقىرىشى ئاڭلاندى:

— ھادى، ۋاي ھادى ... خۇدايىم ...

ئادەملەر چۆچۈپ، مەستلىكتىن ئېغىر-لاشقان باشلىرىنى كۆتۈرۈشتى. ھادىنىڭ خوتۇنى رەڭگىرويى ئۆچكەن ھالدا ئۆيگە ئېتىلىپ كىردى.

— نېمە ... نېمە ئىش بولدى ...

ئادەملەر ئۆندەرىشىپ ئورۇنلىرىدىن قوپۇپ كېتىشتى. ھادىنىڭ خوتۇنىنىڭ تىلى گەپكە كەلمەي، قولى بىلەن ھەدەپ تالانى ئىشارەت قىلغىلى تۇردى.

ئادەملەر تالاغا قاراشتى. ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتتى. بىردىنلا نېمىنىڭدۇر دەھشەتلىك ھۆركىرىگىنى ئاڭلاندى، بۇ ئاۋاز بىلەن تەڭ يەر ۋە تام - تورۇس تىترەشكە باشلىدى. بۇ ئاۋاز تولىمۇ قۇدرەتلىك ئىدى. ئۇ، گاھ تاغنىڭ گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەن ۋاقىتىدىكى سادالىرىغا، گاھ چېپىپ كېلىۋاتقان توپ - توپ يىلقىنىڭ دۈپۈرلىگەن تۈياق ئاۋازىغا ئوخشايتتى. ئاۋاز بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلدى. يەر ۋە ئۆي سىلكىنىپ، ئىشىك - دېرىزىلەر جالاقلاپ كەتتى. توخۇ، تۇمانلار تېخىمۇ

① ئادەم ئەمەس.

يەتتەر پالاقشەپ، قاقىلداشتى. ئادەملەرنى دەھشەت باستى. نائېنىق ئۆلۈم قورقۇنچى ئۇلارنى ئاياغقا تۇرغۇزدى. ئۇلار قېيا - چېيا قىلمىشىپ ئىشىككە ئۆزلىرىنى ئېتىشتى. لېكىن كېچىككەنىدى. «گۇلدۇراس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ تام - تورۇس ئۆرۈلدى. دەھشەت بىلەن قاينام - بۇزغۇنچاق ئېقىم كەلگەن كەلكۈن كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقىچە ئۆي - پۆي، ئادەم - پادەمنى قوشۇپ باستۇرما قىلىۋەتتى. قېيا - چېيالار شۇ ھامان بېسىقتى. پەقەت قارامتۇل سەل سۈيىنىڭ دەھشەت بىلەن كۆۋۈكلىنىپ شارقىرىشلا بىراق - بىراقلارغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى ... بۇ يەردە يېغا - كۆلكە ... لەر بىراقلا ئۆچۈپ، گويا ھېچقاچان ھاياتلىق ياشاپ باقمىغاندەك گۆرستان جىمجىتلىققا چۆمدى.

خاتىمە

ۋاقىتسىز كەلگەن كەلكۈن دەريا قېشىنىڭ ئازراق يېرىنى چېقىپ تېشىپ، مەھەللىنىڭ چېتىدىكى تۇزلەڭنى بويلاپ ھادىنىڭ ئاشپۇزۇلىنى سېرىپ - سۈپۈرۈپ كەتكەنىدى.

كەلكۈننىڭ كېلىشى تولىمۇ ئۇشتۇمتۇت بولغانىدى. مەھەللىدىكى ئەڭ تەجرىبىلىك قېرىلارمۇ ھېچنەرسىدىن بىخەۋەر قالغانىدى. لېكىن ئۇلارنىڭ كۆڭلى بىر قازانى خېلى بولغانىدى تۇيغىلى ...

ئەتىسى مەھەللىدىكىلەر ھادىنىڭ ئۆيىنىڭ ئورنىنى تېپىشالمىدى. ئاشپۇزۇلنىڭ ئورنىدا ئۇماچتەك قويۇق، قارا - كۆلرەڭ كەلكۈن سۈيى كۆۋجەپ، غەزەپلىك گۈركىرەپ، شارقىراپ ئاقماقتا ئىدى. سۇ ئۈستىدە ئاللىقانداق نەرسىلەر دەم چۆكۈپ، دەم لەيلەپ ئېقىپ كېلىۋاتاتتى. بۇلار تازا سەمرىگەن قوي، ئۆچكىلەرنىڭ تاپى، ھارام ۋە پۈڭا بوتۇلكىلىرى، بەش كويلۇق، ئون كويلۇق، ئەللىك كويلۇق، يۈز كويلۇق پۇللار... ئىدى. ئېقىپ كەتكەنلەرنىڭ ئۆلۈكىنى يەر يۈتۈۋەتكەندەك بىرەرىمۇ لەيلەپ چىقمىدى. مەھەللىلىكلەر ئاھ - پەريات ئۇرۇپ، يىغا - زار قىلىشىپ كەتمىدى، پەقەت ياقىلىرىنى تۇتۇپ ئۇنسىز يىغلاشتى. ھەيرانمۇ بولمىدى بۇ كەلگۇلۇككە، يېزىنىڭ ئەڭ سەرخىل قىرانلىرىنى يۈتۈپ كەتكەن بۇ بالايى قازاغا. خۇددى ئاخىر بىر كۈن ئۇلارنى مۇشۇنداق بىر قازا يۇتۇۋېتىدىغانلىقىنى ئاللىقاچان بىلىشىدىغاندەك.

بىر كەمدە يىراقتا كىمنىڭدۇ ھايقىرغىنى ئاڭلاندى. ئادەملەر ئەتراپقا ئالاڭلاپ كۆز يۈگۈرتۈشتى ۋە كەلكۈن ئېقىمىنىڭ چېتىدىكى تۇزلەڭلىك يېنىدىكى دۆڭدە بىر بۇۋاينىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قېلىشتى. ئۇلار بۇۋاي تەرەپكە مېڭىشتى.

— ئەنە تىللاخان ئاتا ...

— تىللاخان ئاتا بىلىدۇ بۇنىڭ سىرىنى ...

ئادەملەر يۇم - يۇم يىغلىغىنىچە تىللاخان ئاتا تۇرغان دۆڭگە يېقىنلاشتى.

تىللاخان ئاتا ھاسسىغا تايىنىپ ئالدىدىكى بۇزغۇنلاپ ئېقىۋاتقان قارا سۇغا تىكىلىپ تۇراتتى.

ئادەملەر بۇۋايغا سالام قىلدى. بۇۋاي ھەسرەتتىن 100 ياشقا كىرگەندەك پۈچىلىنىپ كەتكەنىدى.

ئۇلار قەبرە بېشىدا تۇرغاندەك قوللىرىنى باغلىشىپ، باشلىرىنى سېلىشىپ، بۇۋاينىڭ ھەسرەتلىك، زەئىپ، لېكىن ئىسسىق، يېقىملىق ئاۋازىغا قۇلاق سېلىشتى. بۇۋاي قەدىم زامان، كەلكۈن، كۆل پەرىلىرى ۋە نىلۇپەر كۆتۈرۈۋالغان بالا توغرىسىدا رىۋايەت سۆزلىمەكتە ئىدى، ئۇلار بۇنى ئاڭلىغان، كۆرمىگەن قېتىم.

تالاي - تالاي سۆزلىگەنىدى ئۇنى بوۋاي. لېكىن بۇ كونا گەپلەر ئادەملەرگە بۇگۈن ئاجايىپ تەسىر قىلدى. شۇ ئەسنادا، يېپيېڭى گەپ بولۇپ باشقىچىلا يىراقتا، مەھەللىگە تېخى يېڭى قۇرۇلغان مەدەنىيەت ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىدىكى كانايدىن يېزا باشلىقىنىڭ بوم ئاۋازى ياڭرىدى. ئۇ، بۇ مەھەللىدە بېلىقچىلىق، بورىچىلىق كەسپى بىلەن شوغۇللىنىدىغان بىرلەشمە كارخانا ۋە تولۇقسىز، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەر ھەمدە دوختۇرخانا، ئۇرۇقچىلىق پونكىتى، چارۋا مال دوختۇرخانىسى، كىنوخانا قۇرۇلىدىغانلىقى، شەھەرگە قاتنايدىغان مەخسۇس ئاپتوبۇس سېلىنىدىغانلىقى، مەھەللە ياشلىرىدىن بىر تۈركۈم كىشىنىڭ ئۇرۇمچىگە ھەرخىل كەسىپلەر بويىچە تەربىيىلىنىشكە ئەۋەتىلىدىغانلىقى توغرىسىدا سۆزلىدى. ئادەملەر يېنىككىنە تىن ئېلىشتى، ئۇلار رادىئو كانىيى ياكى راۋاتقان تەرەپكە بويۇنلىرىنى سوزۇپ ئۇمتۇلۇشتى...

يېزا باشلىقىنىڭ سۆزىدىن كېيىن ناخشا، ئاندىن كېيىن قانداقتۇ يېڭىچە بىر نەغمە بېرىلدى. بۇ نەغمە ياكى رشى بىلەن ئاپئاق ئاقارتىلغان مەكتەپ بىناسىنىڭ تۆشۈك - تۆشۈكلىرىدىن يۇگۇرۇپ چىقىشقان ئوقۇغۇچىلار قىقاس - چۇقان ئىچىدە مەكتەپ قورۇسىدا سەپ بولۇپ تىزىلىشتى - دە، رادىئودىكى نەغمىگە كەلتۇرۇپ، ئاتام - ئانام كۆرمىگەن بىر خىل ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. بۇ ئۇسسۇلنى بىر ئىزدا جىم تۇرۇۋېلىپ ئويناشىدىكەن ...

كىشىلەر گاھ ھايات قايناۋاتقان مەھەللە تەرەپكە، گاھ كەلكۈن قازاسى بولغان ھېلىقى ئۆلۈك بوشلۇققا بىر خىل گاڭگىراش ۋە تېڭىرقاش ئىچىدە قورقۇمسىراپ قارىشاتتى.

كىشىلەر بىردىنلا كەلكۈننىڭ يېنىۋاتقانلىقىنى بايقاپ قالدى. رادىئودىكى نەغمە كۈچەيگەنسېرى سۇنىڭ يېنىشى شۇنچە تېزلەشمەكتە ئىدى... توۋا! ئۇنىڭ كېلىشى بىر ئۇشتۇمتۇت بولسا، ئۇنىڭ يېنىشى مىڭ ئۇشتۇمتۇت بولۇۋاتاتتى. ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىپ ئۆز يولىغا جۇنەپ كېتىۋاتامدۇ، نېمە؟ دەپ قالىدۇ كىشى ... پىغانى تۇتۇپتىكەن - دە، كەلكۈننىڭ، پۇخادىن چىقتى بولغاي ئەمدى ...

ئادەملەر ھەيران بولۇشۇپ بىر-بىرىگە قاراشتى. كەلكۈن بۇنچە تېز يانمايدىغانلىقىنى ھېچقاچان؟ ... ئۇنىڭ ئۇستىگە كەلكۈن پەقەت ھادىنىڭ ھېلىقى نەس باسقان ئاشپۇزۇلى جايلاشقان تۈزلەڭنى چېقىپ بولۇپلا يېنىۋاتىدۇ ... خۇددى شۇنىڭغىلا غۇمى بارەدەك ... ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ ئاشۇ تىللاخان ئاتىنىڭ ھېلىقى رىۋايىتىنىڭ ئايىغى چىققان بولمىدۇ، شۇنداق قىلمپ؟ توۋا ...

1990 - يىل مارت، ئۈرۈمچى - باغراش

شنجاڭ مەدەنىيىتى قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال
42 - يىل نەشرى 1993 - يىل 5 - 6 - سان (ئومۇمىي 204 - 205 - سان)

بۇسانداا

تۇمۇر داۋامەت شنجاڭنىڭ مەدەنىيەت، سەنئەت ئىشلىرىنى گۈللەندۈرۈش - راۋاج-
لاندۇرۇش ئۈستىدە توختالدى ..... ۋەن يۈلۈ، بەي جيەنياۋ 2

مەخسۇس ماقالە

سوتسيالىستىك بازار ئىگىلىكى ۋە مەدەنىيەت - سەنئەت تۈزۈلمە
ئىسلاھاتى .....مۇھەممەت زۇنۇن 5

تاماشىبىنلار ساداسى

«يىلان ئۇسسۇلى»دىن تۇغۇلغان ئويلار ..... ھاجى مىرزاھىد كېرىمى 19

ئەدەبىيات گۈلزارى

كەلكۇن ..... (پوۋېست) ..... مۇھەممەت باغراش 24

تېپىكلار گەۋدىلىنىشى

تەپەككۇر دەرىخىدىن مېۋىلەر ..... ئابدۇشۇكۇر مۇھەممەتئىمىن 93

جاھالەتدەۋرى ئافلاتۇنلىرى

تارىخشىكى بەزىبىر مەجەز نۇقسانلىرىمىز ..... نىزامىددىن ھوسەيىن 111

ئاممىۋي مەدەنىيەت باغچىسى

دولان مەشرىپى ..... (تېلېۋىزىيە بەدىئىي سەنئەت فىلمىسى) ..... مۇتەللىپ سېيىت 131

مەدەنىيەت سەنئەت كۆزىتى

سەنئەت خەۋەرلىرى ..... ۋەن يۈلۈ، گاۋيەنمىڭ، ئامىنە ئابدۇرېشىت، قەدىردان قەيىۋم 154
سەنئەت گۈلزارىدا ئېچىلغان ئۆزگىچە گۈل ..... (مۇلاھىزە) ..... جۇرئەت كامىل 157

مۇقاۋىدا: مەشھۇر مۇقامچى مۇھەممەد موللا ــ كاروشاڭ ئاخۇنۇم (1840 ــ 1924) ئابدۇشۇكۇر كېرىم سىزغان. مۇقاۋىنىڭ 4 - بېتىدە: كۆسەن ئۇسسۇلى (جۇڭگوچە رەسىم) تۇردى ئىمىن سىزغان. رەسسام: ئابلىمىت ئابلىز، ئىسمائىل ئىبراھىم (تەكلىپ قىلىنغان). مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: رىسالەت مۇھەممەت

باش مۇھەررىر: مۇھەممەت زۇنۇن
مۇئاۋىن باش مۇھەررلەر: قۇربان مامۇت (ئىجرائىيە)، ساتتار توختى
بۇ سانىنىڭ مۇھەررلىرى: قۇربان مامۇت، رىسالەت مۇھەممەت
بۇ سانىنىڭ مەسئۇل مۇھەررلىرى ۋە تېخنىكىلىق قۇربان مامۇت